SİDE'DE ROMANİZASYON SÜRECİNDE GLADYATÖRLER VE AGONLAR

Adem YURTSEVER

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2012

SİDE'DE ROMANİZASYON SÜRECİNDE GLADYATÖRLER VE AGONLAR

Adem YURTSEVER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Feriştah Soykal ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2012

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Adem YURTSEVER'in, "Side'de Romanizasyon Sürecinde Gladyatörler ve Agonlar" başlıklı tezi **07 Haziran 2012** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

			İmza
Üye (Tez Danışmanı)	:	**Doç.Dr.Feriştah ALANYALI**	.....
Üye	:	**Yard.Doç.Dr.Erkan İZNİK**	.....
Üye	:	**Yard.Doç.Dr.B.S.Alptekin ORANSAY**	.....

Prof.Dr.B.Zafer ERDOĞAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

SİDE'DE ROMANİZASYON SÜRECİNDE GLADYATÖRLER VE AGONLAR

Adem YURTSEVER

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2012.

Danışman: Doç. Dr. Feriştah Soykal ALANYALI

Bu tezin konusunu geneli itibarı ile gladyatör kabartmalı iki sütun ve bu sütunlar ışığında Anadolu'da gladyatör oyunları, Romanizasyon ve bu kapsamda ortaya çıkan agonistik festivaller oluşturmaktadır. Tez temel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Side antik kentinde bulunmuş olan Gladyatör kabartmalı eserler üzerinde genel değerlendirme yapılmıştır. Gladyatör kabartmalı sütunlar, bu sütunlar üzerindeki yazıt ve kabartmalar detaylı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde Gladyatör oyunlarına değinilmiştir. Gladyatörler ve gladyatörlerin dünyası hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Romanizasyon konusu detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Anadolu'da Romanizasyon'un boyutları ve amacı incelenirken aynı zamanda Roma'nın Anadolu topraklarına geliş süreci açıklanmıştır. İmparator kültü ve kült ile ilgili oluşturulan sosyal yapı açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde Romanizasyon sürecinde Anadolu da düzenlenmiş olan festivaller, festivallerin amaçları açıklanmıştır. Tezin ana konusunu oluşturan Romanizasyon sürecinde Side'de düzenlenen agonistik festivaller hakkında bilgiler verilmiştir. Tezin beşinci ve son bölümde ise tez konusunun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Roma dünyasında kabartma sanatının gelişimi bazı spesifik eserler üzerinden yapılırken, Side antik kentindeki kabartma sanatına genel bir bakış ile tez sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Side, Gladyatör, Romanizasyon, Agon, Kabartma Sanatı

Abstract

GLADIATORS AND AGONIES IN THE PROCESS OF ROMANIZATION IN SIDE

Adem YURTSEVER

Department of Classical Archeology

Anadolu University Institute of Social Sciences, June 2012.

Adviser: Associate Professor Feriştah Soykal ALANYALI

As the general subject of this thesis is two relief gladiators work and gladiator games in Anatolia in the light of the two work, and in this regard is the emerging Romanization agonistic festivals. The thesis consists of five chapters as a basis. In the first chapter which is found in the ancient city of Side relief gladiator general assessment was made on the works. Gladiator relief work, inscriptions and reliefs on the columns were examined in detail. The inscriptions on the basis of these columns has been made for what purpose.

Gladiator games in the second section mentioned. And which are given detailed information about the world of gladiators. Romanization explained in detail in the third section. Examined the size and purpose of the Romanization in Anatolia. Social structure created by the cult and the cult of the Emperor explained.

In the fourth chapter in Anatolia, which is regulated in the process of Romanization festivals, explained the purposes of the festivals. Agonistic festivals held in the main subject of the thesis and in Side Romanization provides information about the process. The fifth and last chapter, made a general assessment of the thesis subject. During the development of some specific works of art of relief in the Roman and world of the ancient city of Side. Thesis concluded with an overview of the art of relief.

Keywords: Side, Gladiators, Romanization, Agony, Relief Art.

13/06/2012

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Adem YURTSEVER

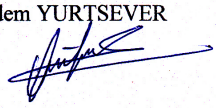

Önsöz

Gladyatör oyunları, araştırmacıların her zaman ilgisini çeken bir konu olmuştur. Roma dünyasını sadece Roma politikası ve siyaseti ile sınırlı tutmak yanlıştır. Roma'nın siyasi ideoloji ve politikaları gereği ortaya koyduğu uygulamaların hemen hepsinin bir bütün olarak incelenmesi ve araştırılması gereklidir. Bu nedenle yaptığım bu çalışmada, Roma gladyatörleri ışığında Küçük Asya'da romanizasyon, imparator kültü, agonlar gibi farklı konular bir arada değerlendirilmiştir. Bunu yapmamızdaki amaç; Roma'nın ortaya koyduğu farklı politikalarının birbiri ile ilişkisinin yanında, antik çağda Roma siyasi ve sosyal yaşantısının Küçük Asya topraklarında nasıl bir uygulama ile hayata geçirildiğini ortaya koymaktır.

Gladyatörler konusunu, yazıtlar üzerinden inceleyen ve bazı temel kaynaklara erişmemi sağlayan sayın Öğr. Gör. Dr. Sema POLAT-ÖĞÜT'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Gladyatörlerin dünyası hakkında bilgi almamı sağlayan ve bana yardımlarını esirgemeyen sayın Doç. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN'a, Side Müzesi içerisinde çalışmalarımı yapmamı sağlayan ve her türlü desteğini hissettiğim Side Müzesi Müdürü sayın Güner KOZDERE'ye ve Side Müzesi çalışanlarına, başım her sıkıştığında yardımına koştuğum ve kendisinden yardım ve tavsiyeler aldığım sayın Yrd. Doç. Dr. Alptekin ORANSAY'a, sayın Doç. Dr. Ahmet Tolga TEK'e, sayın Öğr. Gör. Yusuf POLAT'a, sayın Şener YILDIRIM ve Dilek Şen YILDIRIM'a, üzerimde her zaman emeğini hissettiğim ve örnek almaya çalıştığım sayın Doç. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI'ya, bu konuyu araştırmamı ve benim için faydalı olduğunu düşünüp danışmanlığımı yapan çok değerli hocam sayın Feriştah Soykal ALANYALI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatımı her zaman destekleyen, her ne ihtiyacım varsa karşılayan, ne zaman sıkıntıya düşsem her zaman bana destek olan ve destek olacaklarını bildiğim çok değerli ağabeylerim Yunus YURTSEVER'e ve Ercan YURTSEVER'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bunun yanında benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen anne ve babama teşekkür ederim.

Eskişehir, 2012. Adem YURTSEVER

Öz Geçmiş

Adem YURTSEVER
Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Y.Ls. 2009 : Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Ls. 2004 : Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü

Lise 2001 : Gemlik Lisesi Bursa/Gemlik

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/ yılı: 20.02.1988/Erzurum

Cinsiyet: Erkek

Yabancı dil: İngilizce

Kısaltmalar Listesi

AJA	American Journal of Archaeology
bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Env. No	Envanter numarası
F.B.E	Fen Bilimleri Enstitüsü
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
M.E.B	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
S.B	Sosyal Bilimler
S.D.U	Süleyman Demirel Üniversitesi
S.B.E	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yl.	Yüksek Lisans
yy.	Yüzyıl
vd.	Ve devamı

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı.....i

Öz.....ii

Abstract.....iii

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi…….iv

Önsöz.....v

Özgeçmiş.....vi

Kısaltmalar Listesi.....vii

Giriş.....1

Birinci Bölüm

Side'de Bulunmuş Olan Gladyatör Kabartmalı Eserler

1. Gladyatör Oyunlarının ve Venationeslerin Düzenleyicisi Modestus'un Onurlandırıldığı Mermer Anıt……..……..….5

1. 1. Tarihlendirilme…….…….....7

1. 2. Gladyatör Oyunlarının Düzenleyicisi Baş Rahibe Modesta'nın Onurlandırıldığı Mermer Anıt...…….8

1. 2. 1. Tarihlendirme.....….…..…….….....11

İkinci Bölüm

Gladyatörler ve Dünyaları

2. Gladyatör Oyunları…….....…….....….....12

2. 1. Terminoloji…….....…….....14

2. 2. Gladyatör Oyunlarının Kökeni .....…...15

2. 2. 1. Osco – Samnite hipotezi…….....…...……...…...15

2. 2. 2. Etrüsk hipotezi…….....…….....17

2. 3. Gladyatör Oyunlarının Düzenlenmesi ve Finansmanı.....20

2. 4. Küçük Asya'da İmparator Kültü ve Gladyatör Oyunları.…….22

2. 5. Gladyatörler ile İlgili Yasal Düzenlemeler…….....23

2. 6. Gladyatör Kaynakları…….....…….....24

2. 6. 1. Mahkemeler tarafından ölüm cezasına çarptırılan Kişiler.....25

2. 6. 2. Kürek mahkûmları……...…….....26

2. 6. 3. Köleler…….....….....27

2. 6. 4. Kendi isteği ile gladyatör olmak isteyenler…...….....27

2. 6. 5. Sözleşmeli gladyatörler…….....28

2. 7. Gladyatörlerin Eğitimi…….....…….....….....28

2. 8. Gladyatör Tipleri…….....….....30

2. 8. 1. Hoplomachos…….....….....31

2. 8. 2. Murmillo……..….....….....31

2. 8. 3. Retiarius…….....….....31

2. 8. 4. Provocator…….....….....32

2. 8. 5. Secutor…….....….....32

2. 8. 6. Thraex…….....33

2. 8. 7. Eques……....….....33

2. 8. 8. Essedarius……....….....34

2. 8. 9. Samnites…….....34

2. 8. 10.Venationes…….....….....35

2. 9. Kadın Gladyatörler: Ludia veya Gladiatrix…..……..….....35

2. 10Küçük Asya'da Gladyatörler…….....36

2. 11. Tanrıça Nemesis'in Agonlar ve Gladyatörler ile İlişkisi.....38

2. 12. Oyunların Sonu…….....…….....42

Üçüncü Bölüm

Roma İmparatorluğu ve Romanizasyon

3. Romanizasyon ve Anadolu'da Romalılaştırma Politikası….....44

3. 1. Küçük Asya'da Romalılar…….....…….…....48

3. 2. Pamphylia Bölgesi ve Side'de Romanizasyon/Romalılaşma…….……54

3. 3. İmparator Kültü…….....…….....….59

3. 3. 1. Küçük Asya'da imparator kültü…….....63

Dördüncü Bölüm

Roma Dünyasında ve Küçük Asya'da Din ve Dini Festivaller

4. Roma Dünyasında Din ve Dini Festivaller:Ludiler…….....…….69

4. 1. Roma Dünyasında Ludiler……..…….…..70

4. 1. 1. Ludi Apollinares…….....….....71

4. 1. 2. Ludi Megalenses…….....….…..….....71

4. 1. 3. Ludi Florales……..….....72

4. 1. 4. Ludi Plebeii…….....72

4. 1. 5. Ludi Romani…….…….....72

4. 2. Roma İmparatorluğu Dönemi Boyunca Festival ve Oyunlar.....73

4. 3. Side Antik Kentinde Romanizasyon Sürecinde Agonlar…….....78

4. 3. 1. Side antik kentinde Ekümenik statüdeki festivaller……..79

4. 3. 2. Side antik kentinde Themis statüsündeki festivaller…….....85

Beşinci Bölüm

Modestus ve Modesta için Adanmış Eserler ve Kabartma Sanatı

5. Modestus ve Modesta'ya Adanmış Eserlerin Değerlendirmesi ....….87

5. 1. Roma Kabartma Sanatı; Modestus ve Modesta İçin Adanmış Sütunlar Üzerindeki Kabartmaların Side Kabartma Sanatı İçinde Değerlendirilmesi…….....89

5.1.1 Side kabartmaları ve heykeltıraşlığı……....101

Sonuç.....107

Ekler.....112

Kaynakça.....146

Giriş

Bu çalışma ile Side antik kentinde bunmuş iki gladyatör kabartmalı eser ışığında; gladyatör oyunlarının imparator kültü ile olan ilişkisi, Romanizasyon süreci, gladyatörler ve agonistik festivaller, Küçük Asya ve Side kenti özelinde detaylı olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde ana kaynak olarak, Bosch'un Side'de ele geçmiş, 1947 yılı epigrafik belgelerden yola çıkarak yazdığı, *1947 yılı Side kazılarına dair ön rapor*, Nolle tarafından kaleme alınmış, *Side im altertum* adlı eser ve Lanckoronski'nin *Stadte Pamphyliens und Pisidiens I* adlı eserleri kullanılmıştır. Bu kaynaklar özellikle her iki eserin ortaya çıkarılışı, üzerindeki yazıtların incelenmesi ve değerlendirilmesi bakımından oldukça önemli kaynaklardır.

Eserler üzerinde ilk detaylı epigrafik incelemeyi Bosch yapmıştır. Bosch yaptığı incelemeler sonrasında bazı fikirler ortaya atmıştır. Modesta'nın imparator kültü rahibesi olduğunu ilk kez Bosch dile getirmiştir. Bosch, bu iki onur yazıtlı eser üzerindeki gladyatör kabartmalarından yola çıkarak, Side tiyatrosunun gladyatör oyunları ile ilişkisini ortaya koymuştur. Bosch tarihlendirme açısından bir yanılgıya düşmüş, Mansel de aynı yanılgıyı sürdürmüştür. Ancak, Nolle tarafından eserler daha geç bir tarihe, esasen MS 275 ve sonrasına tarihlendirilmiştir. Nolle'nin yaptığı çalışma, Bosch'un yaptığı çalışma derlenerek oluşturulmuş, epigrafik bilgiler ışığında yeni bir tarihlendirme ortaya konulmuştur. Nolle, eserler üzerinde tarihlendirme dışında Bocsh ile aynı fikirleri sürdürmüştür.

İkinci bölümün temel konusu gladyatörler ve onların dünyalarıdır. Roma imparatorluğunun antik dünyada uyguladığı acımasız politikaların bir ayağını gladyatörler oluşturmaktaydı. Gladyatör oyunları her ne kadar insanların tepkisini çekmiş olsa da, antik dünyada ilgiyle izlenmiş ve çok popüler olmuştur. Küçük Asya'nın gladyatör oyunları ile tanışması nispeten daha geç bir döneme denk gelir; ancak yinede Küçük Asya'da gladyatör oyunları başlangıçta sevilmemesine rağmen zamanla halkın ilgisini çekmiştir ve oyunlara ilgi, özellikle MS 2. yy.da

artmıştır. Küçük Asya'da, yapılan araştırmalarda oyunların düzenlenmesi ve gladyatörler ile ilgili yazıtlar ele geçmiştir.

Gladyatör oyunlarının kökeni hakkında antikçağda olduğu gibi bugünde ortak bir düşünce etrafında toplanılamamıştır. Antik çağ yazarları, gladyatör oyunlarının kökeninin; Etrüsk, Campania, Mantinea ve Samnit kökenli olabileceğini söylemektedirler. Bugün ise daha çok Etrüsk ve Samnit kökenli olduğu düşünülmektedir. Gladyatörler hakkında bazı önemli terimler konu hakkında yapılan hemen her çalışmada kullanılmıştır. Bu terimlerden en önemlisi hiç kuşkusuz gladyatör okulu anlamına gelen *Ludus*'dur. Bununla beraber, Roma'nın dini oyunları için *Ludi* terimi kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar gladyatör oyunlarını *ludi* olarak değerlendirmiş ve bu şekilde bir inceleme yapmıştır. Ancak *ludi*, Roma'nın geleneksel oyunlarını ifade etmekteydi ve gladyatör oyunlarının *ludi*ler içerisinde yeri yoktu. Küçük Asya'da ise halkın geleneksel oyunları ve festivalleri için *agon* terimi kullanılmaktaydı ve *agon*lar içerisinde gladyatör oyunlarının yeri yoktu.

Romanın Küçük Asya'da gladyatör oyunları için özel bir mekân yapmasına gerek yoktu. Bunun yerine, oyunlar için tiyatro sahnelerinde bazı değişiklikler yapılmış ve tiyatrolar gladyatör oyunları için uygun hale getirilmiştir. Sadece Pergamon, Perge, Kyzikos, Nysa ve Laodikeia kentlerinde amphitiyatrolar inşa edilmiştir. Roma döneminde tiyatrolar, Küçük Asya'da hem agonların hem de gladyatör oyunlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Küçük Asya'da gladyatör oyunları, imparator kültü içerisinde görülmüş ve kült kapsamında oyunlar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. İmparator kültü rahipleri gladyatör oyunlarının düzenlenmesi ile ilgili bizzat görevli olmuşlar ve kentte oyunların finansmanını sağlamışlardır. Side kenti bunun en güzel örneğini oluşturur. Gladyatör kabartmalı eserlerde ismi geçen Modesta, bir imparator kültü rahibesidir. Modesta, Side kentine gladyatör oyunları bahşetmiş ve bunun sonucunda da Side halkı rahibe Modesta'yı onurlandırmıştır. Side'de bulunmuş olan bu esere benzer bir esere Küçük Asya'da henüz rastlanmamış olsa da, eser üzerinde betimlenen gladyatör tasvirlerine hemen her zengin kentte rastlamak mümkündür. Gladyatör oyunları MS 684 yılına kadar devam etmiş, özellikle

Hristiyanlık ile beraber oyunlarda azalma başlamış ve nihayetinde bu tarihte son bulmuştur.

Gladyatör oyunları hakkında bilgi veren antikçağ yazarları detay vermemekle beraber, daha çok oyunlar hakkında kısmi bilgiler vermişlerdir. Gladyatör oyunları hakkında detaylı bir yazı kaleme almamışlardır. Antik çağ yazarlarının oyunlar hakkındaki düşünceleri ise tez içerisinde verilmiş; ancak bunlar genel olarak modern kaynaklardan derlenmiştir. Küçük Asya'da gladyatör oyunlarını en detaylı ele alan eser L. Rober'in; *Les gladiateurs dans I'Orient Grec* adlı eseridir. L. Robert k 1940 yılına kadar Küçük Asya'da ele geçen gladyatörle ilgili eserleri ve yazıtları katalog halinde bir araya getirmiştir. Bu eserde pek çok teknik terim ilk defa kullanılmış, oyunların Küçük Asya halkının sosyal yaşantısına nasıl yansıdığı irdelenmiş ve oyunların finansmanı hakkında bilgiler verilmiştir. L. Robert sonrasında Küçük Asya'da bu konuda bu kapsamda detaylı bir çalışma henüz yapılmamıştır.

L. Robert'den sonra Küçük Asya'da gladyatörler hakkında yapılan çalışmalar belli bir bölge ya da kenti kapsayan türde makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler ele aldığım konu kapsamında ele alınmıştır. A. Uzunaslan'ın kaleme aldığı, *Gladyatör: Arenanın tutsak savaşçıları* adlı eseri hem Türkçe olması hem de bu konu hakkında yayınlanan en son kaynak olması bakımından önemlidir. K. Nossov'un; *Gladiator: Rome's bloody spectacle* adlı eseri, gladyatörler konusunu detaylı olarak işleyen bir kitap olması bakımından oldukça faydalı bulunmuş ve tez içerisinde kullanılmıştır. S. P. Öğüt'ün; *Principatus dönemi Küçük Asya'sında gösteriler* adlı doktora tezi ve S. Akat'ın; *Lydia bölgesinde bulunan gladyatör anıtları* adlı yüksek lisans tezi bu konu hakkında yapılmış önemli akademik çalışmalardır. Gladyatörler konusu popüler bir konu olduğundan dolayı, konu hakkında pek çok yabancı kitap, tez, makale yayınlanmıştır. Bu kaynakların önemli olan pek çoğu derlenerek tez içerisinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Romanizasyon ve imparator kültü hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Roma imparatorluğunun Küçük Asya ile MÖ 200 yılında başlayan siyasi ilişkisi MÖ 129 yılında Provincia Asia eyaletinin kurulmasına kadar olan dönem kronolojik olarak ele alınmış ve dönemin önemli siyasi olayları anlatılmıştır. Bölüm içerisinde Roma politikasının Romanizasyon ayağı üzerinde

yapılan ilk çalışmalar anlatılmış ve Küçük Asya'da izlenilen Roma politikası üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde bir Romalı için din olgusunun ne anlama geldiği ve bu kapsamda Roma'nın dini festivallerine değinilmiştir. Tez çalışmasının ana konularından birisi olan Side'de Romanizasyon sürecinde düzenlenen agonlar detaylı olarak incelenmiştir. Konu incelenirken temel kaynak olarak antikçağın sosyal yaşantısının en önemli kaynağı olan yazıtlar incelenmiştir. Bu nedenle de temel kaynak olarak Nolle'nin *Side im altertum* adlı eseri kullanılmıştır. Bununla beraber A. Uzunaslan'ın kaleme aldığı *Side'de agonistik festivaller* başlıklı makalesi konu için yararlı bir kaynak oluşturur. P. Weiss'in, *Ein Agonistisches bema und die isopythischen spielen von Side* adlı makalesi konu için incelenmiş ve kullanılmıştır.

Beşinci bölümde eserlerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ancak; ilk kez bu çalışma ile onur yazıtlı bu eserler üzerindeki gladyatör kabartmaları, Roma kabartma sanatı kapsamında yeniden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sırasında, Roma imparatorluğunun Augustus ile beraber yeniden şekillenen sanat anlayışı üzerinde durulmuştur. Side kabartma sanatına Roma imparatorluk sanat anlayışının nasıl yansıdığı, MS 1. yy.dan başlayarak oluşturulan, önemli Roma kabartma eserleri dikkate alınarak tezde kullanılmıştır. Tezin yazılma aşamasında *Türk Dil Kurumu*'nun yazım kuralları ve sözcükleri dikkate alınarak yazım oluşturulmuştur.

Birinci Bölüm

Side'de Bulunmuş Olan Gladyatör Kabartmalı Eserler

1. Gladyatör Oyunlarının ve Venationeslerin Düzenleyicisi Modestus'un Onurlandırıldığı Mermer Anıt

Eserler ilk olarak Ord. Prof. Dr. A. M. Mansel başkanlığında gerçekleştirilen 1947 yılı kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Bu eser batıdaki sütunlu yolun sağ tarafında, tiyatronun yanındaki geç şehir kapısının biraz önünde bulunmuştur.[1] Eser, tiyatro yanındaki geç dönem şehir kapısının biraz önünde bulunmuştur.[2] Kabartmalı bu eserin ilk bulunduğunda ağırlığından ve büyüklüğünden dolayı bulunduğu yerin *in situ* olduğu düşünülmüştür ve bu düşünce kabul görmüştür. Eser üzerindeki ilk yazıyı G. Lanckoronski[3] görmüş ancak yazıtın sadece **MODE**[4] kısmını okuyabilmiştir.[5]

Bu eser, kırmızımtırak mermerden (rozalya mermeri) yapılmıştır ve yoğun bir tahrip görmüştür.[6] **(Levha 1, 136)**[7]. Eser 56 cm. yüksekliğinde sekizgen bir ayak ve ayağın hemen üzerinde, yuvarlak profillendirilmiş 27 cm. yüksekliğinde bir kaide üzerinde durmaktadır. Bu yuvarlak kaide 1.33 cm. yüksekliğinde olan düz bir sütuna bağlanmaktadır. Sütun yuvarlak bir görünüş ile tamamlanmıştır.[8] Eserin tam yüksekliği 2.16 cm., yukarı çapı 22 cm., aşağı çapı ise 79 cm.dir.[9] Eser üzerindeki kabartmalar üst üste iki sıra halinde işlenmiştir.

Kabartmaların bulunduğu bölümün alt tarafında gladyatör dövüşlerini gösteren sahne, bu sahnenin üst kısmında ise bir yazıt bulunmaktadır **(Levha 1d, 138)**. Gladyatör kabartmalarının hemen üzerinde yer alan yazıtı incelediğimizde; Yazıtın yüksekliği 45 cm., genişliği 55 cm., harf yüksekliği ise 3.5 cm.dir. Satırlar düzensiz doldurulmuştur. Birinci sırada on bir harf bulunurken, ikinci sırada yirmi

---

[1] Eser 1925 Envanter numarası ile Side müzesi bahçesinde sergilenmektedir.
[2] C. E. Bosch.; Jale İ.;A. M. Mansel (1951). 1947 Senesi Side kazılarına dair ön rapor, *TTK*, s. 50.
[2] Bosch vd. (1951), s. 48.
[3] Lanckoronski'nin hangi eser üzerindeki MODE kısmını okuduğu açık değildir. K. G. Lanckoronski (1890). *Stadte Pamphyliens und Pisidiens I.* Prag/Wien/Leipzig. s. 133-134.
[4] L. Robert (1971). *Les gladiateurs dans L'Orient Grec*. N.D: Amsterdam, s. 144.
[5] Bosch vd. (1951), s. 50.
[6] Bosch vd. (1951), s. 48.
[7] Parantez içerisinde verilen levhalarda virgülden sonra gelen rakamlar sayfa numarasını göstermektedir.
[8] Nolle (2001), s. 416
[9] J. Nolle (2001), *Side im Altertum II*. Bonn:Inschriften Griechischer Stadte Aus Kleinasien. s. 415.

üç harf görülmektedir.[10] Yazıtın sağında ve solunda bulunan A ve E harflerinin ne anlama geldiği henüz anlaşılamamıştır.[11] Bu konuda en son çalışmayı yapan Nolle de bir açıklık getirmemiştir **(Levha 1d, 138)**.

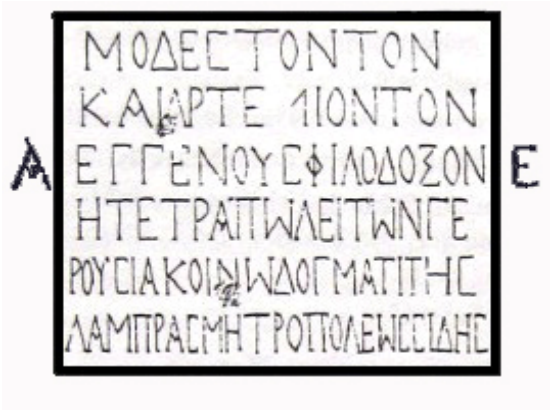

Μόδεστον τὸν
2 καὶ Ἀρτέμιον τὸν
α' ἐγ γένους φιλόδοξον ἐ.
4 ἡ Τετραπωλειτῶν γε-
ρουσία κοινῷ δόγματι τῆς
6 λαμπρᾶς μητροπόλεως Σίδης.

Şanlı Metropolis Side'nin kararı üzerine Tetrapolitler Gerusia'sı, Artemios ismini de taşıyan, doğuştan hakkı seven Modestus'u onurlandırır.[12]

Tetrapolit Gerusiasının kararı üzerine, şanlı (meşhur – tanınmış) Metropolis Side, aynı zamanda Artemios olarak da bilinen, zaten ailesi tarafından ünlü, zengin Modestus'u, onurlandırır.[13]

Yukarıda Bosch ve Nolle tarafından yapılan iki ayrı çevri verilmiştir. Her iki çevride de Modestus'un Side halkı tarafından onurlandırıldığı anlamı çıkmaktadır. Modestus Side halkına gladyatör oyunlarını bahşeden kişidir. Side halkı bu yazıt ile ona şükranlarını sunmuştur.

Yazıtta geçen *Artemios* ismi büyük ihtimalle Modestus'un ikinci ismidir. Eserin yapılması emrini veren *Tetrapolitler Gerusia*'sı olduğu için, *Modestus*'un *Tetrapolitler Pyles*inden bir kişi olabileceğini söyleyebiliriz. Buluntu yerinin *Tetrapolitler* Mahallesi sınırları içinde olması nedeniyle, *Tetrapolitler Gerusia*'sının *Modestus*'u onurlandırmış olmasının yanında, Side kentinin tüm

[10] Nolle (2001), s. 416.
[11] Bosch vd. (1951), s. 49.
[12] Bosch vd. (1951), s. 49.
[13] Nolle (2001), s. 416.

kent *pyle*sine Modestus'u onurlandırma emri vermiş olabileceğini de düşünebiliriz.[14]

Yazıtın hemen altında, soldan sağa anlatacağımız birinci grup gladyatör figürleri bulunur. Burada iki gladyatörün karşılıklı savaşma anı resmedilmiştir. Her iki figürde kabartma halinde oluşturulmuş bir zemin üzerinde betimlenmiştir. Burada, bacak zırhı giymiş *Secutor* tipinde bir gladyatör, sağ bacağını biraz öne atmış ve kalkanını önünde tutmaktadır. Eserin baş kısmı kırık ve eksiktir. Karşısında, rakibi olarak *Retiarius* tipinde bir gladyatör görülmektedir. *Retiarius* elindeki tridenti ile *Secutor*'a saldırır biçimde betimlenmiştir. Burada *Retiarius*, tridentini *Secutor*'un kalkanına vurmaktadır.[15] Bu figürler dizisinde tahribat nedeniyle detaylar tam olarak anlaşılamamaktadır **(Levha 1a/1b, 137)**. *Retiarius* figürünün hemen arkasında ise başka bir erkek figürü yer alır. Bu figür ellerini havaya kaldırır bir şekilde gösterilmiştir. Bu kişi bir hakem olmalıdır.[16]**(Levha 1c, 138)**. Hakem figürünün devamında başka gladyatör grupları da vardır; ancak bu figürleri tanımlayabilmek imkânsızdır.

Kısmen de olsa tanımlayabileceğimiz ikinci gladyatör gurubu *Secutor'*un hemen arkasında yer alır. Yine burada da karşılıklı iki gladyatörün savaşma anı betimlenmiştir; ancak figürlerin hangi tip gladyatör olduğunu tanımlamak mümkün değildir.[17]

1. 1. Tarihlendirme

Tarihlendirmede dikkate aldığımız en önemli unsurun başında eser üzerindeki adak yazıtı gelmektedir. Yazıt üzerindeki harflere bakıldığında genel olarak MS 3. yüzyılın karakteristik harf özelliğini gösteren köşeli uzun harfler göze çarpmaktadır.[18] Bu bilgi doğrultusunda eserin MS 3. yüzyılda yapıldığını söyleyebiliriz. Buradaki soru işareti, eserin MS 3. yüzyılın hangi döneminde yapıldığıdır. Nolle harflerden yola çıkarak MS 3. yüzyılın sonunda, imparator Tacitus dönemi (MS 275 – 276) ve o dönemin sonunda bu anıtın yapılmış

[14] Bosch vd. (1951), s. 48-49.
[15] Nolle (2001), s. 415.
[16] Nolle (2001), s. 415.
[17] Bosch vd. (1951), s. 48.
[18] Nolle (2001), s. 416.

olabileceğini ileri sürmektedir.[19] Bosch ise kitabeyi MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmiştir.[20] Mansel de bu eseri genel olarak MS 3. yy. içinde değerlendirmektedir.[21]

Eserin tarihlendirilmesinde dikkate aldığımız bir diğer husus gladyatör kabartmalarının, kabartma sanatı açısından değerlendirilmesidir.[22] Side gladyatör kabartmalı bu eser Tetrarkhia dönemi kabartma sanatı özelliği taşır. MS 3. yy. sonuna tarihlendirdiğimiz bu dönemde, kabartma sanatında dikkat çeken özellik zaman ve mekân olgusunun ortadan kalkmaya başlamasıdır. Buna karşın figürlere verilen detay ve canlılık devam eder.[23] Side gladyatör kabartmalarında detay ve canlılık oldukça iyi verilmiştir. Ancak olayın geçtiği yer ve zaman belli değildir. Sadece figürlerin altında hafif bir zemin ile mekân olgusu yaratılmaya çalışılmıştır. Eserdeki tüm bu özellikler, eseri Tetrarkhia dönemine yani MS 3. yy. sonuna tarihlendirmemizi sağlamaktadır.[24]

1. 2. Gladyatör Oyunlarının Düzenleyicisi Başrahibe Modesta'nın Onurlandırıldığı Mermer Anıt

1947 yılı Side kazı çalışmaları sırasında bulunmuştur.[25] Oldukça ağır olan bu eser kaldırılırken bazı kısımları kırılmış ve zarar görmüştür.[26] Eser kırmızımtırak mermerden (rozalya mermeri) yapılmıştır. Eserin yüzeyinde yer yer çatlamalar ve dökülmeler mevcuttur. Eserin alt tarafı tam değildir ve büyük bir ihtimalle Modestus için adanmış eser de olduğu gibi, eser sekizgen bir ayaktan oluşmaktaydı[27] (**Levha 2, 139)**.

[19] Nolle (2001), s. 416.
[20] Bosch vd. (1951), s. 49.
[21] A. M. Mansel (1978). *Side-1947 ve 1966 yılları kazıları ve araştırmaların sonuçları*. Ankara: TTK Basım Evi, s. 210.
[22] Modestus ve Modesta için adanmış gladyatör kabartmalarının kabartma sanatı içerisinde genel değerlendirmesi tezin beşinci bölümünde yapılmıştır.
[23] C.C. Vermeule (1967). *Roman imperial art in Greece and Asia Minor*. USA.: Harvard University Press, s. 328-352,
[24] Side gladyatör kabartmalı eserlerin kabartma sanatı açısından değerlendirilmesi ve tarihlendirilmesi tez'in değerlendirme bölümünde detaylı olarak sunulmuştur.
[25] Eser 1926 Envanter numarası ile Side müzesi bahçesinde sergilenmektedir.
[26] Bosch vd. (1951), s. 50.
[27] Nolle (2001), s. 417.

Alt ve üst kısmı yuvarlak profillendirilmiş eserin tam yüksekliği; 1.83 cm., yukarı çapı 85 cm., aşağı çapı ise 95 cm.dir. Eser üzerindeki kabartmalar üst üste iki sıra halinde işlenmiştir. Alt ve üst kabartmaların tam ortasında bir yazıt bulunmaktadır[28] **(Levha 2c, 140)**. Yazıtın her iki yanında birer aslan figürü yer alır. Solda bulunan aslan dişidir. Dişi aslan bir zemin üzerinde, arka ayakları üstünde oturmaktadır. Yazıtın sağ tarafında bulunan aslan ise erkektir. Erkek aslan arka ayakları üzerinde yükselerek, pençeleri ile yazıtı tutarken betimlenmiştir. Aslanların altında dövüşmekte olan gladyatör grupları yer alır. Bütün gladyatör grupları hafifçe kabartılmış bir zemin üzerinde betimlenmiştir.[29]

Soldan sağa doğru anlatacağımız ilk gladyatör gurubunda, figürlerdeki canlılık dikkat çekicidir. Bu ilk gladyatör gurubu, yazıtın sağında bulunan erkek aslan betimlemesinin hemen altında yer alır. Burada yerde yatan bir gladyatör ve onun üzerine atlamış, saldırır pozisyonda başka bir gladyatör betimlenmiştir. **(Levha 2b, 140)**. Yerde yatan rakibinin üzerindeki gladyatör, sağ elindeki kılıcı kaldırır pozisyonda, rakibine vururken betimlenmiştir. Ayrıca figür elinde oval bir kalkan tutmaktadır. Yerde yatan gladyatörün sadece ayak kısmı sağlamdır, eserin belden yukarısı kırık ve eksiktir.

İkinci gladyatör grubu ilk gladyatör grubunun hemen solunda yer alır. Ağır silahlı iki gladyatör kanatlı miğfer giymiş olup, ayaklarında dizlikler bulunmakta ve kısa kılıç ile dövüşmektedirler.[30] Her iki figürün birbirine saldırış anı resmedilmiştir. Buradaki gladyatör tipleri *Provocator*[31] tipli gladyatörlerdir. **(Levha 2a, 139)**. Bu tip gladyatörlerin en önemli özelliği kendi aralarında dövüşebilmeleridir. Giydikleri sorguçsuz miğferleri hem baş hem de omuzları korur.[32]

---

[28] Nolle (2001), s. 417.
[29] Robert (1971), s.144.;Bosch vd. (1951), s. 50.
[30] Nolle (2001), s. 417.
[31] Side kabartmalarının benzer örnekleri Kibyra antik kentinde 2002 yılında Nekropolde yapılmış olan çalışmalarda ele geçmiştir. Bu çalışmalar sonrasında ele geçen mezar stellerindeki provacator tipli gladyatörler Side örneği ile benzerdir; ancak unutulmamalıdır ki bu iki farklı kentte bulunmuş olan eserlerin kullanım amaçları tamamen birbirinden farklıdır. Side örneğinde gladyatör kabartmaları onurlandırma amaçlı yapılmışken, Kibyra'da söz konusu kabartmalar mezar stelidir. Bunun dışında *Kibyra* antik kentinde Stadion kazı çalışmalarında ele geçmiş gladyatör kabartmaları vardır. Burada Side kentinde bulunmuş olan *Provacator* tipinde gladyatörler görmek mümkündür. Kibyra gladyatörleri için henüz detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Şuana kadar yapılan çalışmalar da A. Uzunaslan tarafından gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: T. Corsten (2002). Kibyra 2002. *KST*, s. 229 vd.
[32] A. Uzunaslan (2010). *Gladyatörler: arenanın tutsak savaşçıları*. Ankara: Myken Yayınları, s. 162-163.

Eser üzerinde inceleyeceğimiz tanımlanabilir durumda olan son gladyatör grubu yine *Provacator* tipli gladyatörlerden oluşmaktadır. Burada karşılıklı iki gladyatör savaşırken betimlenmiştir. Solda bulunan gladyatör betimlemesi üzerinde kırıklar ve eksiklikler vardır. Bundan dolayı gladyatör betimi üzerindeki detayları tam olarak göremiyoruz. Bu grubun sağında bulunan gladyatörde ise sadece gladyatörün rakibine yönelttiği kılıç, kısmen de olsa figürün gövdesinin bir kısmı ve ayakları görülebilmektedir. Ardından gelen grup ise oldukça fazla zarar görmüştür ve buradaki figürleri tanımlamak neredeyse imkânsızdır.

İki aslan figürünün ortasında *tabula ansate* içinde bir yazıt bulunmaktadır. Yazıt yüksekliği 47cm., genişliği 64cm., harf yüksekliği ise 3.5cm.dir.[33]

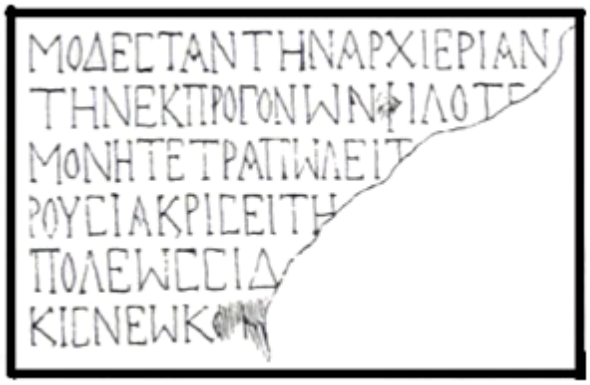

Μοδέσταν τὴν ἀρχιέριαν
τὴν ἐκ προγόνων φιλότε[ι-]
μον, ἡ Τετραπωλειτ[ῶν γε-]
α' ρουσία κρίσει τῆ[ς μητρο-] [ἐ.]
πόλεως Σίδ[ης ἑξά-]
κις νεωκόρ[ου. (vac.)]

[34]

Ecdadından senatörler sınıfına mensup olan başrahibe Modesta'yı Sidelilerin (altı) defa Neokoros olan Metropolis'inin kararı üzerine Tetrapolitler Gerusia'sı (tebcil eder) onurlandırır.[35]

Yukarı da Bosch'un çevirisi verilmiştir. Ancak bu çeviri tamamlamalar ile oluşturulmuştur. Çizimde de görüldüğü gibi yazıtın bir kısmı kırılmıştır ve dolayısıyla kırık kısımlar tamamlanılarak bir çeviri yapılmıştır.

[33] Nolle (2001), s. 417.
[34] Bosch vd. (1951), s. 51.
[35] Bosch vd. (1951), s. 51.

1. 2. 1. Tarihlendirme

İki yazıtın da materyal, biçim, yazılım ve benzerlikleri göz önüne alındığında iki anıtında aynı anda yapılıp, yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Tarihlendirmede dikkate alınan en önemli unsur harf karakterleridir[36] ve bu bizi tarihleme açısından aynı döneme, yani MS 3. yüzyıl sonuna götürür.

Mansel, bu eseri de Modestus için adanmış diğer eser ile beraber MS 3. yüzyıla tarihlemektedir.[37] Aynı şekilde Bosch da bu tarihlemeyi yinelemiştir. Nolle'de, bu iki eserin aynı dönemde yapıldığını, yerlerine yerleştiğini söyleyerek eseri, Tacitus dönemine yani MS 3. yüzyılın sonuna tarihlemektedir. Nolle'nin burada verdiği tam tarih MS 278 – 284 yılları arasıdır; ancak bu tarihi birkaç yıl daha geriye çekebileceğimizi de söylemektedir.[38]

Kabartma sanatı açısından baktığımızda da eser Modestus için adanmış eser ile aynı özellikleri taşır. Figürlerdeki canlılık dikkat çekicidir. Buna karşılık kabartmalara zaman ve mekân olgusu yansıtılmamıştır.[39] Tarihsel olarak, bu eserinde Modestus için adanmış eser ile beraber, Tetrarkhia dönemi ve o dönemin sonuna kadar olan zaman dilimi içerisine yerleştirilmesi doğru olacaktır.

[36] Nolle (2001), s. 418.
[37] Mansel (1978), s. 210.
[38] Nolle (2001), s. 419.
[39] Vermeule (1967), s. 328-352,

İkinci Bölüm
Gladyatörler ve Dünyaları

2. Gladyatör Oyunları

Günümüzde, Romalıları gladyatör oyunlarına izin verdikleri ve bu insanlık dışı oyunu teşvik ettikleri için kınanmaktadırlar. *Michael Grant,* Gladyatörler adlı eserinde şunu dile getirmiştir:

> Tarihte yıkıcı iki durum vardır, birisi Nazizm diğeri ise Roma gladyatörleridir.[40]

Roma dünyasının en gözde gösterisi olan gladyatör dövüşleri, antik dönemde oldukça fazla sevilmiş ve başta Roma olmak üzere pek çok Roma eyaletinde de bu gösteriler düzenlenmiştir. Oyunların savaşlardan esinlenerek oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu doğru olmasa dahi, oyunların az ya da çok savaşlardaki bazı sahnelerden taklit edildiği düşünülebilir.[41]

Gladyatör oyunları, Romanın askeri geleneklerini, savaşçı ruhunu ve halkın bu özelliklerini ölümsüzleştirmek isteğinin bir göstergesidir. Gladyatör kelimesi Latince *Gladius*'dan türetilmiştir. *Gladius*'un kelime anlamı ise kılıçtır.[42] Bu silahı ustaca kullananlara ise gladyatör denilmekteydi.[43] H. Malay ise bu oyunların genel itibarı ile kılıç kelimesinden türetildiği için ilk dövüşlerin sadece kılıç ile yapıldığını düşünebileceğimizi söylemektedir.[44]

Yunancada ise oyunlar *teke tek dövüş* olarak adlandırılmış ve *Monomakhia* (**μονομαχία**) ya da *Hoplomachos* (**Ὁπλομάχος**) denilmiştir.[45] Gladyatör oyunları Roma halk oyunlarının (*Ludi*) bir parçası değildi; ancak oyunların asıl

---

[40] D. Matz (2002). *Daily life of the ancient Romans*, USA: Greenwood Press, s. 104.
[41] T. J. Cornell (2002). On war and games in the ancient world, *Sixth International Symposium for Olympic Research*, s. 29.
[42] Öğüt (2006). *Principatus dönemi küçük Asya'sında gösteriler*, Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 1.
[43] Uzunaslan (2010), s. 12.
[44] H. Malay.; H. Sılay (1991). *Antik devirde gladyatörler*. İstanbul :Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 1.
[45] Uzunaslan (2005). Antik Roma'da gladyatör oyunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi S.B Dergisi*, s.16.

amacı ölüleri onurlandırmak olduğu için *Munera* (görev ve yükümlülük) olarak adlandırılmaktaydı.[46] *Ludi* Roma'nın geleneksel oyunlarıdır. Oyunların ilk olarak büyük olasılıkla tanrı Mars'ı onurlandırmak için düzenlendiği düşünülmektedir. Bu oyunlarda araba yarışları[47] en popüler olan eğlence türüydü. Roma Küçük Asya'da düzenlenen geleneksel festivaller (*Agon*) ile *Ludi*leri bazen politik amaçları uğruna sentezlemeye çalışmış olsa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Roma dünyasında yaklaşık kırk farklı *Ludi*'nin olduğu bilinmektedir.[48] Yani buradan çıkarılabilecek sonuç *Ludi*ler ve gladyatör oyunlarının birbiri ile aynı amaçla ve aynı yöntemlerle oluşturulmadığıdır.

Gladyatör oyunlarının tam karşılığı olarak kullanılan terimler ise Latincede *Munera Gladiatoria*,[49] *Ludus Gladiatorius*, *Munus Gladiatorum* gibi ifadelerdir. Oyunlar için kullanılması gereken doğru terimin *Munus* olması gerekmektedir.[50] Küçük Asya için baktığımızda ise farklı ifadelerin bu oyunlar için kullanıldığını görmekteyiz. Bu konu da özellikle L. Robert'in eski ancak güncelliğini koruyan çalışması bize bilgi vermektedir. Küçük Asya'da gladyatör dövüşleri ile ilgili olarak özellikle **πυκτεύειν, πύκτης, πυγμή** gibi sözcüklere yazıtlarda rastlanır.[51] Bu sözcükler her ne kadar *yumruk dövüşü* ya da *boks* gibi anlamlara gelse de yazıtlarda bu terimlerin gladyatör dövüşleri için kullanıldığı açıktır.[52]

Side antik kentindeki yazıtlarda, bu kelimeler ile henüz karşılaşılmamış olsa da Küçük Asya'da gladyatör oyunlarının düzenlenmiş olduğu *Ankyra, Tripolis, Edincik, Attaleia, Laodikeia ad Lycum, Amaseia, Ilion* gibi, pek çok kentte,[53] gladyatörler ile ilgili yazıtlar da bu sözcükler ile karşılaşmak mümkündür.

[46] L. R. Adkins (1996). *Introduction to the Roman: the history, culture and art of the Roman empire*. NewYork: Shooting Star Press, s. 76.
[47] Araba Yarışları için bkz:D.S. Potter (2009). *Entertainers in the Roman empire*, The University of Michigan Press, s.284-303.
[48] M. Bunson (2002), *Encylopedia of Roman empire*. U.S.A.: Fact on File-Inc., s. 331.
[49] T. Wiedemann (2001). *Kaiser und gladiatoren*. Darmstadt: Die Macht der Spiele im Antiken Rom,s. 1.
[50] Cornell (2002), s. 35.
[51] Öğüt (2006), s. 1.
[52] Öğüt (2006), s. 1.
[53] Öğüt (2006), s. 1.

2. 1. Terminoloji

Gladyatörler ve onların dünyasını anlamak açısından temel terimlerin bilinmesi gerekir.[54] Gladyatör kelimesinin karşılığı olan terim önceki bölümde verilmiştir. Bunun dışında karşılaşılan bir diğer önemli terim ise *Ludus* kelimesidir. Bu terim *gladyatör okulu* anlamına gelmektedir.[55] *Ludus*larda gladyatörlere arenaya giden yolda temel eğitimleri verilmekteydi. Oyunları düzenleyecek olan kişiler bu okullardan dövüş için gladyatör kiralayabilmekteydiler.[56] Bu terimin *Ludi* terimi ile karıştırılmaması gereklidir. Çünkü *Ludi* anlamsal olarak Roma'nın dini oyunlarının bir karşılığı olarak kullanılmaktadır.[57] Ancak pek çok kaynakta *Ludus* ve *Ludi* teriminin anlamasal olarak beraber kullanıldığı da görülmektedir.

*Ludus*lar imparatorluk *Ludus*ları ve yerel *Ludus*lar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Küçük Asya'da *Bithynia*, *Galatia*, *Kappadokia*, *Lykia*, *Pamphylia* ve *Kilikia* bölgelerinde İmparatorluk *Ludus*ları bulunmaktaydı. Burada bulunan *Ludus*lar eyaletlerdeki valilerce yönetilmekteydi. Bu yöneticiler oyunların yaygınlaşmasından ve halkın buna teşvik edilmesinden de sorumluydular.[58] Yerel *Ludus*larda ise masraflar yerel yöneticilere aitti. *Ludus*lar halkın yaptığı bağışlar ile desteklenmekteydi.[59]

Bir diğer önemli terim ise *Lanista*dır. Bu ifade terimsel olarak geçimini sağlamak için gladyatör grubu kuran ve bunların alım satımını yapıp, gerektiği yerde gladyatör kiralayan kişilere verilen isime karşılık gelmektedir.[60]

Bir diğer tanım *Doctore*'dir. *Doctore Ludus*larda gladyatörlere eğitim veren kişilerdir.[61] Bu kişiler gladyatörlere nasıl savaşmaları gerektiğini, silahların nasıl kullanılacağını öğreten kişilerdir. Genellikle bu eğitimi veren kişiler, eski gladyatörlerdir.[62] Bu kişilere aynı zamanda *Magister* de denilmektedir.[63]

---

[54] Konu ile ilgili genel terimsel ifadeler için tezin ek kısmına bkz.
[55] K. Nossov (2009). *Gladiator- Rome's bloody spectacle*. London: Osprey Publishing, s. 175.
[56] Uzunaslan (2010), s. 73-76.
[57] E. M. Orlin (2010). *Foreign cults in Rome*. New York: Oxford University Press, s. 137.
[58] S. Akat (2001). *Lydia bölgesinde bulunan gladyatör anıtları*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 29-30.
[59] Akat (2001), s. 30.
[60] S. Wisdom (2001). *Gladiators B.C 100 – A.D 200*. Oxford: Osprey Publishing, s. 185.
[61] S. Akat (2001), s. 32.
[62] Wisdom (2001), s. 184.

2. 2. Gladyatör Oyunlarının Kökeni

Gladyatör oyunlarının kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bu konu hakkında genel itibari ile kabul edilen iki teori vardır. Bu teoriler genel şeması ile arkeolojik kazılar, yazıtlar ve antikçağ yazarlarının verdiği bilgiler ışığında oluşturulmuştur. Oluşturulan bu teorilerin ortak yönü iki teorinin de bu alanda çalışan kişiler tarafından tam olarak kabul görmüş olmamasıdır.

2. 2. 1. Osco – Samnite hipotezi

Gladyatör oyunlarının kökenine ilişkin olarak Osco – Samnite hipotezi ilk olarak edebi kaynaklar ışığında incelenecektir. Bu bölümde antik çağ yazarlarının verdiği bilgiler sunulacak ve daha sonra arkeolojik veriler incelenerek yapılan araştırmalara değinilecektir.

Tarihsel olarak baktığımızda Romalılar ve onların Campanianlı müttefikleri MÖ 308 yılında Samnitler karşısında bir zafer kazandı.[64] Kazandıkları zafer için kutlama düzenlediler. Livius, ele geçirilen kalkanları Forumda asan Romalıların aksine ziyafet düzenleyen Campanianlıları şöyle anlatmaktadır: Campanianlıların kendi kibirleri, kendi nefretleri, kendi gladyatörleri, ziyafetler sırasında yapılan uygulamaları, giydikleri kıyafetleri ve söylevleri Samnitler gibiydi.[65]

Strabon ise şöyle eklemektedir: Campanianyalılar'a gelince, ülkelerinin topraklarının verimliliği nedeniyle hem iyi şeyler hem de kötü şeyler için eşit derecede eğlenmek onların kaderi oldu. Aşırı derecede savurgan oldukları için gladyatörleri, çiftler halinde, ziyafetlerde dövüştürürlerdi.[66]

Sil. Italicus da benzer şeyleri söyler; kan dökülen ziyafetleri canlandırmaları ve onların dövüşen silahlı korkunç adamlarının festivalleri tarihi gelenekleriydi.

---

[63] Wisdom (2001), s. 21.
[64] Kyle (1998), s. 45-46.
[65] Kyle (1998), s. 45.
[66] K. E. Welch (2007). *The Roman amphitheatre: from its origins to the Colosseum*. Cambridge University Press, s. 11.

Bu, eğlence düşkünü çiftlerin ölümü üzerlerinde hissetmeleri ve onların bu hali kanlı bir şekilde gösterilmiştir.[67]

Bu yazılanların hemen hepsinde hain ve yozlaşmış Campanialılar gladyatör oyunlarını düzenledikleri için, bunu bir dinsel tören olarak gören Romalılar tarafından üstü kapalı olarak eleştirildiği görülmektedir. Burada yazarların aslında hiç biri gladyatör oyunlarının kökeninin Campania olduğunu söylememektedir. Ancak Titus Livius'un yazdıklarında, bu eğlence türünün, MÖ geç 4. yüzyılda, Güney İtalya'da popüler olduğu anlaşılmaktadır. Bu varsayım arkeolojik kanıtlar ile desteklenmektedir.[68]

Osco – Samnite Hipotezinde gladyatör gösterilerinin arkeolojik kanıtlarına baktığımız zaman, bu kanıtları MÖ erken 1. yy.da bir Osco – Samnit mezarlığında ele geçmiş duvar resmi ve Güney İtalya'da MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde vazo resimlerinde görmekteyiz. Buradaki duvar resimlerinde gladyatörler birbirleri ile teke tek savaşır durumda resmedilmiştir. Aldıkları darbe ve yaralarından akan kanlar resimlerde gözler önüne serilmiştir. Örneğin; Andriuolo Nekropolisinde, Paestum mezarlığında keşfedilmiş duvarların üzerindeki sahnede bıyıklı ve bıyıksız tasvir edilmiş kişiler mızraklarla ve kalkanlarla birbirleri ile savaşmaktadır. Figürlerin yaraları ve kanamaları oldukça gerçekçi betimlenmiştir.[69]

Bu sahneler göstermektedir ki tekli savaşlar, burada ölen insanların ölümünden sonra, yaptığı büyük işlerden ziyade, bir halk eğlencesiydi. Osco – Samnit mezarlığındaki bu teke tek dövüşen sahneler araba yarışları ile aynı sahneye konulmuştur. Buradaki savaş sahneleri yer altı dünyasının simgeleriyle süslenmiştir. Başka bir sahnede ise kadınlar görülmektedir. Kefene sarılmış bir adamın başında kadınlar durmaktadır. Buradaki sahne açıkça göstermektedir ki dövüş sahneleri ölen kişinin yaşamı ile ilgili değildir. Belki de ailesi ile ilgili bir ölü gömme ritüelidir. Mezarlıkların duvarlarındaki resimler MÖ 4. yüzyılda halk eğlencesi olarak teke tek dövüşlerin düzenlendiğini göstermektedir. Bu dönemden sonra Osco – Samnite gladyatörleri hakkında arkeolojik veriler fazla değildir.[70]

[67] Welch (2007), s. 11.
[68] Welch (2007), s. 11.
[69] Welch (2007), s. 12.
[70] Welch (2007), s. 13-14.

2. 2. 2. Etrüsk hipotezi

Gladyatör oyunlarının kökenine ilişkin Etrüsk Hipotezi de bir önceki hipotez gibi iki aşamada incelenecektir. İlk olarak edebi kaynaklar ve daha sonra arkeolojik kaynaklar incelenmiştir.

MÖ geç 1. yy. yazarlarından olan *Damascuslu Nicolaus* Romalıların gladyatör oyunlarını sadece festivallerinde değil aynı zamanda ziyafetlerinde de dövüştürdüklerini, bunun yanında Romalıların gladyatör oyunlarını Etrüsklerden miras aldıklarını söylemektedir.[71] Nicolaus'un bu sözleri gladyatör oyunlarının kökeni hakkında kesin bilgi vermemekle beraber oyunların Etrüskler ile bağlantısını göstermesi açısından önemlidir.[72]

Gladyatör oyunlarının Etrüsk kökenine dair bazı görüşler vardır. Örneğin *Lanista* kelimesi (gladyatör birliğinin sahibi) Etrüsk dilinden gelmektedir. Bu Tertullian tarafından *Lovis* olarak adlandırılmıştır.[73] Bu kişiler arena görevlisiydiler. Arena'da ölen gladyatörleri dışarı çıkarmak ile görevliydiler. Gladyatör oyunlarının Etrüsk kökenli olduğuna inanılmaktadır ancak yine de bu kesin değildir.[74] Oyunların Etrüsklerden önce düzenlenmiş olunabileceği mümkündür; ancak bu oyunların sistematik bir hale dönüşmesi, profesyonelleşmesi Etrüskler sayesinde olmuştur.[75]

Kökene ilişkin Etrüsklerden kalma arkeolojik verilere baktığımızda**,** önemli bir kaynak olarak Etrüsk mezarları karşımıza çıkar. MÖ 6. yüzyıla ait Etrüsk mezarlıklarının duvar resimlerinde gladyatör oyunlarıyla ilgili kanıtlar vardır. Bu kanıtlar gladyatör oyunlarının Etrüskler tarafından icat edildiklerini gösteren bir buluntu sayılmaktadır. Birkaç mezar yapısındaki duvar resimlerinde sakallı, konik şapka giymiş ve bir maske takmış olarak betimlenmiş *Phersu* görülmektedir[76] **(Levha 6, 144).** *Auguri* mezarlığındaki bir duvar resminde oturur vaziyette ve bir köpeğin tasmasından tutar biçimde betimlenmiştir. Bir başka figür ise ona saldırmaktadır. Bu sahne bize Herakles'in ölüler ülkesinde *Kerberos*'u

[71] S. Shadrake (2005). *The world of gladiator*. England: Tempus Pablishing, s. 38.
[72] Uzunaslan (2005), 17-18.
[73] Shadrake (2005), s. 38.
[74] Welch (2007), s. 15.
[75] D. G. Kyle (1998). *Spectacles of death in ancient Rome*. New York: Routledge, s. 45.
[76] Kyle (1998), s. 44.

yakalayışını anımsatmaktadır. Bu betimlemenin kısmen mitolojik bir sahne olduğu düşünülebilir.[77]

Bu sahne farklı şekillerde yorumlanabilir: eski bir gladyatör mücadelesi olarak, *Venatio* (hayvanlar ile mücadele eden gladyatör tipi) ya da *Damnatio ad Bestias*'nin (vahşi hayvanlar tarafından infaz edilen kişi) öncü tipi olabilecekleri düşünülmektedir. Daha sonra bu Roma sanatında benzer şekilde *Venationes* ya da *Damnatio ad Bestia* olarak betimlenecektir.[78] Bütün bunlarla beraber bu betimlemenin atletik bir olay, mitolojik bir sahne ya da Etrüsklerin insan kurbanı olarak da yorumlanabilir.

MÖ 540 yılında *Alalia Deniz Savaşı*'nda ele geçirilen Kartacalı ve Yunanlı savaşçıların Caere (Cerveteri) halkı tarafında taşlanarak öldürülmesi ve MÖ 358 yılında tutsak alınan 307 Romalı esirin *Forum Tarquinii*'de kılıçtan geçirilmesi Etrüsklerde insan kurban etmenin çok uzun bir geçmişi olduğunu gösterir.[79]

Bazı Etrüsk mezarlarında da benzer sahneler resmedilmiştir. Bunlardan birisinde bir erkek figürü miğfer, kalkan, kılıç ve zırhlı giyinmiş şekilde betimlenmiştir. Ancak bu figürler durağandır ve birbiri ile savaşır şekilde betimlenmemiştir. *Bighe* mezarlığında bazı izleyiciler tahta bir sahne üzerinde yatar biçimde bir boks maçını izlerken betimlenmişlerdir. Etrüsk mezarlarında birbiri ile tek mücadele biçiminde betimlenmiş figürler görmek mümkün değildir. Karşılıklı silahlanmış iki kişiyi görmek daha olasıdır.

Gladyatör oyunlarının Etrüsk kökeni ile ilgili arkeolojik kanıtlar tamamı ile ikna edici değildir. MÖ 1. yüzyıldan önce gladyatörler ile ilgili elle tutulur kanıtlar Güney İtalya'daki mezarlar ve vazo resimlerinden ele geçmektedir. Buradaki buluntuların hemen hepsi MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[80]

Gladyatör oyunlarının Etrüsk kökenli olduğuna dair kesin bir arkeolojik kanıt yoktur. Bazı araştırmalarında bu, oyunların Etrüsklerden alındığı kabul görmektedir. Bu kaynaklara göz attığımızda ise Athenaus *Deipnosophistae* adlı eserinde şöyle söylemektedir: Bazı Campanianlılar toplantıları boyunca gladyatör dövüştürmektedir.[81]

[77] Welch (2007), s. 15.
[78] Welch (2007), s. 15.
[79] Uzunaslan (2010), s. 20.
[80] Welch (2007), s. 15.
[81] Welch (2007), s. 16.

Homeros'un İlyada'sında asker olmayan kişilerin silahlı olarak teke tek savaştığı görülmektedir. Eğer bunu da kaynak olarak almamız gerekirse ki kısmen de olsa alınması gerekir, oyunların kökenini çok daha eskiye götürebiliriz.[82] Damascuslu Nicolaus (*gezgin filozof*) ise *Histories* adlı kitabında Romalıların şölenleri boyunca gladyatör oyunları düzenlediklerini söyler. Gladyatör oyunlarını sadece tiyatro ve festivallerinde değil aynı zamanda şölenlerde de düzenlediklerini, bunun Etrüsklerden alınmış olan bir gelenek olduğunu belirtmiştir. Poseidonius ise Keltlerin bazen ziyafetlerde gladyatör yarışları düzenlediklerini söyler. Hermippus ise *On Lawgivers* adlı eserinde Mantineanlıların gladyatör dövüşlerini bulduklarını yazmıştır.[83]

Gladyatör oyunlarının kökenine dair elde edilen verilerin çeşitlilik göstermesi konunun daha da karışıklık göstermesine sebep olmuştur. Etrüsk (*Etruria*) bölgesinde çıkan duvar resimlerinin bir benzerlerinin Lucania ve Campania'da çıkması köken sorununun daha da derinleşmesine ve oyunların salt Etrüsk kökenli olduğu görüşünün yitirilmesine sebep olmuştur.[84]

Gladyatör oyunlarının genel itibari ile Samnitlerden, Campanialılara, Campanialılardan da Etrüsklere, Etrüsklerden de Roma'ya aktarıldığı düşüncesi yaygındır. Auget, gladyatör oyunlarının araba yarışlarından çok daha sonra Roma'ya geldiğini ve oyunların Campania'dan Etrüsklere geçtiğini, Romalıların da Etrüsklerden bu oyunları aldıklarını söyler.[85]

Bütün bu yazılanlar göstermektedir ki aslında gladyatör oyunlarının kökeni antik çağdan beri tartışılmaktadır. Romalıların kendileri bile buna kesin bir cevap verebilmiş değillerdir. Hangi kültürün gladyatör oyunlarına kaynaklık ettiği hakkında oldukça çaba harcanmıştır. Her ne kadar bu konuda tartışmalar olsa da, bu konu için tartışmasız gerçek; oyunları Romanın politik amacı uğruna çok geniş coğrafyalara yayıldığıdır.[86]

Gladyatör oyunlarının en önemli getirisi Amphitiyatroların ortaya çıkmasıdır. Roma'da ilk kalıcı Amphitiyatrolar Campania'da MÖ 1. yüzyıllar içerisinde

[82] Matz (2002), s. 104.
[83] Welch (2007), s. 17.
[84] Uzunaslan (2010), s. 19.
[85] R. Auget (1972). *Cruelty and civilization-the Roman games*. London and New York: Routledge, s. 21.
[86] Welch (2007), s. 18.

görülmeye başlanmıştır.[87] Daha sonra oyunlar ile beraber Küçük Asya'da ki pek çok tiyatro gladyatör oyunlarına el verişli hale getirilmiş ve Roma dünyasında Amphitiyatroların yaygınlaştığı gözlenmiştir.

2. 3. Gladyatör Oyunlarının Düzenlenmesi ve Finansmanı

Gladyatör oyunları resmi olarak ilk kez MÖ 264 yılında Brütüs Pera'nın ölümü üzerine onun oğulları tarafından babalarının onurlandırılması için düzenlenmiştir. Bu oyunlar esnasında üç gladyatör çifti dövüştürülmüştür.[88] Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru oyunların sayısında büyük bir artış olmuştur. İmparatorluk dönemine gelindiğinde ise düzenlenen oyun sayısı bir hayli artmış ve oyunlar Roma takviminde büyük yer edinmiştir. MÖ 1. yüzyıldan önce oyunlar bir ritüel olarak önemini yitirmiştir ve bir eğlence oyunu halini almıştır.[89]

Gladyatör oyunlarının organizasyonu çok büyük miktarda paraların harcanmasına sebep olmaktaydı. Özellikle MS 1. ve 2. yüzyıllarda oyunlarda pek çok gladyatör çiftinin ve hayvanların kullanıldığı bilinmektedir. MS 3. yüzyıla gelindiğinde ise oyunların sayısının 177'ye çıktığını görmekteyiz.[90]

Gladyatör oyunlarının Roma yaşantısısın bir parçası haline gelmesinde en büyük pay hiç kuşkusuz J. Caesar ve Augustus'undur. Cumhuriyet döneminin sonlarında Caesar'ın 320 çift gladyatörü savaştırdığı bilinmektedir (MÖ 65).[91] Daha sonra Caesar'ın ardılı Augustus döneminde bir yıl içerisinde 77 oyun düzenlenmiştir. Augustus iktidarı döneminde halkına 10.000 dövüşçü sunmuş olmakla övünmektedir[92] ve *Res Gestae* de düzenlediği oyunlardan ve şenliklerden övgü ile bahsetmektedir:

> Üç kez kendi adıma, beş kez de oğullarım ve torunlarım adına, gladyatör oyunları düzenlettirdim. Bu oyunlarda on bin kadar adam

[87] Potter (2009), s. 306.
[88] K. Schneider (1918). Gladiatores. *RE Suppl. 3*, s.760.; Potter (2009), s. 305-307.; Kyle (1998), s. 46.
[89] Adkins (1996), s. 72.
[90] Cornell (2002), s. 35.
[91] O. F. Robinson (1994). *Ancient Rome: city planning and administration*. London and New York :Routledge, s. 144.
[92] E. Eckardt (2005). Ölüm oyununda şan şöhret ve felaket. *National Geograpic*, s. 140.

> dövüştü. İki kez halk için kendi adıma, bir üçüncü kez de torunum adına, her yandan çağırılmış olan atletlere bir gösteri yaptırdım. Kendi adıma dört kez, başka magistratların yerine ise yirmi üç kez oyunlar düzenledim. On beşler Derneği'ni dernek başkanı olarak temsil edip M. Agrippa çalışma arkadaşım olduğu halde, C. Furnius ile C. Silanus'un konsüllükleri zamanında yüzyıl oyunları düzenledim. On üçüncü konsüllüğümde, ilk kez olarak ben, Mars oyunları yaptırdım. O zamandan sonra konsüller, sonraki yıllarda düzenli olarak bunları yaptılar. Yirmi altı kez, halk için Circus'da ya da forumda ya da Amphitiyatro'da kendi adıma ya da oğullarım ya da torunlarım adına vahşi Afrika hayvanlarıyla gösteriler yaptırdım. Bu gösterilerde üç bin beş yüz dolayında hayvan öldürüldü.[93]

MS 1. – 2. yy. oyunların popüler olmaya başladığı dönem olması nedeniyle, organizasyonların en pahalı olduğu dönemdir.[94] Bir organizatörün oyunlar için çok fazla miktarda parayı gözden çıkarması gerekirdi. MS 2. yüzyılda birinci sınıf bir gladyatör oyunu düzenlemek için 5.000 *Sestertius*'dan az olmamak üzere en az 30.000 ile 60.000 *Sestertius* arasında bir miktarı gözden çıkarmak gerekirdi; hatta bu miktar bazen 200.000 *Sestertius*'a bile çıkabilirdi. En ucuz Gladyatör'ün fiyatı dahi 1.000 ile 3.000 *Sestertius* arasında değişmekteydi. Antik dönem için bir köylünün 500 sestertius ile tüm yıl ailesinin geçimini sağlayabildiği düşünülürse, bu miktarın ne kadar büyük olduğu daha da iyi anlaşılabilir.[95]

Bütün bunlar bize gladyatör oyunlarının ilk olarak zengin aileler tarafından düzenlendiğini göstermektedir. Daha sonrasında ise bu işten kazanılan paranın oldukça fazla olduğunun fark edilmesi ile birlikte oyunlar için ayrı bir iş kolunun oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Özelikle bu iş için yasaların oluşturulması, gladyatör oyunlarının ayrı bir meslek kolu olarak görüldüğünün kanıtıdır. Bu

[93] Ç. Dürüşken (2007), *Monumentum Ancyranum: Ankara Anıtı Augustus*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 67.
[94] Nossov (2009), s. 131.
[95] Nossov (2009), s. 131.

meslek kolunun oluşmaya başlamasını yasal olarak MÖ 105 yılında oluşturulmuş ilk yasa ile başlatabiliriz.[96]

Oyunların tarihinin çok eskiye gitmesine rağmen meslek koluna dönüşmesinin bu kadar geç bir dönemde oluşması başlangıçta bu oyunların sadece bir *Ritüel* olarak görüldüğünün kanıtıdır. Cumhuriyetin sonuna doğru oyunlar dini işlevini kaybetmiş ve bir eğlence türü haline dönüşmüştür.[97] En nihayetinde de oyunlar halka açık alanlarda düzenlenmiş ve politikanın işlevsel bir kolu haline dönüşmüştür.[98]

2. 4. Küçük Asya'da İmparator Kültü ve Gladyatör Oyunları

Küçük Asya'da gladyatör oyunlarının sevilmesinin ve yaygınlaşmasının temel sebebi olarak *Romanizasyon* ve *İmparator Kültü'*nü gösterebiliriz. Romanizasyon'un bir sonucu olarak yayılan imparator kültü ve bu kültle beraber yayılmaya başlayan gladyatör oyunlarına bazen karşı çıkılmış olsa da, bu karşı çıkış oyunların ahlaki boyutunun sorgulanması nedeniyle olmuştur. Bu asla imparator kültüne karşı bir karşı çıkış değildir.[99]

Özellikle Roma'nın bir politikası olarak, Küçük Asyalı zengin ailelerin bu oyuna sahip çıkması ve oyunların Roma'ya olan bağlılığın göstergesi sayılması sebebiyle gladyatör oyunları uzun zaman yaşamını sürdürmüş ve Küçük Asya halkı kısmen de olsa oyunları benimsemiştir.[100]

Küçük Asya'da gladyatör oyunlarının benimsenmesinde öncülük eden düşünce imparator kültünün getirdiği anlayış olduğunu daha önce söylemiştik; ancak imparator kültü kutlamalarının Küçük Asya için daha çok Hellenistik dönemin getirdiği anlayış çerçevesinde kutlanıldığı unutulmamalıdır. Bu sebepledir ki Küçük Asya halkı eğlence aracı olarak, terimsel ifadesi *Agon* olan; sanat, drama, müzik, söylev gibi daha barışçıl ve edebi değerler ile yarışmalar

[96] Gladyatörler ile ilgili olarak çıkarılan yasalara *Leges Gladiatoriae* adı verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Akat (2001), s. 46.
[97] Auget (1972), s. 23.
[98] Uzunaslan (2005), s.17-21.
[99] Price (2004), s. 162-163.
[100] Price (2004), s. 163.

düzenlemiş ve halkı bununla eğlenmiştir.[101] Asla unutulmamalıdır ki gladyatör oyunları kentlerin yerel festivalleri içerisine sokulmamıştır. Yani, *agon*lar içerisinde gladyatör oyunlarının yeri yoktur.[102]

Gladyatör oyunlarının Küçük Asya'da düzenlenen şenliklere daha sonradan eklenmiş olması, bir bakıma oyunların esas ayinlerden daha önemli olmadığını göstermektedir.[103] Küçük Asya'da gladyatör oyunlarının düzenlenmesinden imparatorluk başrahipleri sorumluydu. Ancak oyunların kontrolü yinede imparatorluğun elinde idi. Denetimleri ise İmparatorluk adına eyalet valileri yapmaktaydı. MS 117 yılında senato'nun aldığı bir karar doğrultusunda eyaletlerdeki *Munus*'lar için düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre harcamalar düzenlenmeye çalışılmış, harcamalara bazı sınırlamalar getirilmiştir.[104]

Side antik kentinde bulunmuş olan iki gladyatör kabartmalı eserler düşünüldüğünde, bu oyunları düzenleyen kişilerin imparator kültü rahibi ya da rahibesi olduğu varsayımı doğaldır. Modesta için adanmış eserde geçen **αρχίέριαν** (*Arkhierian*) ifadesi başrahip anlamında kullanılmıştır ve burada oyunların düzenleyicisi olan kişi, imparatorluk adına, başrahibe *Modesta*'dır.

Büyük olasılıkla Side kentindeki gladyatör oyunları imparator kültü şenliklerin kapsamında düzenlenmiştir. *Modestus* için başrahip ya da sadece rahip ifadelerinin hiçbirisinin kullanılmamış olması ilginçtir. Bu da bize bu kişinin imparator kültü ile alakalı bir kişi olmadığını göstermektedir ki öyle olsaydı bu durum mutlaka yazıtta ifade edilirdi. Bu kişinin Side'nin zengin bir ailesinin ferdi olduğu ve muhtemelen oyunların finansmanını sağladığı düşünülmelidir.

[101] Cornell (2002), s. 32-33.
[102] Öğüt (2006), s. 3.
[103] Price (2004), s. 162.
[104] Akat (2001), s. 48.

2. 5. Gladyatörler ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Erken cumhuriyet döneminden itibaren gladyatör oyunları genel itibarı ile bir ölü kültü niteliğindeydi ve oyunlar cenaze törenlerinin bir parçası olarak düzenlenirdi.[105] Daha sonra oyunların yaygınlaşması, pek çok gladyatör okulunun ve gladyatörün ortaya çıkması, bu alanda bir düzenleme gerektiğini ortaya koydu. Gladyatörler ile alakalı yapılan tüm yasal düzenlemelere *Leges Gladiatoriae* denilmekteydi.[106]

MÖ 105 yılında yapılan yasal düzenleme *munus*'ların niteliklerini, organizasyonunu, yetki ve sorumluluklarını, ücretleri ve sorunların çözümüne yönelikti. MÖ 65 yılında ise Senato Spartacus isyanının açtığı yaralar sonucunda bu tür grupların tehlike oluşturacağını görmüş ve her grupta 300'den fazla gladyatör olmaması şartını getirmiştir.[107] MÖ 46 yılında ise çıkarılan bir yasa ile gladyatör oyunu düzenleyecek kişilerin kamu görevine seçilebilecek nitelikte olmalarını gerektiriyordu.[108] MÖ 22 yılında ise Senato bir yasa çıkarmıştır. Bu yasaya göre oyunları düzenleyecek kişilerin Senato'dan izin almaları gerekmekteydi.[109]

İmparatorluk döneminde de bir takım yasal düzenlemeler oluşturulmuştur. Augustus gladyatör gruplarının sayısını 120 çifte indirmiş, *Praetor*'lara eyaletlerde ki imparatorluk *Ludus'*larının yetki ve görevleri verilmiştir. Ayrıca Augustus Roma şenlikleri takviminde en önemli yeri gladyatör oyunlarına ayırmıştır. Her dönemde geçerli olacak kurallar ortaya koymuştur. Claudius döneminde imparatorluk *Ludus*larının yetki ve görevleri *Praetor'*lardan alınmış Roma kentinin yönetiminden sorumlu *Quaestor*'lara vermiştir. Tiberius zamanında ise 120 olan gladyatör çifti sayısı daha da aşağıya çekilmiştir; ayrıca Tiberius getirisi 400.000 *Sestertius'*den az olan oyunları yasaklamıştır. İmparator Caligula ise gladyatör çiftleri ile ilgili sınırlamayı tamamen kaldırmıştır.[110]

[105] Uzunaslan (2005), s. 16.
[106] Akat (2001), s. 46.
[107] Akat (2001), s. 46.
[108] Uzunaslan (2010), s.73.
[109] Nossov (2009), s. 131.
[110] Akat (2001), s. 46-47.

2. 6. Gladyatör Kaynakları

Gladyatör oyunlarının düzenlenmesi için öncelikle pek çok gladyatöre ihtiyaç vardı. Her *Ludus* da oyunlarda savaşmaya ve ölmeye hazır gladyatörlerin olması gerekliydi. Oyunlarda gladyatörlerin ölme ihtimalinin çok yüksek olduğunu düşünürsek, sürekli olarak *ludus* sahiplerinin gladyatör temin etmeleri gerekirdi. *Ludus* sahiplerinin oyunlar için gladyatör sağlama yolları genel itibari ile aşağıdaki gibi gerçekleşmekte idi.

2. 6. 1. Mahkemeler tarafından ölüm cezasına çarptırılan kişiler

Bu kişiler *noxii*, *ad gladium, ludi damnati* yani idam mahkûmu olarak adlandırılmaktadır.[111] Roma mahkemelerinin ölüm cezasına çarptırılan kişileri özgür ya da köle olsun arenaya gönderme yetkisi vardı. Bu tür infazlara *Meridianum Spectaculum"* denilmekteydi. Bu cezalar daha çok gün ortasında uygulanmaktaydı.[112] Normal gladyatörler hayatta kalma umudunu taşısalar bile bu tür kişilerin arenada sonu belliydi ve bunu Seneca şu sözler ile eleştirmektedir:

> Bana, ama o bir soyguncuydu ve birisini öldürdü deyince, bende ona şu cevabı verdim: Peki, o bir katil olduğu için bu cezayı hak etti. Ya sen zavallı dostum, sen nasıl bir suç işledin de böyle bir şeyi izlemeye müstahak oldun?[113]
>
> Senec. Epist.,8,5.

Arenada ki infazlar üç şekilde gerçekleşmekteydi:

a- Vahşi Hayvanlar Tarafından Öldürme: (*Dammati ad Bestias***)**: Arenada vahşi hayvanların önüne atarak cezalandırma. Burada kişinin elleri bağlıdır ve silahsızdır. Bu tür ceza uygulaması daha çok erken Hıristiyanlık

[111] Malay vd. (1991), s. 11.
[112] Shadrake (2005), s.73.
[113] Senec. Epist.,I, 7, 5I,7,4; Akat (2001), s. 25; Öğüt (2006), s. 61-62.

döneminde kullanılmıştır.[114] Kişinin kurtulması imkânsızdır.[115] Bu cezalar M.S 61 yılında imparator Nero tarafından kısıtlandırılmıştır.[116]

b- Arena da Kılıçla Öldürme: Bu özgür vatandaşlar için uygulanan ceza yöntemi idi. Arenaya çıkarılan hükümlü halkın önünde kılıçlanarak öldürülürdü.[117]

c- Birbiri ile Dövüştürme: Arena da infazı uygulanacak mahkûmlardan biri silahlı diğeri silahsız bırakılırdı ve birbirleri ile ölünceye kadar dövüştürülürdü. Hayatta kalan kişinin infazına hemen orada imparator karar verirdi. Ya hemen orada cellâtlar tarafından kişi öldürülürdü ya da imparator kişinin bir sonraki oyunlara kadar yaşamasına izin verirdi. Bu da ölümü sadece birkaç günlüğüne ertelemek demekti. Kaçınılmaz son belliydi.[118]

Arenada ölüme mahkûm edilmiş kişiler (*Noxii*) oyunları düzenleyen kişiler (*Editores*) tarafından büyük bir istekle kabul edilirdi. Ancak bununda bir yasal düzenlemesi vardı. Organizatörün bir mahkûmu alması için eyalet valisinden izin alması gerekirdi ve imparatoru temsil eden yetkiliye en az 6 *aureus* vermek zorundaydı. Bu koşulları sağlayan yetkili mahkûmun tüm sorumluluklarını da almış olurdu.[119] Bu tür cezalandırmalar terracotta, heykel ve mozaiklerde betimlenmiştir.[120]

Oyunların ve ölüm cezasının temel bir amacı vardı; buda dışarıdan gelebilecek tüm tehditleri ortadan kaldırmak, Roma otoritesini güçlü tutmaktı. Bu tür cezalara kundakçılar, tapınak soyguncuları, itaatsiz ve katil köleler, vatan hainleri, savaş suçluları çarptırılırdı.[121]

2. 6. 2. Kürek mahkûmları

Kürek mahkûmları *Poenae Mediocres* olarak adlandırılmaktadır. Forsalar genellikle savaş esirlerinden oluşmaktaydı. Bu antik dünya için oldukça yaygın

[114] D. G. Kyle (1998). *Spectacles of death in ancient Rome*. New York: Routledge, s. 91.
[115] Malay vd. (1991), s. 11-12.
[116] Shadrake (2005), s. 78.
[117] Akat (2001), s. 26.
[118] Malay vd. (1991), s. 12.
[119] Akat (2001), s. 26.
[120] Kyle (1998), s. 92.
[121] Shadrake (2005), s. 74.

olan bir ceza yöntemiydi. Forsalar cezalarını gemide kürek çekerek ödemekteydiler. Ancak bazen bu tür cezaya çarptırılanların içerisinden arenaya gönderilmek üzere seçilen mahkûmlar da bulunmaktaydı.[122] Bu tür cezaya çarptırılan kişiler direkt olarak arenaya gönderilmez, ilk olarak *Ludum Dabatur* adı verilen okulda silah kullanmasını ve savaşmasını öğretilirdi. Üç yıl hayatta kalmayı başarabilen mahkûm özgürlüğüne kavuşabilirdi.[123]

2. 6. 3. Köleler

Arenada gladyatör olarak dövüştürülmeye gönderilen köleler için kullanılan terim *Servi*'dir. Köleler efendilerinin isteği üzerine *Ludus*lara gönderilirdi[124] ve burada gladyatör olarak nasıl savaşması gerektiğini, nasıl silah kullanması gerektiğini öğrenirdi. Burada kölenin herhangi bir kazancı yoktur. Köle sahibi, kölenin oyunlar için kiralanması durumundan para kazanmaktaydı. İmparator Hadrian döneminde (MS 2. yy.) kölelerin suç işlemediği takdirde gladyatör okullarına gönderilmesi yasaklanmıştır.[125] Kölesini gladyatör olarak dövüştürmek isteyen kişinin, kent yönetiminden sorumlu olan kişiye (*Magistratus*) bunun sebebini açıklaması gerekmekteydi.[126]

2. 6. 4. Kendi isteği ile gladyatör olmak isteyenler

Bir Roma vatandaşının kendi isteği ile gladyatör okuluna girmesidir (*Auctorati*). Bu her zaman kişinin kendi isteği doğrultusunda olmaya bilir; çünkü pek çok kişi antik dönemde bu okullara ekonomik sebeplerden dolayı girmekteydi.[127] Bunun dışında ünlü olmak isteyen kişiler de gladyatör okullarına yazılmaktaydılar.[128] Gladyatör olmak isteyen kişinin öncelikle *Editor Muneris* ile

[122] Malay vd. (1991), s. 12.
[123] Akat (2001), s. 26.
[124] Akat (2001), s. 27.
[125] Robinson (1994), s. 145.
[126] Shadrake (2005), s. 80.
[127] Shadrake (2005), s. 80.
[128] Malay vd. (1991), s. 12-13.

Ferula (sözleşme) yapması ve bu sözleşmenin *Pleb* meclisinde kabul edilmesi gerekmekteydi.[129]

Ludus'ta eğitimini tamamlayan özgür kişi yaptığı bu sözleşme ile bir nevi özgürlüğünü ve tüm haklarını efendisine devrederdi. Bu sözleşme ile kişi özgürlüğünü kaybetmese dahi, *Ludus*'ta olduğu zaman içerisinde *Lanista'*nın kölesi olduğunu kabul ediyordu.[130]

2. 6. 5. Sözleşmeli gladyatörler

Kendine güvenen bir Romalının belli bir ücret karşılığında arenada dövüşmesidir. Bu dövüşler genel olarak sözleşme ile yapılır ve bu sözleşme tek bir dövüş için geçerli olurdu. Sadece para için dövüştükleri için bu kişilere *Sestertiarii* denilmiştir.[131]

2. 7. Gladyatörlerin Eğitimi

Gladyatörler eğitimlerini *Ludus* adı verilen yerlerde almaktaydılar.[132] *Ludus*ların çevresi bir çit ile çevrelenerek korunmaktaydı ya da eğitim alanının etrafı tamamen duvarlar ile çevrelenmekteydi.[133] Bunu yapmalarındaki temel amaç hem gladyatörlerin eğitimleri için dış engellemeleri ortadan kaldırmak hem de kaçmak isteyenlerin olabileceğini düşünüp onları içeride tutmaktır. *Ludus*lar gladyatörlerin barınma yeriydi. Burada yöneticilerin ve görevlilerin kaldıkları odalar, silah odaları, yemek ve erzak depoları, yatakhaneler bulunmaktaydı.[134]

Bir gladyatör adayı *Ludus*'a girdikten sonra öncelikle orada bulunacağı süre içerisinde her türlü kurala uyacağına dair yemin ederdi. Daha sonra *Doctor* ya da *Magister* adı verilen eğiticisinin her türlü emrine uymak zorundaydı. Gladyatör aldığı kısa bir eğitimden sonra hangi kategoriye uygun olduğu görülürse artık o kategoride ders almaya başlardı. Örneğin; yeteneği *Retiarius* tipinde bir gladyatör

[129] Akat (2001), s. 27.
[130] Akat (2001), s. 27.
[131] Malay vd. (1991), s. 13.
[132] Nossov (2009), s. 175.
[133] Wisdom (2001), s. 21.
[134] Uzunaslan (2010), s. 121.

için uygun ise o tipte bir gladyatörün nasıl olması gerekiyor ve nasıl savaşması gerekiyorsa ona göre eğitim alırdı.

Gladyatörler vücut yapısı, kullandığı silahlara göre kategorilere ayrılmaktaydı. Bu kategoriler I-II-III-IV diye derecelere ayrılmaktaydı. Her gladyatör kendi derecesini (*Palus*) bilmek zorundaydı ve dövüş sırasında bunu belirtmesi gerekliydi. Gladyatörlerin *Palus*'undaki artış arenada kazanacağı zaferlere bağlıdır.[135]

İmparatorluğun pek çok yerinde gladyatör okulları kurulmuştu ve bu okulların sahiplerinden biriside J. Caesar'di. Caesar 5.000 gladyatörlük bir okula sahipti. MÖ 1. yüzyılda okullar devlet kontrolü altına alındı. Böylelikle gladyatörlerin kişisel bir ordu kurmasının önüne geçilmiş oldu.[136]

*Ludus*larda eğitim veren kişilere *Doctore* denilmektedir. Bu kişilerin kendi branşlarına göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Örneğin; *Doctor Secutorum, Doctor Thraecum, Doctor Myrmillonum, Doctor Hoplomachorum, Doctor Velitum, Doctor Retiariorum, Doctor Samnitum* gibi. Bu kişiler burada öğrencilere uzman oldukları alandaki silahları nasıl kullanmaları gerektiğini gösterirlerdi.[137]

Gladyatörlerin eğitimleri boyunca ucu sivriltilmiş silahların okulda kullanılması yasaktı. Öğrenciliğin ilk başlarında *Rudis* ya da *Sudis* adı verilen tahta silahlar ile uygulamalar yapılırdı. Bu tahta silahlardan bir tanesi şaşırtıcı bir şekilde günümüze kadar kalmıştır. Bu tahta kılıç Almanya *Oberaden* lejyon kampında bulunmuştur.[138]

Gladyatörlerin eğitiminde sadece silah kullanma ön plana çıkmamaktaydı. Gladyatörler için beslenme de oldukça önemliydi. Viyana'da yapılan araştırmalarda gladyatörlerin arpa, fasulye ve diğer baklagiller olmak üzere vejetaryen beslenme rejimini uyguladıkları görülmüştür.[139]

Romanın en büyük gladyatör okulu *Ludus Magnus*du. Bu okul bir imparatorluk *Ludus*u idi ve gladyatörler doğrudan imparatora bağlıydı. Okulun başında ise *Patrici* ailesinden gelen bir kimse bulunurdu. Bu kişi *Procurator*

[135] Akat (2001), s. 32.
[136] Adkins (1996), s. 72.
[137] Uzunaslan (2010), s.116.
[138] Wisdom (2001), s. 21.
[139] Eckardt (2005), s.141-142.

olarak adlandırılmaktadır.[140] İmparatorluğun en iyi gladyatörleri bu okulda bulunmaktaydı ve bu okul imparatorluktaki en zorlu eğitimi veren okuldu.[141] Küçük Asya'da ise gladyatör okullarının varlığı bilinmektedir. Bithynia, Galatia, Kappadokia, Lykia ve Pamphylia'da gladyatör okulları kurulmuştur. Eyaletlerdeki bu okulların yönetiminden valiler sorumluydu ve valiler bu oyunların teşvik edilmesi için de çalışmaktaydılar.[142]

2. 8. Gladyatör Tipleri

Gladyatör tiplerini[143] özellikle kullandıkları silah, giydiği kıyafete ve malzemelerindeki farklılıklara göre sınıflandırmaktayız.[144] Özellikle MS 1. ve 2. yüzyılları arasında silah ve giysiler de büyük değişmeler görülmüştür. Bu dönemde kol zırhları, bacak zırhları ve özellikle farklı boyut ve ağırlıklardaki kalkanların bu dönemde kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.[145] Bütün bunların dışında gladyatör tiplerini belirlemekteki en iyi kaynak yazıtlardır.[146]

2. 8. 1. Hoplomachos

Hoplomachos, Hellenistik dönemde seyahat eden dövüş hocalarına ve taktik öğretmenlerine verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır.[147] Roma imparatorluk döneminde *Aspis* ve *Hoplon* isimleri ile de bu tip karşımıza çıkmaktadır. Bu tip aynı zamanda ağır zırhlı piyade olarak da adlandırılmış ve en önemli özelliği *Samnit* silahları ile donatılmış olmasıdır.[148]

Hoplomachos'un genel ekipmanı ise; miğfer, küçük yuvarlak kalkan, bir çift yüksek baldır zırhı ve sağ kolu üzerinde bandaj ve kol zırhıdır. Sol elinde tuttuğu kısa hançer (kama) en önemli saldırma araçlarından birisidir. Bu tipin tek elbisesi

[140] Uzunaslan (2010), s. 117.
[141] Wiedemann (2001), s. 122.
[142] Akat (2001), s. 31.
[143] Gladyatör tipleri, gladyatör eşleştirmeleri ve popüler oldukları yüzyıllar için tezin ek kısmına bkz.
[144] Uzunaslan (2010), s. 148.
[145] Wisdom (2003), s. 24-25.
[146] Öğüt (2006), s. 36.
[147] Öğüt (2006), s. 38.
[148] Uzunaslan (2010), s. 152.

ise diğer pek çok tipte de olduğu gibi kısa peştamal ve beli saran kemerdir.[149] *Hoplomachos* tipli gladyatörler en çok imparatorluğun doğusunda ilgi çekmiş ve bu tip en çok doğu eyaletlerinde karşımıza çıkar.[150]

2. 8. 2. Murmillo

Murmillo tipi köken olarak Gallialılara[151] özgü olduğu sanılmaktadır ve bu tip Roma Cumhuriyet Devrinin sonlarına doğru ortaya çıktığı düşünülmektedir.[152] Bu tipin ismi sıklıkla deniz balığı *Mormylos* ile ilişkilendirilmiştir. Bu isimlendirmeyi de büyük ölçüde *Murmillo*'nun miğferindeki balık motifi ile ilişkilendirmişlerdir. Bu tipin ekipmanı ise; dikdörtgen bir kalkan, düz – kısa kılıç ve metal sorguçlu-geniş kenarlı miğferdir.[153]

Bu tipin elbisesine baktığımızda ise kol ve bacak zırhı, kısa peştamal, peştamalın üzerinde kemer görülür. Kol ve bacak zırhı önemli savunma aracıdır. Açıkta kalan bacak ve saldırı sırasında açıkta kalan sol kol zırh sayesinde korunmaktaydı. Sağ kolunu ise geniş dikdörtgen kalkanı ile korumaktaydı. Roma lejyonlarının MÖ 1. yüzyılda benzer ekipmanlar giyip kullanması ilgi çekicidir. *Murmillo* tipindeki gladyatörlerin en büyük rakibi *Thrax* tipli gladyatörlerdir. Bu eşleşme arenalarda heyecan yaratır halkın en çok ilgisini çeken müsabakalardan birisi olurdu.[154]

2. 8. 3. Retiarius

Retiarius genellikle 18 ve 25 yaşları arasındaki genç delikanlılar arasından seçilen kişilerdi ve bu kişiler kırklı yaşlarına kadar dövüşebilirlerdi. Bu tipin en önemli ekipmanı tridentdir. Hayvanlar ile yaptığı mücadelede kullandığı en iyi silah trident (*Fuscina*) idi.[155] Bunun dışında 3 m. genişliğinde bir ağ kullanırdı.

[149] Nossov (2009), s. 54.
[150] Nossov (2009), s. 56.
[151] M. Golden (2004). *Ancient world from A to Z*. London and New york: Routledge Press, s. 106.
[152] Uzunaslan (2010), s. 169.;Öğüt (2006), s. 38.
[153] Öğüt (2006), s. 38.;Nossov (2009), s. 59.
[154] Nossov (2009), s. 59-60.
[155] Wisdom (2003), s. 31.

Sol omzunu koruyucu kalkan, küçük hançer, belde koruyucu kemer diğer önemli ekipmanıdır.[156]

Trident'ini ve ağını çok iyi kullanan *Retiarius* bu silahlarını kayıp etmemeliydi. Ekipmanlarını kaybetmesi onun kaçınılmaz sonu olmaktaydı. Bu tip gladyatörler özellikle MS 1.yüzyılda popüler olmuştur ve en hafif silahlandırılmış gladyatör tipi bu tipini oluşturmuşlardır. Genel olarak hayvanlar ile yaptığı mücadele ile bilinene *Retiarius*'un diğer rakipleri *Murmillo* ve *Arbelas*'dı. Özellikle *Arbelas* ile mücadelesi doğu eyaletlerde ilgi görmüş imparatorluğun batısında çok fazla sevilmemiştir.[157]

2. 8. 4. Provocator

Bu gladyatör tipi geç Cumhuriyet dönemi sonundan başlayarak İmparatorluk dönemi boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu tip gladyatörler herhangi bir suçlu, hapis cezasına çarptırılmış birisi ya da ölümle cezalandırılmış kişiler arasından seçilirdi.[158] *Provacator* tipinin en önemli ekipmanları ise; dikdörtgen şeklinde köşeli bir kalkan, kısa kılıç, sorguçsuz miğferdir. Korunmasını sağlayan giysileri ise omuzlarında koruyucu zırh veya bandaj, sol dizlerinde metal bir dizlik, sağ dizlerinde pamuk veya ketenden bandajlardır.[159]

Provacator tipindeki gladyatörler genel olarak birbirleri ile dövüşmelerinin yanında *Murmillo* tipli gladyatörler ile de rakip olabilmekteydiler. Ancak bu durum çok nadir olarak görülmektedir. Öyle ki bu güne kadar sadece bir yazıtta *Provacator* ve *Murmillo*'nun birbirine rakip olduğu ortaya çıkmıştır.[160]

2. 8. 5. Secutor

Secutor, genel olarak *Contraretiarius* olarak bilinmektedir. Bu şekilde anılmasının sebebi ise arenada *Retiarius*'un rakibi olmasıdır. Secutor orijinalinde

[156] C. Mann (2009). Gladiators in the Greek east: A case study in Romanization. *The International Journal of the History of Sport 26*, s. 279-280.
[157] Uzunaslan (2010), s. 166-167; Nossov (2009), s. 59-65; Öğüt (2006), s. 39.
[158] Nossov (2009), s. 61.
[159] Uzunaslan (2010), s. 162-163.
[160] Nossov (2009), s. 62.

Murmillo ile oldukça benzerdir ancak miğferindeki şeklinden dolayı bu farklı bir tip oluşturur.[161] Bu tip gladyatörlerin kullandığı ekipman ise; dikdörtgen biçiminde uzun kalkan, siperlikli ve balık şeklinde miğfer, kısa kılıç, sol bacakta ise metal dizliklerdir. Kılıç tutan sağ kol elastik bir bez ile tamamen örtülmüştür. Vücudun bel hizasından yukarısı tamamen açıktır.[162]

Secutor MÖ 1. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanmış ve muhtemelen de Commodus döneminde popüler olmuştur. İmparator Commodus'un arenada *Secutor* olarak savaşması bu tipin ne kadar popüler olduğunu gösterir.[163]

2. 8. 6. Thraex

Cicero'ya göre Thraklar MÖ 87 yılında Pontos kralı Mithridates IV. Eupator ile beraber Roma'ya karşı savaşmışlar ve bunun sonucunda Roma tarafından esir alınan Thraklardan pek çoğu savaşması için arenaya gönderilmiştir.[164] Roma bu şekilde bir nevi Thrakları cezalandırmıştır.

Thraex gladyatör tipi oldukça ilgi görmüştür ve kullandıkları silahlarda genel olarak *Thraex* silahlarıdır. Başlarında süslü bir miğfer, sağ kollarında koruyucu kol zırhı, köşeli veya yuvarlak tipte bir kalkan, ellerinde ise kısa hançer ya da eğri kılıç olduğu görülmektedir.[165] *Thraex* tipi gladyatörlerin başlıca rakibi *Murmillo*'dur.[166] Özellikle Caligula'nın bu tip gladyatörlere çok fazla ilgi gösterdiği ve arenada *Thraex* olarak dövüştüğü bilinmektedir.[167]

2. 8. 7. Eques

Eques tipi gladyatörler atı ile birlikte dövüşen ve çok az sayıda görülen bir tiptir. Dövüşün başlarında at üzerinde olduğu ve daha sonra oyunun sonlarına doğru atından indiği düşünülmektedir. Ellerinde mızraklar ile arenaya giriş yapar

[161] Nossov (2009), s. 67.
[162] Wisdom (2003), s. 32.; Uzunaslan (2010), s. 175.
[163] Nossov (2009), s. 67.
[164] Akat (2001), s. 44.
[165] Uzunaslan (2010), s. 156.; Nossov (2009), s. 68.
[166] Nossov (2009), s. 68.
[167] Golden (2004), s. 165.

ve ilk olarak mızrakların atılmasıyla dövüş başlar daha sonra *Eques* atından iner ve dövüşmeye devam ederdi. Bu gladyatörler kendisi gibi *Eques* tipi gladyatörler ile karşılaşır başka gladyatörler ile savaşmazlardı.[168]

2. 8. 8. Essedarius

Essedarius Keltler'in savaş arabası olan *Essedum*'dan bu ismi aldığı düşünülmektedir. Ancak bu tip gladyatörler hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.[169] Bu tip MÖ 1. yüzyıl ortalarında ortaya çıktığı görülmektedir ve epigrafik kaynaklar da bunu göstermektedir. *Essedarius* rakip olarak başka bir *Essedarius* ile arenada karşılaşmaktaydı. *Essedarius*lar yumurta şeklinde ve göz delikleri olan sorguçsuz miğfer, orta boyda oval bir kalkan ve kol zırhı kullanmaktaydılar.[170]

Bu oyunun kökeni olarak İngiltere'yi öne sürebiliriz; çünkü Caesar MÖ 50 yıllarında adaya geldiğinde bu oyuna benzer bir oyunu şu sözler ile tarif etmiştir:

> Onların savaş arabalarında savaşmasının şekli aynen şöyledir. İlk olarak arabayı her yöne sürerler, tekerleklerin gürültüleri ile ok fırlatırlar ve bu takımın ilhamına yarardı. Bunu yaptıklarında süvarilerin askerleri arasındaki yolda savaş arabasından aşağı atlarlardı. Bu sırada savaş arabacıları kademeli olarak oradan çekilmekteydi. Piyadelerin durağanlığı ve Süvarilerin hareketliliği bu şov ile gösterilmekteydi. Günlük kullanım ve uygulama ile oldukça başarılı olmaktaydılar ki yamacı dik aşağıya dengelerini kaybetmeden koşarak savaş arabalarına ulaşır, savaş arabalarından ciritlerini alırlardı.[171]

[168] Öğüt (2006), s. 36.; Uzunaslan (2010), s. 153.
[169] Wisdom (2003), s. 41.
[170] Nossov (2009), s.75.; Öğüt (2006), s. 37.;Uzunaslan (2010), s. 179-180.
[171] Matz (2002), s. 106.

2. 8. 9. Samnites

Samnites tipi gladyatörler hakkındaki tüm bilgilerimiz Roma Cumhuriyet döneminin ortalarına kadar gitmektedir. MÖ 308 tarihine kadar bu tip gladyatörler görülmektedir ve bu dönemde en popüler gladyatör tipini oluşturmuştur. Bunun da sebebi MÖ 3. yüzyılda Roma Samnit savaşları sırasında pek çok *Samnit*li esir düşmüş ve savaştırılmıştır.[172] MÖ 264 yılında Romanın ilk *Munus*'unda kendi giysi ve silahlarıyla dövüştürülmüşlerdir.

Bu tip gladyatörlerin kullandıkları silahları ağırdı ve elbiseleri de uzundu. Dar, uzun, dikdörtgen şeklinde kalkan, kısa bir kılıç, yüksek sorguçlu miğfer giymekteydiler. Bunun dışında sol bacakta bilekten dize kadar uzanan koruyucu bir zırh, koruyucu kemer ve kısa önlükleri vardı.[173] *Samnites* tipi gladyatörlerin kullandığı silahların aynısını kullanan, *Secutor* ve *Hoplamachos* tipi gladyatörler ortaya çıkmıştır. Bu iki tip *Samnites* tipi gladyatörlerden türetilmiştir.[174]

2. 8. 10. Venationes

Venatio kelimesi Latincede avcılık anlamına gelmektedir. Romalıların genel karakteristik özelliklerinden birisi de avcılığa olan tutkularıdır. Bu nedenle venationes tarzı dövüşlerin arenalarda sergilenmesini sürpriz olarak görmememiz lazım. Bu oyunlar dâhilinde; egzotik hayvanların sergilenmesi, hayvanların birbirleri ile mücadelesi, hayvanların insanlar tarafından avlanması, hayvanlar ve insanlar arasındaki mücadele gibi sahneler sergilenmekte idi.[175]

Venationes tipli gladyatörler önceleri sadece kısa tunik giyerken daha sonra kol zırhı ve bacak zırhı gibi koruyucu, darbelere karşı dayanıklı elbiseler giymeye başlamışlardır. *Venationes* oyunları MÖ 2. yüzyıldan başlayarak MS 681 yılına kadar devam etmiştir. *Venationes* oyunlarının Romanın geleneksel oyunları olan *Munera* içerisinde görülmemesi önemlidir.[176]

---

[172] Nossov (2009), s. 74.
[173] Uzunaslan (2010), s. 177-178.;Akat (2001), s. 39.
[174] Akat (2001), s. 39.;Nossov (2009), s. 74.
[175] Nossov (2009), s. 25-26.
[176] Nossov (2009), s. 48-54.

2. 9. Kadın Gladyatörler: Ludia veya Gladiatrix

Kadın gladyatörler hakkındaki bilgilerimiz erkek gladyatörlere oranla daha sınırlıdır. Kadın gladyatörler hakkında antikçağ yazarları yanı sıra mezar stelleri sayesinde bilgiler edinmekteyiz. Bu konuda özellikle Küçük Asya'da Ephesos antik kentinde ele geçmiş olan gladyatör stelleri oldukça önemlidir ve kadın gladyatörlerin dünyasını aydınlatması açısından incelenmeye değerdir.[177]

Kadın gladyatör oyunları için kullanılan terimler tam olarak bilinmemektedir. Genel olarak *Ludia* ya da *Gladiatrix* terimi kullanılmaktadır. Kadın gladyatör oyunlarının ne zaman ortaya çıktığı da tam olarak bilinmemektedir. Oyunlar çok sevilmesine rağmen Roma geleneksel oyunları içerisine sokulmamıştır. Ancak imparator Nero ve Domitian'ın Colosium'da kadın gladyatörler dövüştürdüğü antik çağ yazarları tarafından söylenmektedir.[178] İmparator Nero MS 66 yılında annesi onuruna oyunlar düzenlettirmiş, bu oyunlarda arasında Etiyopyalı bir kadının da bulunduğu kadınlar, arena da dövüştürülmüştür. Aynı şekilde İmparator Domitian MS 88 de kadın gladyatörlerin de savaştığı oyunlar düzenlemiştir.[179]

Roma İmparatorluğunun gladyatörler ile ilgili yasaları gereğince 21 yaşı altındaki kadınların gladyatör olarak dövüştürülmesine izin vermiyordu. Ancak bu yasa köle olmayan kadınlar için geçerli idi. Bu oyunlarda kadınlar genellikle gece dövüştürülmüş ve oyunların en ilgi çekici bölümü olmuştur. Kadın gladyatörler genellikle cüceler ile dövüştürülmüştür. Kadın ve cüceler arasındaki mücadeleler antik dünyada çok fazla ilgi çekmiştir.

Kadın gladyatörler ve cüceler hakkında temel olarak üç yerde ele geçen arkeolojik buluntu vardır. Birincisi Ostia Limanındaki yazıtlar, ikincisi Leicester'da bulunmuş olan kırık seramikler üzerindeki yazılı bilgiler ve Halikarnassos'ta ele geçmiş kadın gladyatör kabartmalarıdır. [180]

[177] S. R. Murray (2003). Female gladiators of the ancient Roman world. *The Journal of Combative Sport*, s. 1-14.
[178] A. Futrell (2006), *The Roman games*. Blackwell Publishing, s.153-154.
[179] Murray (2003), s. 1-14.
[180] Murray (2003), s. 1-14.

2. 10. Küçük Asya'da Gladyatörler

Pergamon kralı III. Attalos'un vasiyeti ile MÖ 133 yılı itibarı ile Küçük Asya'da yüzyıllarca sürecek Roma egemenliği başlamıştır.[181] Roma Pergamon kralı Attalos'un isteğini memnuniyetle kabul etmiş, dört yıl sonra Küçük Asya'da ilk eyaletini (*Provincia Asia*) MÖ 129 yılında kurmuştur.[182] Roma İmparatorluğunun Küçük Asya'da egemenliğini kurmaya başlamasıyla beraber, kendi politik gücünü ve propagandasını ortaya koymak amacıyla Romalılaştırma sürecine bağlı olarak Küçük Asya'ya gladyatör oyunlarını getirmiştir.

Yerel elitler bu oyunun yaygınlaşması için çaba sarf etmişlerdir. Oyunların düzenlendiği yerler ise genellikle zengin kentlerin olduğu yerler olmuştur. Gladyatör oyunlarının bir kentte düzenleniyor olması o kentin zenginliğinin kanıtıdır. Bu açıdan kentler arasındaki rekabet de oyunların düzenlenmesinde önemli olmuştur.[183]

Gladyatör dövüşleri başlangıçta Romalı nüfusun yoğun olduğu yerlerde düzenlenmiştir. Bu Roma imparatorluğunun uyguladığı devlet politikasıydı. İmparatorluğun baskısıyla oyunlar Küçük Asya halkına benimsetilmeye çalışılmıştır. Epigrafik kaynaklar oyunların en çok Phrygia, Lydia, Karia, Lykia ve Pamphylia'da düzenlendiğini göstermektedir. Bunun dışında Küçük Asya'da Galatia, Kilikia, Pisidia, Ionia, Aiolis, Mysia, İsauria, Kappadokia, Bithynia, Karia'da oyunlar düzenlenmiştir. [184]

Küçük Asya'da pek çok yazıt gladyatörler hakkında bilgi vermektedir. Yapılan araştırmalarda Küçük Asya'da ya da diğer bir ifadeyle Yunan dünyasında savaşmış Gladyatörlerin bir kısmının İtalya ve bazı batı eyaletlerinde savaştığı anlaşılmıştır. Ancak buna karşın yerel dövüşçüler dışında batıdan gelen bir gladyatörün doğu eyaletlerinde savaştığı görülmemiştir.[185]

---

[181]Küçük Asya ve Roma imparatorluğu arasında başlayan siyasi ilişkiler, Roma imparatorluğunun Küçük Asya egemenliği üçüncü bölümde detaylı olarak incelenmiştir. Gladyatörler ile ilgili olan bu bölümde konu dışına çıkmamak için Roma İmparatorluğunun Küçük Asya'ya hâkimiyet sürecine bu bölümde değinilmemiştir.

[182] B. İplikçioğlu (2007). *Hellen ve Roma tarihinin ana hatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 104.

[183] Mann (2009), s. 277.

[184] Akat (2001), s. 68.

[185] Mann (2009), s. 281.

Küçük Asya'da gladyatör oyunlarının düzenlenişi Roma'nın diğer eyaletlerinde olduğu gibi imparator kültüne bağlı din adamları tarafından gerçekleştirilirdi. Bu onların dini görevleri dışında olağan görevleriydi. Bu sadece görev olmakla kalmamaktaydı; çünkü gladyatör oyunu düzenleyen bir rahip büyük bir üne kavuşurdu.[186]

Küçük Asya'da ki oyunlar Roma da olduğu gibi uzun süreli değildi. Oyunlar iki, üç, dört en fazla da on iki veya on üç gün sürmekteydi. Bu şekilde bir düzenleme yapılmasının sebebi, muhtemel olarak oyunların belli bir dozda sunulmak istenmiş olabileceğidir. Küçük Asya'da ki oyunlarda köleler ve paralı askerlerde dövüştürülmekteydi. Bunun yanında pek çok gladyatör okulu da bulunmaktaydı. Oyunların yılın son günü düzenlendiği bilinmektedir ki bundaki amaç son gün akacak kanın yeni bir başlangıç için iyi olacağına inanılmış olmasıdır.[187]

Roma da olduğu gibi Küçük Asya'da da özel günlerin dışında zengin kişilerde *Munus* düzenleyebilmekteydiler. Konsül Lucullus'un kendi başarısını kutlamak için MÖ 71-70 yılları arasında Ephesos da düzenlediği oyun, Küçük Asya'da düzenlenen ilk Gladyatör oyunudur. Bu oyunlardan sonra özel kişilerin düzenlediği oyunların sayısında artma olmuştur.[188]

2. 11. Tanrıça Nemesis'in Agonlar ve Gladyatörler ile İlişkisi

Nyx (gece) ve Erebus (karanlık)'un kızları olan tanrıça Nemesis genel anlamı ile Yunan dünyasında intikam tanrısı olarak bilinir. Bununla beraber Nemesis kötülüğü cezalandıran, erdemi ise ödüllendiren tanrıça olarak da karşımıza çıkar.[189] Tanrıça Klasik dönemden beri vardır[190] ve Yunan dünyasında tapınımı çok eskilere dayanır.

Tanrıça Nemesis onuruna bahşedilen oyunların antikçağda en iyi bilinenlerinden birisi MÖ 236/5 yılında düzenlendiğini bildiğimiz Attika bölgesinde Rhamnous kentinde kutlanılan *Nemesia* bayramıdır. Ele geçen

[186] Akat (2001), s. 69.
[187] Wiedemann (2001), s. 47.; Akat (2001), s. 69-70.
[188] Akat (2001), s. 70.
[189] K. N. Daly (2004). *Greek and Roman mythology:A to Z*. Infobase Publish, s. 89.
[190] M. B. Hornum (1993). *Nemesis, the Roman state, and the games*. Brill, s. 6.

yazıtlardan anlaşıldığına göre; bu kentte kutlanılan *Nemesia* bayramları kapsamında yetişkin erkek ve çocuklar atletik yarışmalarda ve komedi dalında birbiri ile yarıştıkları anlaşılmıştır. Küçük Asya'da ise bu gelenek yine çok eskilere dayanır. Buna en güzel örnek ise Smyrna kentinden ele geçmiştir. Yazıtlardan anlayabildiğimiz kadarıyla bu kentte kökleri Hellenistik döneme giden bir Nemesis kültü vardır. Aynı şekilde Ephesos antik kentinde de kökleri çok eskiye dayanan Nemesis kültünün varlığı bilinir.[191]

Roma imparatorluk dönemine gelindiğinde ise Nemesis kültünün ilk olarak J. Caesar döneminde ağırlık kazanmaya başladığını görmekteyiz. J. Caesar'ın bu kültü zaten çok önceden beri Putolemaik Mısır'da var olan Nemesis kültünden aldığı düşünülmektedir. Daha sonra Vespasian, Traian, Hadrian dönemlerinde bu külte önem verildiği ve yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülür. Sikkeler üzerinde tanrıça Nemesis betimlemelerine bu imparator dönemlerinde sıklıkla rastlanır.[192]

Roma döneminde tanrıça Nemesis'e tapınımda bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülür. Bu dönemde tanrıçaya tapınım daha çok devlet görevlileri, askerler ve gladyatörler arasında görülür.[193] Bu değişim sadece tapınımda değildir, Roma'nın doğu eyaletlerinde tanrıçaya kentlerin koruyucusu olarak da tapınım yapılır. Bu açıdan tanrıçaya Tyche ile benzerliğe giden bir rol verildiği görülür. İmparator Geta döneminde Kremna antik kentindeki yerel bronz sikkeler üzerinde Nemesis kentin koruyucu tanrıçası olarak betimlenmiştir.[194] Tanrıça Nemesis'in Roma dönemi tapınım şekli ve özellikleri araştırmacılar açısından sorunludur. Özellikle Küçük Asya için daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır.

Roma imparatorluk periyodu boyunca Nemesis kültünün en ayırt edici özelliği hiç kuşkusuz Stadion, Amphitiyatro ve tiyatrolarda görülen Nemesis'e adanmış küçük tapınaklardır. Britanya'dan Küçük Asya'ya dağılan bu tür yapılarda kazılarda ortaya çıkarılmış küçük Nemesis tapınakları, tapınakların etrafında Nemesis kabartmaları ve adak yazıtları görülmüştür.[195] Nemesis ve oyunlar arasındaki ilişkiyi gösteren 90 kadar yazıt ele geçmiştir. Yapılan çalışmalarda Stadion, Amphitiyatro ve tiyatrolarda neden insanların tapındığı ve

[191] Hornum (1993), s. 12.
[192] Hornum (1993), s. 15-17.
[193] I. Knezovic (2010), The worship of Savus and Nemesis in Andautonia. *Arheoloski Vestnik 61*, s.196.
[194] Hornum (1993), s. 41-42.
[195] Knezovic (2010), s. 196.

bu bağlamda tanrıçanın oyunlar ile ilişkisi tam olarak anlaşılamamıştır. Bu konuda en çok bilgiyi bize Pausanias verir. Pausanias, Patras tiyatrosunun yanında tanrıça Nemesis'e adanmış bir tapınağın olduğunu söyler; ancak söylediklerine kanıt olacak buluntular çok fazla ele geçmemiştir.[196]

Ephesos antik kentinden ele geçmiş olan iki yazıt Nemesis'in oyunlar ile ilişkisinin Küçük Asya için Hellenistik döneme götürülebileceğinin kanıtıdır. İlk yazıt mermer bir bloktan ele geçmiştir. Yazıt harf karakterlerinden yola çıkılarak MÖ 3. yy. ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Yazıtın adayıcısı bir *gymnasiark*'dır. Bu yazıttaki tek sorun yazıt üzerinde okunan Nemesis'in şüpheli olmasıdır.[197] Tanrıçanın adı net olarak okunamamaktadır. Yazıt Milet müzesindedir.

İkinci yazıt MÖ 2. ya da 1. yy. tarihleri arasına tarihlendirilmiştir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla yazıtı adayan kişi oyunlarda hakemlik yapmış olan bir kişidir. Yazıtın tanrıça Nemesis'e adanmış olması oyunların Nemesis ile ilgisini gösterir.

İkinci Hellenistik dönem örneği İstanbul arkeoloji müzesindedir ve Thasos tiyatrosundan ele geçmiştir. Burada Nemesis uzun bir elbise ile resmedilmiştir ve eser stilistik olarak Hellenistik döneme tarihlendirilmiştir.[198] Bütün bu örnekler Küçük Asya'da Nemesis tapınımının güçlü bir Hellenistik kökeni olduğunu ve daha sonra Roma döneminde tanrıçaya ve onun kültüne olan inancın bazı değişiklikler ile devam ettiğini gösterir. Roma döneminde yukarıda da değindiğimiz gibi tanrıçanın sadece öç alan ve kötülüğü cezalandıran tanrı olarak kalmadığını farklı eklemeler ve düzenlemeler ile tanrıçaya Roma döneminde kentin bürokratlarının, askerlerinin ve en önemlisi gladyatörlerin tapınımının yaygınlaştırıldığı görülmektedir.[199]

Roma döneminde gladyatörlerin patron tanrısı olarak karşımıza çıkan tanrıçanın gladyatör silahları ile betimlenmiş örneği de vardır. Gladyatör oyunlarını *agon*ların bir parçası olarak gören bazı araştırmacılar *agon*ların koruyucu tanrısının Nemesis olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu görüş şuana

[196] Hornum (1993), s. 43-44.
[197] Burada ele geçmiş olan yazıt çok fazla tahrip olduğundan yazıt üzerinde Nemesis ismi tam olarak okunamamaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda genel kabul edilen görüş Nemesis isminin yazıt üzerinde varlığı yönündedir.
[198] Hornum (1993), s. 45-46.
[199] Knezovic (2010), s. 196.

kadar kesin bir kabul görmemiştir. Yine yazıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre Nemesis'e adanmış oyunlarda *venationes* (hayvan avı gösterileri) düzenlenir, genç *Amateur* tipli gladyatörler avlanır ya da birbirleri ile yalancı dövüş dediğimiz içinde öldürmenin olmadığı bir gösteri sunarlardı.[200] Dövüşlerde normal oyunların yerine ölümün olmadığı ya da sadece hayvan öldürmenin olduğu oyunların düzenlenmesi belki de Küçük Asya halkının oyunlara ilgi göstermesini sağlamak için bir Roma politikası olarak uygulanmıştır.

Nemesis'e adanmış oyunların Hellenistik dönemde drama içermesi ancak, Roma dönemine gelindiğinde oyunların drama içerdiğine dair kesin bilginin elde edilmemesi Roma döneminde tanrıçaya yüklenen farklı misyonu gösterir. Ancak Küçük Asya'daki pek çok antik kentte Gymnasion ve Palaestralar'da ele geçen Nemesis heykelleri tanrıçanın yinede tamamı ile yarışsal aktivitelerin dışında tutulmadığının kanıtıdır.[201]

Side kentindeki *agon* ve gladyatör gösterilerine baktığımızda tanrıça Nemesis ile kesin bir ilişkiyi gösterecek bir buluntuya henüz rastlanmamıştır. Elde edilmiş kaynak ve örneklerden Tanrıçaya tapınımın tiyatro, stadion çevresinde yoğunluk kazandığını ve Nemesis tapınımı için tanrıçaya adanmış küçük bir tapınağın, altar ya da küçük bir odanın var olabileceğini biliyoruz. Ancak Side kentinde yapılan kazı ve araştırmalarda şimdiye kadar tiyatro çevresinde tanrıçaya adanmış bir tapınak, oda ya da altara rastlanmamıştır. Side tiyatrosunun hemen bitişiğinde bulunan ve tanrı Dionysos'a adanmış *Pseudoperipteros*[202] planlı bir tapınak vardır. Tapınakta araştırmalar özellikle 2009 yılı kazı çalışmaları ile yeniden başlatılmıştır.

Mansel'den bu yana tapınak üzerindeki çalışmalarda Nemesis kültü ile ilişkilendirilebilecek bir buluntuya rastlanmamıştır.[203] Ancak Side tiyatrosu çevresinde Nemesis ve gladyatör tapınımları için bir mekânın olması gerekiyorsa bunu Tiyatro çevresindeki galerilerde aramamız yerinde olacaktır. Ayrıca

[200] Hornum (1993), s. 50.
[201] Hornum (1993), s. 50.
[202] Mansel (1978), s. 142.
[203] H. S. Alanyalı (2009). Side tiyatrosu ve çevresi 2009 yılı çalışmaları. *ANMED*, s. 94-103.; H. S. Alanyalı (2010). Side 2010 kazı çalışmaları. *ANMED*, s. 112.

günümüze kadar yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda tanrıça Nemesis'e adanmış bazı küçük altar ve yazıtlara da rastlanmıştır.[204]

2. 12. Oyunların Sonu

Gladyatör oyunlarının kanlı bir vahşet mi yoksa bir spor mu olduğu konusunda hüküm vermek kolay değildir. Bu konu antikçağda da bu tartışılmıştır. Oyunlarda insanların cezalandırılması için hiçbir eğitim almadan arenaya sürülmesi ve çoğu kez hayvanların önüne vahşice sürülmeleri antik çağ yazarları tarafından da eleştirilmiştir.

Oyunlarda savaş ve spor arasında bir bağlantı olduğu yeterince açıktır. Bireysel ya da takım oyunu olsun, bu oyunların oluşumundaki yapıda az ya da çok savaşlardan türetilmiştir. Bazı insanlar bu oyunların çok abartıldığını düşünmektedir. Gladyatör oyunları genel olarak spor olarak sınıflandırılmış değildir; ancak savaş eğlencesinin bir formudur.[205]

Seneca bir German mahkûmunun *Bestiarius* olarak gösteriye katılmaktansa pis bir sopayı zorla gırtlağına sokarak intihar ettiğini, başka bir mahkûmun ise kafasını sanki uyuklarken düşmüş gibi aniden yere eğip, at arabasının tekerleğine sokarak intihar ettiğini söyler.[206] Bu kanlı gösterilerin halkı nasıl uyuşturduğunu en iyi bize Iuvenalis şu sözler ile anlatır: Roma halkı bütünüyle miskinleşti. Bir zamanlar iktidar, yüksek memurluk ve askerlik peşinde olan halkın, artık bugün aptalca iki isteği vardır; ekmek ve sirk.[207]

Bunun yanında Dion Chrysostomos, *Orationes* eserinde özellikle Atinalıları Akropolis'in eteklerinde, bir zamanlar tragedyalar oynanan Dionysos tiyatrosunda, gladyatör dövüşleri esnasında insan kanı akıtılmasına katlandıkları için kınamaktadır. [208]

---

[204] Side kentinde Nemesis kültü ile ilgili olarak tiyatro çevresinden ele geçmiş olan küçük altar ve yazıtlar için bkz.; Bean (1965), s. 40-41-69, No. 138-139-188.; Hornum (1993), s. 302-303., No. 260-261-262.; Nolle (1993), s. 267-369. Bu konu ile ilgili en son ve detaylı çalışma Nolle tarafından yapılmıştır. Ancak burada, tiyatro çevresinden ele geçmiş olan yazıtlar daha önce Bean tarafından incelenmiş olan eserler ile genelde aynıdır. Nolle'nin Bean'in yaptığı çalışmayı biraz daha ileri taşıdığını ve Nemesis kültünün Side tiyatrosu ve çevresi ile olan ilişkisini ilk kez ortaya koyduğunu belirtmek gerekir.
[205] Cornell (2002), s. 29.
[206] Öğüt (2006), s. 60.
[207] Öğüt (2006), s. 61.
[208] Dion Chr., Or. 31,121.; Öğüt (2006), s. 61.

Bütün bu vahşetin aslında bir şekilde son bulması gerekiyordu. Oyunların Hıristiyanlık inancı ile beraber önemini kaybetmeye başlaması ve daha sonra yasaklanması aslında bir tesadüf değildir; çünkü Hıristiyanlık inancı hümanist bir inançtır ve bu tür kanlı cezalandırmalara ve eğlencelere karşı çıkmaktadır.[209]

MS 1 Ekim 325 yılında imparator Konstantin yayımladığı ferman ile ağır suçluların arenalarda cezalandırılmasını yasakladı ve bunun yerine suçluların devlete ait maden ocaklarında çalıştırılmasını emretti.[210]

MS 380 yılında Hıristiyanlık Roma'nın resmi dini olmuştur. Dolayısıyla; gladyatörler, gladyatörler ile ilgilenenler ve bu oyunu düzenleyenlerin kilise kurallarına göre vaftiz için uygun olmadığını bildirildi. MS 399 yılında kilisenin isteği ile oyunlar yasaklandı; ancak bu da oyunlara ilgiyi azaltmadı. Rahip Telemakhus MS 404 yılında arenada insanlara oyunlara katılmamaları için konuşma yaparken taşlanarak öldürüldü. Yine bu tarihte imparator Honorius, Telemakhus örneğini vererek oyunları kınadı ve arenaları kapattı. Bu tarihten itibaren oyunlara ilgi oldukça azaldı. Ancak oyunların tamamı ile yasaklanması ve son bulması MS 681 yılında gerçekleşti.[211]

[209] Akat (2001), s. 67.
[210] Uzunaslan (2010), s. 185.
[211] Wisdom (2003), s. 8.

Üçüncü Bölüm
Roma İmparatorluğu ve Romanizasyon

3. Romanizasyon ve Küçük Asya'da Romalılaştırma Politikası

Romalıların, imparatorluğu güçlü tutmak ve imparatorluğun devamını sağlamak için, kendileri tarafından geliştirilen, ideolojik bu sistem modern araştırmacıların ilgisini çok fazla çekmiştir. Romanizasyon olarak bilinen teorik çalışmanın popülaritesi oldukça fazladır.[212]

İlk olarak 1905 yılında, İngiliz Arkeolog F. Haverfield, Romanizasyon terimini ve bu süreci *Eyaletlerdeki Roma Uygarlığı* adlı eserinde kullandı. Bu eser; antik metinsel kaynakların okunmasına dayanıyordu. Burada Haverfield eyaletlerdeki halkın Roma diline, dinine, materyal kültürüne adaptasyonu ve eyaletlerdeki nüfusun asimilasyonu için uygulanılan politikayı anlatmaktaydı. Haverfield'e göre; bu kültürel yayılma süreci kaçınılmaz olarak Roma ve eyaletler arasındaki farkı ortadan kaldırmaya, ortak imparatorluk kültürü yaratmaya yol açmıştır.[213]

Haverfield, Romanizasyon'un tamamen tekdüze ya da monoton olduğuna inanmış değildir. Romalılar, Doğu Akdeniz'de Yunanlılar ve Mısırlılar gibi çok ileri seviyede uygarlıklarla karşılaşmıştır. Bu, Roma kültürünün doğu eyaletlerde yayılımını sadece etkisiz değil, aynı zamanda başarısız kılmıştır. Haverfield şöyle devam etmektedir; doğu eyaletlerinin Romanizasyonu, Yunan kültür ve toplumunun uzun süreli gelişimi üzerinde az da olsa kalıcıydı ve kesinlikle bu doğal bir politikaydı. Onun görüşüne göre Roma sadece *barbaric* batı eyaletlerindeki yerel nüfusun transformasyonunu yani asimilasyonunu başarıyla gerçekleştirdi, onları kendisinin bir aynası konumuna getirdi.[214]

---

[212] Mann (2009), s. 273.
[213] B.B. Rubin (2008). *Roman imperial cult in Asia Minor*. USA: Classical Art and Archaeology in the University of Michigan, s. 21-22.
[214] Rubin (2008), s. 22.

Aynı durum Küçük Asya için söz konusu değildi. Bütün bunlar ile beraber Romanın temel olarak politikasını Romalı kişiler yaratmak olarak da açıklayabiliriz. Yani Roma için kişilerin Romalı olması da çok önemliydi.[215]

Romanın askeri gücü kişilerin Romalı olmasında baskın güç olarak kullanılmaktaydı. Askeri güç sadece imparatorluğun otoritesinin düzenlenmesini sağlıyor değildi. Aslında, imparatorluk gücü fetih edilenler ile fethedenler arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Bu sayede emperyalizm her iki tarafta da mantıksal bir yaklaşım sağlıyordu. Örneğin; idari yöneticiler kendi şehircilik yönetimini, dinsel uygulamalarının kabul edilemez yanlarını, eyaletlerdeki insanların yaşam biçimine sokmaktaydı. Bu uygulamalar da Roma'nın kültürel normlarını içermekteydi.[216]

Roma emperyalizmini üç başlıkta açıklayabiliriz: şehircilik, imparatorluk ve din. Romalı olmak etnik kimliğin ötesinde insanlara yarar sağlayan, onların toplumsal statüsünde önemli bir rol oynayan bir araçtı. Bu araç yani Romalılık kimliği halk arasında bir fenomen olmaya başlamıştı. Örneğin; gladyatör oyunlarında Romalı kimliği vurgulanmaktaydı. Oyunlar başlamadan önce Roma'yı onurlandırmak adına Romalı kimliği olan birisi bir konuşma apardı.[217] Bu da Romalı olan kişinin izleyiciler arasındaki üstünlüğünü ve Romalı olmanın bir nevi reklamının yapıldığını gösterir. İzleyiciler bu sayede Romalı bir vatandaşın ne derecede önemli olduğunu kavrar, kendilerini Romalı olmaya adarlardı.[218]

Küçük Asya'da şehircilik ve kültür açısından oldukça gelişmişti. Toplum içerisindeki yüksek mevkili vatandaşlar Romalılaştırmayı, Roma ile bağlantıyı kolaylaştırmıştır. Roma burada yerleştirdiği Romalılar ve üst mevkili vatandaşlara verdiği Roma vatandaşlığı ile halkın entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Üst sınıf ailelerin Latin isimlerini almaya başlaması, Latin dilini kullanması Romanizasyonun bir göstergesi ve uygulamasıdır.[219]

---

[215] L. Revell (2009). *Roman imperialism and local identities*. Cambridge Univercity Press, s. 191.
[216] Revell (2009), s. 191-192.
[217] Revell (2009), s. 192.
[218] F. K. Yegül (1998). Memory, metaphor, and meaning in the cities of Asia Minor: Romanization and the city. *Journal of Roman Archaeology Supplement Series 38*, s. 134
[219] Yegül (1998), s. 134

Kentlerin içinde ve kentler arasında rekabet ruhunu teşvik etmek Roma imparatorluğunda önemli bir politikadır. Kentlerin önde gelen yurttaşları arasında derin ve içten bir kentlilik gururu ve yurt sevgisi vardı. Bu yurt sevgisinin tüm imparatorlukta kentlerin gelişmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Kentlerin önde gelen yurttaşları kamu takdiri ve önemli kamu görevleri için birbirleriyle rekabet etmekteydiler.[220] Kentler onur unvanları elde etmek için birbirleriyle yarışmaktaydılar. Bu onur unvanları şehir için prestij demekti ve bu Romanın Romanizasyon politikasının bir ayağıydı.[221]

Şehirciliğin Romanizasyon ile alakası da oldukça belirgindir. Roma stratejisindeki birinci rol askeriydi; ancak başka bir özellikte Roma dışında pasivize edilmiş kalıcı şehirlerdi. Bu şehirler Roma hareketinin yayılımı için hayati merkezler olmaktaydı. Asia eyaletindeki şehirler ve diğer eyaletlerdeki şehirler, Roma kolonilerinin farklı çeşitlerini oluşturmaktaydı. Kentler Romanizasyonun bir aracı olarak kolonize olarak planlanmış olsun ya da olmasın hepsi Romanizasyon'un bir amacıydı.[222]

Küçük Asya'da Romanizasyon daha farklı bir yöntem ve uygulama gerektirmekteydi. Küçük Asya'da hemen her kent güçlü bir Hellen kültürünün izlerini taşımaktaydı. Roma, Galia ya da Hispanya gibi şehir kültürünün çok fazla gelişmediği yerlerde uyguladığı politikayı Küçük Asya için uygulayamazdı. Hispanya ya da Galia gibi yerlerde Romanizasyonu uygulamak kolaydı; çünkü bu gibi bölgelerdeki halkların güçlü bir kültürü, dili, gelişmişlik seviyesi yoktu. Kent kültürünü bu bölgelere götüren de Roma olmuştur. Küçük Asya'ya gelince Hellenistik dönemin oluşturduğu zengin bir kültür mevcuttur. Bunları göze alarak Roma Küçük Asya'da daha farklı bir yolla Romanizasyon'u uygulamaya çalışmıştır.[223]

Küçük Asya'da aslında Romanizasyon'dan bahsederken asıl değinilmesi gereken konu Romanizasyon'dan ziyade Romalılaştırma olmalıdır. Romanizasyon da bir toplumun tamamı ile asimile edilmesi söz konusudur. Küçük Asya'da güçlü

[220] S. Toramanoğlu (2006). *Anadolu'da antik çağ şehir planları*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 60.
[221] Yegül (1998), s. 133.
[222] Yegül (1998), s. 133.
[223] F. D. Öztürk (2009). Likya örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I.*, s. 277.

bir kültür olduğu için bunu yapmak kolay değildi ve Roma ancak Küçük Asya halkını Romalılaştırabilirdi.

Romalılaşma Küçük Asya'da ki elitlere verilen Roma vatandaşlığı ile baş göstermiştir. Roma vatandaşlığı bu kişilere halk tabanında büyük faydalar sağlamış. Bunun karşılığı olarak da Roma vatandaşlığı alan kişiler, halkı Romalı gibi davranmaya, düşünmeye ve Roma bağımlılığına yönlendirmiştir.[224] Romalılaşmak üstün olan Romalıların niteliklerini taşımak demekti, yani Romalı ismi taşımak, Latince konuşmaktı.[225]

Küçük Asya'da **(Harita 1, 131)** Romalılaşmanın en güzel izlerini arenaya dönüştürülen tiyatrolarda da görmekteyiz. Pamphylia bölgesinin önemli iki kenti Side ve Perge'de MS 3. yüzyılda tiyatrolarda özellikle gladyatör oyunlarının düzenlenmiş olduğunu görmemiz, Roma sosyal yaşamının eyaletlerde de uygulandığını göstermektedir.[226]

Roma Küçük Asya'ya egemen olabilmek için tüm Küçük Asya'yı kapsayan sistemli bir yol ve iletişim ağı kurmuştur. Böylece Küçük Asya'da siyasal bir birlik oluşturmaya çalışmıştır. Roma Küçük Asya'da tamamı ile kendisinin aynası olacak bir toplum oluşturamayacağının farkındaydı. Bunun için, Küçük Asya'yı sorunsuz yönetmek adına yönetimi şehirlere bırakmıştır. Buradan alınacak vergi ve kullanılacak hammadde için de kusursuz bir sistem oluşturmuştur.[227]

Tüm bu sistemin sekteye uğramaması için kendisine karşı herhangi bir olumsuz hareketin baş göstermemesi gerekiyordu. Küçük Asya'da oluşturulan bu geniş yol sistemi, bir yandan Roma'nın bölgede kontrolünü kolaylaştırırken diğer yandan da Roma vatandaşlığı verdiği kişiler Roma'nın halkın gözünde sevilmesi için çabalıyordu. Bu örnekler Küçük Asya için Romanizasyonun değil Romalılaştırmak anlayışının ne derece önemli olduğunu gösterir.

Küçük Asya'da Roma izlediği politika ile başarıya ulaşmış olsa da özellikle imparatorluğun güçsüzleşmeye başladığı dönemlerde genel itibarı ile Romanizasyonun başarıya ulaşmadığını görmekteyiz. Bunun başlıca sebepleri ise

[224] Öztürk (2009), s. 277-278.; İplikçioğlu (2007), s. 108.; G. Ünver (2005). *Lykia ve Pamphylia'nın Latince ve Latince Yunanca çift dilli yazıtları ışığında Romalılaşma süreci.* Yayınlanmamış Yl. Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s. 14
[225] Ünver (2005), s. 18.
[226] Ünver (2005), s. 18.
[227] Aytaçlar (2009), s. 289.; A. Erskine (2010). *Roman imperialism*. England: Edinburg University Press Ltd., s. 28-29.

şunlardır; izlenilen politikada imparatorluk içerisine pek çok farklı topluluğun girmesi ve bu farklı toplulukların birbiri ile etkileşimi, fetih edilen yerlerdeki insanların Roma kültürüne adaptasyonuna kısmen de olsa önem verilmemesi, Roma'nın halkın elit tabakasına aşırı önem vermesi; ancak alt sınıf insanlara aynı özveriyi göstermemesidir.[228] Bu gibi sebepler ile Roma uyguladığı Romanizasyon politikasında belli bir zaman sonra eski dönemde aldığı başarılı sonuçları alamamaya başlamıştır ki bunda değişen siyasi koşullar da belirleyici olmuştur.

3. 1. Küçük Asya'da Romalılar

Roma imparatorluğunun günümüzde akılda kalan en önemli politikası böl ve yönet olmuştur.[229] Bu politika günümüzde tarihle ilgili olsun ya da olmasın pek çok insanın aklında kalan en önemli kelimelerdir. Bu sistemde Roma ele geçirmek istediği toprakları direkt olarak fetih etme yoluna girmez, öncelikle siyasi ilişkiler kurar ve daha sonra bir şekilde o toprakları ele geçirirdi. Bu, bir nevi kaleyi içten fethetmek anlamına da gelebilir.

Roma ve Küçük Asya arasındaki ilk ilişkileri MÖ 205 yılın kadar götürebiliriz. Roma Cumhuriyeti bu dönemde Kartacalı Hannibal ile mücadeleye girişmişti.[230] II. Kartaca savaşları[231] sonucunda Hannibal tehlikesi Roma'yı öylesi korkutmuştu ki, Romalılar aldıkları kehanet doğrultusunda Pessinus'tan Ana tanrıçanın sembolü olan kara taşı (*baetylus*) aldılar ve bu taşı büyük bir tören ile Capitolium'a yerleştirdiler.[232] Bunu yaparken Roma'ya yardımı ise Pergamon Kralı I. Attalos sağladı. Bu yardım ve kehanet gerçekten işe yaramış olacak ki, Roma Kartaca savaşlarından galip çıkmış ve Akdeniz hâkimiyetine doğru emin adımlarla yürümüştür.[233]

Roma imparatorluğunun Küçük Asya için koruyucu güç olarak ortaya çıkması, Makedon kralı V. Philippos'un Batı Küçük Asya kentlerine saldırması ile başlamıştır. Bu saldırı sonrasında Rhodos ve Pergamon krallıkları Roma'ya elçiler

[228] Mann (2009), s. 274.
[229] M. A. Kaya (2009). Anadolu'da Roma egemenliği. *Doğu-Batı Dergisi Romalılar I.*, s. 195.
[230] Kaya (2009), s. 196.
[231] *Pön Savaşları* detaylı bilgi için bkz.: H. Demircioğlu (1950). *Roma tarihi I*, s. 234-269.
[232] P. Sevgi (2006). *Augustus dönemi din ve din politikası*, Yayınlanmamış Yl. Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 60.
[233] İplikçioğlu (2007), s. 81-83.

göndermiş ve yardım istemişlerdir. Bu yardım ile beraber Roma ilgisini Hellenistik dünya içerisine yönlendirmeye başlamıştır. Küçük Asya'daki Roma'dan talep edilen bu istek, daha sonra Roma'nın Küçük Asya'da koruyucu bir güç olarak ortaya çıkmasına sebep olacaktı.[234]

MÖ 200 yılında ise Roma ve Küçük Asya arasındaki ilişkinin daha da politik ve savaşsal olduğunu görmekteyiz. Roma, bu dönemde artık *divide et impera* yani böl ve yönet politikasını yürürlüğe koymaya başlamıştır. Roma senatosu bu tarihte hem Makedonya hem de Suriye krallıklarına elçiler göndermiştir. Elçilerin tam olarak ne maksat ile gönderildiği bilinmemekle beraber, Makedon kralından Pergamon kralına beş yıl önce imzalamış olduğu *Phoenika* antlaşmasının şartları gereği savaş tazminatı ödenmesini istediği düşünülmektedir. Ayrıca, Makedon Krallığı Yunan şehir devletlerine saldırmaması konusunda uyarıldı.[235]

Makedon krallığı bu uyarıyı dikkate almadı ve *Kyzikos* (Erdek) kentini kuşattı. Roma Makedon krallığına savaş açtı ve MÖ 198 yılında II. Makedon savaşı Roma'nın zaferi ile sonuçlandı.[236] Bu savaş sonrasında Küçük Asya kent devletleri Roma'yı koruyucu olarak görmeye başladı. Küçük Asya'da ki üç kent MÖ 197 yılında *Lampsakos* (Lapseki), MÖ 195 yılında ise *Alexandria Troas* ve *Smyrna* (İzmir) Roma'ya elçiler gönderdiler ve Antiokhos'a karşı koruma istediler. Bunlardan *Smyrna* sırf Roma'ya yakınlık için *Tanrıça Roma* kültü kurmuştur; ancak bu Roma tarafından uygun bulunmamıştır.[237]

Roma'nın doğuda tehlike olarak gördüğü devlet Suriye/Seleukoslardı. Çünkü Seleukoslar, Büyük İskender sonrasındaki en büyük Hellenistik krallıktı ve Seleukos kralı Antiokhos'un amacı eski Hellen imparatorluğu topraklarını geri almak ve İskender dönemi topraklarında eski krallığı yeniden canlandırmaktı. Roma, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı MÖ 196 yılında Korinthos kentinde düzenlenen konferansta dile getirdi ve Antiokhos'un Küçük Asya kentlerinden ve Makedon topraklarından elini çekmesini istedi. Aynı zamanda Seleukos

[234] D. Magie (2001). *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un vasiyeti*. (Çev. Nezih Başgelen – Ömer Çapar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 23.
[235] Kaya (2009), s. 196-197.
[236] Roma ve Makedonya arasındaki siyasi ilişkiler ve Makedon savaşları için bkz.; J.P.V.D Balsdon (1954). Rome and Macedon, 205-200 BC. *The Journal of Roman Studies 44*, s. 30-42.
[237] Kaya (2009), s. 197.

ordusunun kesinlikle Avrupa topraklarına geçmesini hoş karşılamayacağını bildirdi.[238]

MÖ 192 yılında III. Antiokhos Küçük Asya'da ki pek çok kenti zorla ele geçirdi ve Yunan topraklarına kadar saldırdı. Bunun üzerinde Roma buraya ordularını gönderdi ve Pergamon kralı II. Eumenes'in de Roma müttefiki olarak savaşmasıyla, *Thermopylai*'de Seleukos krallığının ordusu yenilgiye uğratıldı. MÖ 190 yılına gelindiğinde Seleukoslar Yunanistan'dan Küçük Asya topraklarına çekildi.[239]

Roma için Seleukos hala bir tehlikeydi. Yunanistan'da yenilgiye uğratılan Seleukos ordusunun peşinde Roma ordusu Küçük Asya'ya ilk kez MÖ 190 yılında girdi. Roma ordusunun komutanı L. Scipio idi. Bu dönem içerisinde Roma'nın müttefiki Pergamon kralı II. Eumenes Roma'ya yardımda bulunuyordu. Roma'nın Seleukos kralı III. Antiokhos'dan isteği belliydi; Antiokhos sadece Aiolia ve İonia bölgesindeki garnizonlarını değil, tüm Küçük Asya kentlerindeki ordusunu geri çekecekti.[240]

Bu şartlar III. Antiokhos'a oldukça ağır geldi ve iki devlet arasında bir savaş daha kaçınılmaz hale geldi. *Magnesia*'da yapılan savaş Roma lehine sonuçlandı ve MÖ 190 yılında Antiokhos Toros dağlarının kuzeyindeki tüm Küçük Asya kentlerini özgür bırakmak zorunda kaldı.[241] Bu zaferlerden sonra Consul L. Scipio *Asiaticus*[242] unvanı alarak görevini tamamladı ve Roma'ya döndü.[243]

Roma, bundan sonraki hedefi olarak kendisine Galatları seçti. Bunun en önemli sebebi de hiç kuşkusuz yine Küçük Asya kentlerinin gönlünü kazanmak ve Roma emperyalizminin gerektirdiklerini yerine getirmekti. Roma MÖ 189 yılından başlayarak Küçük Asya'da Galat seferlerine başladı ve iki kez yapılan Galat savaşlarıyla 50 binden fazla Galatlı öldürüldü. Küçük Asya'da kesin zafer kazanılmış oldu. Roma'nın Küçük Asya'daki yeni görevi ise hakemlik olacaktı. Roma artık Küçük Asya'da herhangi bir anlaşmazlıkta orta yolu bulan, anlaşma yapılmasını sağlayan garantör devlet konumuna geçti. Roma'nın bu dönemdeki en

[238] Kaya (2009), s. 197.
[239] Demircioğlu (1950), s. 333.
[240] C. E. Bosch (1957). *Papmhylia tarihine dair tetkikler*. (Çev. Sabahat Atlan). Ankara:TTK Basım Evi, s. 30.
[241] Magie (2001), s. 40.
[242] *Asiaticus*: Asia'nın fatihi.
[243] Kaya (2009), s. 199.

büyük müttefiki Pergamon krallığıydı. Roma bu dostluğun nimetlerini Pergamon krallığına fazlaca verdi.[244]

Roma'nın Galat zaferleri ile Küçük Asya'da ki eyaletin temellerinin yavaş yavaş atılmaya başlandığını görmekteyiz. MÖ 188 yılında imzalanan *Apameia Barışı* ile Roma'nın MÖ 205 yılından beri müttefiki konumunda olan Pergamon krallığı ödüllendirildi. Böylece Phrygia, Mysia, Khersonesos (Gelibolu), Karia'ya kadar olan bölüm Pergamon krallığına bırakıldı. Bu dönemde Küçük Asya'daki en büyük güç Pergamon krallığı oldu. Ancak denge unsuru olarak düşünülen Rhodos'a da toprak verildi. Bu sayede Pergamon krallığının gücü belli bir sınırda tutulacaktı.[245] Roma'nın bu politikasındaki amaç bölgede tampon bir devlet istemesiydi. Bu tampon devlet bölgeyi Roma çıkarlarına göre yönetecekti ve eğer ki yönetimde halk tarafından hoşnutsuzluk oluşursa bunun sorumlusu Roma olmayacaktı.[246]

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Roma, Pergamon krallığı üzerinden Küçük Asya'ya hükmetmekteydi. Bu sebeple Pergamon krallığını bu tarihten itibaren vasal bir devlet olarak görebiliriz. Her ne kadar zaman zaman Roma ile bazı problemler yaşamış olsa da, Küçük Asya'da en büyük güç Roma idi. Pergamon krallığı Roma'nın koyduğu buyruklara karşı koyamamaktaydı. Şöyle ki MÖ 166/165 yılları arasında II. Eumenes ve Roma senatosu arasında III. Makedon savaşı sırasında (MÖ 172) yapılan müttefiklikten memnun olmayan Roma, Galatların bağımsızlığını tanımıştır.[247] Bu bağımsızlık ilanına ise Küçük Asya'dan hiçbir kent ya da krallık karşı koyamamıştır.

MÖ 2. yüzyılın ortalarında Roma'nın Küçük Asya toprakları üzerindeki planları değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Roma Küçük Asya'yı vasal devletler ile değil, doğrudan kendisi yönetmeye yönelik politika izlemeye başlamıştır.[248] MÖ 133 yılı III. Attalos'un ölümü ile krallığını veraset yoluyla Roma'ya bırakması Küçük Asya'da Roma gücünün direkt olarak görülmeye

[244] İplikçioğlu (2007), s. 81-82.
[245] Roma imparatorluğu ve Rhodos arasındaki siyasi ilişkiler için bkz.; E.S. Gruen (1975). Rome and Rhodes in the second century B.C.: A historiographical inquiry. *The Classical Quarterly, New Series, (25) 1*, s. 58-81.
[246] Magie (2001), s. 41.
[247] M. Kurt (2010). Roma cumhuriyetinin Anadolu politikası ve Pergamon (Bergama) krallığının rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 23* , s. 103.
[248] Kurt (2010), s. 107.

başlamasına sebep olmuştur. III. Attalos'u böyle bir verasete iten sebebin Büyük İskender'in ölümü sonrasında Küçük Asya'daki karışıklıkla muhtemel bir ilgisi olmalıydı. Çünkü bu dönemde Küçük Asya büyük bir karışıklığın içine sokulmuştu. Attalos'un Küçük Asya'yı yönetebilecek gücün Roma olduğuna inanmış olması da bu vasiyetin hazırlanmasında önemli bir sebep olmalıdır.[249]

III. Attalos'un bu vasiyetine II. Eumenes'in oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos karşı çıkmış ve bir isyan başlatmıştır. Kendisine III. Eumenes diyen Aristonikos'un çıkarttığı bu ayaklanma bir köle ayaklanması olmuştur. Ancak bu ayaklanma fazla sürmemiş ve ayaklanma bastırılmıştır. Yakalanan Aristonikos III. Attalos'un hazineleri ile beraber Roma'ya gönderilmiştir.[250] Roma senatosu Aristonikos isyanını bastırdıktan sonra MÖ 129 yılında *Provincia Asia* Eyaletini kurdu ve Küçük Asya'daki bu ilk eyaletin temellerini de M. Aquillius başkanlığında on kişilik bir heyet attı.[251]

MÖ 88 yılına gelindiğinde Küçük Asya'da Roma emperyalizmine karşı ilk başkaldırışın ortaya çıktığını görmekteyiz. I. Mithridates savaşı olarak adlandırılan bu savaşta Mithridates Roma'ya karşı büyük bir zafer kazanmış ve tüm Küçük Asya'yı hâkimiyeti altına almıştır. Ephesos kentine gelen Mithridates tüm Romalıların öldürülmesi emrini vermiş ve bunu da kölelerin yapmasını istemiştir. Bu tarihte yaklaşık 80.000 Romalı kadın, erkek, çocuk ayrımı yapmaksızın öldürüldü. Romalı öldüren kölelere ise Mithridates özgürlüklerini verdi.[252]

Roma bu yenilgiden ders çıkardı ve ordusuyla Mithridates'e karşı savaş açtı. Savaş sonrasında Romalı komutan Sulla ve Mithridates, Dardanos (Maltepe) antlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmaya göre Mithridates eski topraklarına geri çekildi ve Roma'ya 2000 talanton savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı.

Mithridates bu kanlı başkaldırıdan sonra Roma'ya karşı iki kez daha başkaldırıda bulunsa da, bu başkaldırılar başarı ile sonuçlanmadı. MÖ 63 yılında Mithridates'in düşmana teslim olmayıp intihar etmesi ile Mithridates tehlikesi son buldu.[253] Roma, Küçük Asya'da sadece Mithridates ile değil güneyde korsanlar ile

[249] Magie (2001), s. 67.
[250] M. A. Kaya (2005). Anadolu'da Roma eyaletleri: sınırlar ve Roma yönetimi. *TAD (24), 38*, s. 15.
[251] Kaya (2005), s. 15.; Kaya (2010), s. 208.
[252] İplikçioğlu (2007), s. 105,106.
[253] Detaylı bilgi için bkz.; D. Magie (1950). *Roman Rule I* . Princeton University Press, s. 177-351.

de büyük bir mücadeleye girmişti. Bu mücadelede özellikle Pompeius büyük zaferler kazanmış ve Roma cumhuriyetinin sınırlarının güvenliğini sağlamıştır.[254]

Küçük Asya'da eyaletler genellikle gereksinim duyulunca oluşturulmuştur. Örneğin Kilikya'da korsanlar ile yapılan mücadele sonrasında MÖ 63 yılında buradaki eyalette düzenlemeye gidilmiştir. Mithridates'e karşı kazanılan zafer sonrasında ise Pontos eyaleti kurulmuştur. Bunun dışında tıpkı Pergamon krallığında olduğu gibi vasiyet yolu ile oluşturulan eyaletlerde vardır. Örneğin; MÖ 75/74 yılında ölen Bithynia kralı IV. Nikomedes hazırlattığı vasiyet ile krallığın varisi olarak Roma'yı göstermişti. Bunun üzerine Roma Bithynia eyaletini kurdu. Bir diğer örnek ise; Galat kralı Amyntas ölmeden önce vasiyet hazırlatmış ve krallığının verasetini Roma'ya bırakmıştır. Bunun üzerine de MÖ 25 yılında Augustus Galatia eyaletini kurmuştur.[255]

Küçük Asya'da kurulan eyaletler ise genel bir şema içerisinde şu şekilde gösterilir:

- MÖ 129 Asia Eyaletinin kurulması (Başkent Ephesos)
- MÖ 101/102 Kilikya Eyaletinin kurulması (Başkent Tarsus)
- MÖ 74 Bithynia Eyaletinin kurulması (Başkent Nicomedia)
- MÖ 63 Pontos–Bithynia–Kilikya Eyaletlerinin kurulması
  (Bithynia ve Kilikya eyaletlerinde düzenlemeye gidilmiştir).
- MÖ 25 Galatia Eyaletinin kurulması (Başkent Ancyra)
- MS 43 Lycia Eyaletinin kurulması (Başkent Patara)
- MS 74 Lycia – Pamphylia Eyaletinin kuruması.[256]

Genel olarak baktığımızda Roma eyalet sisteminin oluşturucusu Augustus'dur. Roma, Augustus'un *Actium* savaşından sonra kurduğu eyalet sistemini MS 3. yy. sonlarına kadar değiştirmeden kullanmıştır.[257]

[254] Magie (1950), s. 352-365.
[255] Kaya (2005), s. 14.
[256] İplikçioğlu (2007), s. 101.; O. Tekin (2007). *Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 172.
[257] M. Bunson (2002)**.** *Encylopedia of Roman empire*. U.S.A: Fact on File-Inc., s. 458.

3. 2. Pamphylia Bölgesi ve Side'de Romanizasyon/Romalılaştırma

Pamphylia bölgesinin coğrafi olarak tanımını yapmak ve doğal sınırlarını belirtmek gerekirse; bu bölge Küçük Asya'nın güneyinde bulunan, bugün ki Antalya ilinin sahil düzlüğüne denk gelen yerdir. Burası antikçağda Pamphylia olarak adlandırılmaktaydı. Bölgenin doğal sınırlarını tanımlayacak olursak; batıda ve kuzeyde Toros dağları, doğuda Manavgat çayı, güneyde ise Akdeniz ile çevrelidir. Bölgenin önemli ırmakları ise: Katarraktes (Düdensu), Kestros (Aksu), Evrimedon (Köprüçay), Melas (Manavgat çayı)'dır. Bu akarsular Pamphylia ovasını alüvyonlarla doldurmuşlardır, böylece bu bölge verimli bir bölge halini almıştır.[258]

Pamphylia bölgesi MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren *İtalik* göçmeleri ağırlamaya başlamıştır. Bu göçmenler Pamphylia'nın Side, Perge ve Attaleia gibi önemli şehirlerine yerleşmişlerdir.[259] Bunun en önemli sebebi hiç kuşkusuz Pamphylia'nın ticari açıdan daha fazla bir getirisinin olmasıdır. Bu da bölgenin Roma için stratejik önemini gösterir. Roma vatandaşlığı hakkına sahip olan bu yerleşimcilerin pek çoğu zamanla bölgede Romalılaştırma amacına hizmet etmişlerdir. Romalı olan bu kişilere zamanla verilen ayrıcalıklar ile yerel halk Romalı olmaya özendirilmiştir.

Pamphylia bölgesinde Romalılaştırma politikası çerçevesinde pek çok Latince isim taşıyan isimler yazıtlarda karşımıza çıkar. Özellikle yazıtlarda Hellence değil de Latince isimlerin MÖ 1. yüzyıldan sonra artmaya başladığı görülür. Unutmamız gerekir ki, Roma döneminde yerel kültürler alt sınıf olarak tanımlanmıştır. Üst sınıftakiler ise Roma yaşantısını ve yasalarını uygulayan kişiler olarak kabul edilirdi.[260] Bu kişiler de Roma vatandaşlığı hakkına sahip olan kişilerdi. Bu çerçevede vereceğimiz ilk örnek Perge kentidir. Perge kentinin önde gelen Romalı zengin ailesi *Plancii* ailesidir. Bu aile kökleri Roma'ya dayanan bir ailedir ve MÖ 1. yy.da Pamphylia'ya yerleştirildikleri düşünülmektedir.

---

[258] J. İnan (1975). *Side'nin Roma devri heykeltıraşlığı.* Ankara:TTK Yayınları, s. 1.
[259] Ünver (2005), s. 12.
[260] M. Goodman (2003). *The Roman world, 44 BC – AD 180.* London and New York: Routledge Press, s. 149.

Benzer şekilde Attaleia kentinin yazıtlarda karşımıza çıkan zengin ailesi *Calpurnii* ailesidir. Bu ailenin MÖ 1. yy.da Küçük Asya'ya geldiği bilinmektedir. Aspendos ve Phaselis gibi kentlerde de Latince isimler taşıyan önemli ailelere ait yazıtlar ortaya çıkmıştır.[261] Latince isim taşıyan bu yerleşimciler özellikle MÖ 1. yy. Roma imparatorluğunun oluşturduğu politika gereği Pamphylia bölgesine yerleştirilmişlerdir. Bu da bölgenin Romanizasyonunu gösteren önemli bir kanıttır.

Roma için Romalılaştırma politikasının bir gereği olarak ve gerektiği zaman rahatça bir müdahalede bulunmak için, Roma Küçük Asya'da yol sistemini oldukça geliştirmiştir. Bu gelişmiş yol sisteminin aynı şekilde Pamphylia bölgesinde de oluşturulduğu görülmektedir. Özellikle imparator Cladius döneminde (MS 41 – 54) Pamphylia Bölgesinde yol sisteminin bir hayli geliştirildiğini görürüz. Oluşturulan yol sistemi sayesinde Roma imparatorluğu kendisi için hem ticari açıdan hem de güvenlik açısından çok büyük faydalar sağlamıştır. Ayrıca Vespasian döneminde de (MS 69 – 96) benzer bir politika izlenmiş ve Pamphylia ile beraber Küçük Asya'nın genelinde bir yol sistemi oluşturmuştur. [262]

MÖ 129-126 yılları arasına tarihlendirilen ***Manius Aquillius'un Mil Taşı*** Küçük Asya'da Romanizasyonu göstermesi açısından önemlidir.[263] Bu mil taşı Kızıldere toprak çalışmaları sırasında bulunmuş ve şuan Caesar Hotel'in girişinde bulunmaktadır. Beyaz gri kalker taşından olan bu yazıtta M. Aquillius'dan bahseder. Bu kişi Asia Eyaletinin ilk valisidir. MÖ 129 yılında Küçük Asya'ya gelerek yeni eyaletin ilk temellerini atan kişidir. Yazıt üzerindeki 331 mil Asya eyaletinin başkenti olan Pergamon'u işaret etmektedir. Pergamon'dan Tacina'ya oradan da Attaleia, Perge üzerinden de Side'ye ulaşan yol tarif edilmiştir.[264]

Pamphylia'da Romanizasyonu gösteren önemli bir diğer kanıtı, Bosch'un 1941 yılında yayınlamış olduğu makalede görebiliriz.[265] Bu makalede Bosch Antalya Müzesi Bahçesindeki yazıtları incelemiş ve bu yazıtlarda Romanizasyon açısından önemli bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmada dört yılda bir düzenlenen

[261] J. D. Grainger (2009). *The cities of Pamphylia***.** Oxbow Boks, s. 161-168.
[262] Bunson (2002), s. 335.
[263] Nolle (2001), s. 497.
[264] Ünver (2005), s. 95.
[265] C. E. Bosch (1941). Antalya kitabeleri. (Çev. Sabahat Atlan), *Belleten LVI*, s. 87-125.

Caesar oyunları hakkında pek çok yazıta rastlanmıştır.[266] Bu yazıtlardan yola çıkarak Pamphylia bölgesinin önemli bir kenti olan Attaleia kentinin en önemli bayramının imparator kültü ile yakın ilişkisi olduğunu söyleyebilmekteyiz.[267] Bu çalışma Pamphylia bölgesindeki Romanizasyonu göstermesi açısından, eski bile olsa oldukça önemlidir.

Side'de Romanizasyonu gösteren en önemli kaynaklardan birisi hiç kuşkusuz gladyatör oyunlarıdır. Gladyatör oyunlarının Side'de düzenlendiğini gösteren iki gladyatör kabartmalı eserler, Side halkının Romalılaşması için yapılan çalışmayı gösterir. Bu eserler Side tiyatrosunda gladyatör dövüşlerinin yapıldığının en gerçekçi kanıtıdır.[268] Oyunların Side'de düzenlenmiş olması, Roma sosyal yaşantısının Side halkına benimsetilmeye çalışıldığını gösterir.[269] Gladyatör kabartmalı bu eserler Pamphylia ve Side'de Romanizasyonu göstermesi açısından önemlidir. Side kentinin gladyatör kabartmalı eserler üzerindeki yazıtlardan anladığımız ve yorumladığımız kadarıyla **Modestus** ve **Modesta** adlı kişiler, Side halkının Romalı olması için çalışmış, Side halkına gladyatör oyunlarını bahşederek Romalı yaşantısını özendirmişlerdir.

Romanizasyon'un bir ayağını da askeri birlikler oluşturur. Askeri birliklerin kentler için Romanizasyonda önemi büyüktür. Bir kent içerisinde lejyon kampının bulunması kentin ekonomisine de yansır. Askeri birliklerin ikmalini sağlayan kent ekonomik olarak gelir elde eder. Örneğin; İmparator Tacitus MS 275–76 yılında Pamphylia'yı, Kilikia'ya kadar ilerleyen Gotlar'a karşı kendi seferi için karargâh olarak kullanmıştır. İmparator M. Aurelius Probus da muhtemelen Side'yi, İsaurialılar'a karşı yapılan seferde karargâh yapmıştı. Side kentinin askeri üs olarak kullanılması kente maddi olarak önemli bir gelir sağlamıştır.

Zamanla emekli olan askerler Pamphylia kentlerine / Side'ye yerleştirilmiştir. Bölgenin bu yeni yerleşimcileri, Roma'ya olan hizmetini bu kez sivil olarak devam ettirmişlerdir. Bu kişilerin Side'de Romalılaştırma politikasına hizmet etmiş oldukları söylenebilir. Çünkü emekli olan askerler halk içerisinde sosyal statüsünü yükseltmekte ve askerliği süresince Romalı olmasa bile, bu süre zarfı

[266] Bosch (1941), s. 115.
[267] Bosch (1941), s. 116-117.
[268] Mansel (1978), s. 208-210.; Toramanoğlu (2006), s. 101
[269] Ünver (2005), s. 18.

içinde Romalılaşmış olarak, yeni yerleştiği kentin Romalı bir ferdi olarak toplum içinde yaşamaktaydı. Emekli askerin bu Romalı duruşu, halka Romalı olmanın önemini gösteriyordu.

Side'nin Sasani Savaşları'yla birlikte yeni bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmasında en önemli etken Pamphylia'nın en önemli limanına sahip olması ve stratejik konumuna bağlıydı. Roma - Sasani savaşları sırasında ikmal ve operasyon merkezi olarak önemli bir rol üstlenmiş olan Side'nin, seferler sırasında Roma ordusuna sağladığı bu lojistik destek, kentin sikke resimlerine de yansımıştır. Örneğin; Valerianus zamanında darp edilmiş olan bir kısım sikke, doğrudan doğruya kentin Doğu'ya savaşa giden lejyonlarla olan ilgisine işaret etmektedir.[270]

Bu askeri birlik Side için bir nevi ekonomik refahı beraberinde getirmiştir. Side'nin stratejik olarak önemli bir noktada olması sebebi ile Roma imparatorları da kente ayrıca bir önem vermiş ve kent imparator tarafından verilen Neokoroi unvanı ile ödüllendirilmiştir.[271] Kentler bu ödüllendirilmeyi sikkeler üzerinde göstererek kendi önceliklerini göstermeye çalışmışlardır. Sikkeler üzerinde *Neokoros* yazılması, sikkeyi basan kentte imparatora adanmış bir tapınağın ve imparator kültünün olduğunun göstergesidir.[272]

Neokoros terimi özel olarak dişilliği ya da erilliği ifade etmemekteydi. Bu genellikle yüksek bir onurlandırma için kullanılmaktaydı ve genellikle bir tapınakla ilgiliydi.[273] Bu açıdan baktığımızda Side antik kentinde yapılan bilimsel kazılarda üzerinde *Neokoros* yazan pek çok sikke ele geçmiştir. Bu da kentte ki imparator kültünün ve külte adanmış olan tapınakların varlığının en önemli belgesi niteliğindedir.

Yine Sikkeler ışığında baktığımız zaman, yapılan çalışmalarda Side'nin ilk olarak Valerian ve Gallianus döneminde Neokoroi unvanı aldığını görmekteyiz. Daha sonra Aurelian döneminde üçüncü kez, MS 275 sonrasında ise altı kez

[270] H. S Öztürk (2006). *MÖ II. – MS IV. yüzyıllarda Lykia – Pamphylia bölgesinde kırsal alan güvenliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 83-84.
[271] Price (2004), s. 128.
[272] Tekin (2007), s. 194.
[273] B. Burrell (2004). *Neokoroi – Greek cities and Roman empire*. Netherlands: Cincinnati Classicial Studies-Brill, s. 6.

Neokoroi unvanı almıştır.[274] Özellikle MS 255 – 258 yılları arasında Pamphylia bölgesinin iki önemli kenti olan Side ve Perge, kendisinin *Neokoroi* olduğunu iddia etmiştir. Sikkeler üzerinde de kendi kentlerinin birinci kent olduğunu göstermeye çalışmışlardır.[275] Romanizasyon sürecinde kentler arasındaki rekabet böylece sikkeler üzerinde de kendini göstermiştir. Side'de bu süreçte yarışa dâhil olmuş ve kendisinin Roma imparatorluğunun en önemli, zengin kenti olduğunu göstermek için *Neokoroi* unvanı için büyük bir çaba ortaya koymuştur. Hem Side hem de diğer Küçük Asya kentlerinin birbirleri ile bu mücadelesi, Romanın amacı olan pasivize edilmiş kalıcı kentlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu pasivize edilmiş kentlerin kendini Romalı gibi gören vatandaşlarla dolu olması gerektiği için de Romalılık olgusu yüceltilmiştir. Side, Pamphylia ve diğer Küçük Asya kentlerinde benzer durum söz konusudur.

İmparatorun bizzat kendi tarafından ya da senato tarafından bahşedilen *Neokoroi* ödülü ile Side'nin en büyük rakibi olan Perge kentine üstünlük kurmasında Side kentinin Roma lejyonlarının ikmal ve operasyon merkezi olması önemli bir sebep olmuştur. Side kentinin Hellenistik dönemdeki en büyük rakibi Aspendos, Roma döneminde ise Perge'dir. Ancak Side hem jeopolitik konumu sayesinde bir ticaret merkezi olması hem de kentin askeri üs olması nedeniyle her iki kente karşı çok uzun süre bölgenin lider kenti durumunda kalabilmiştir.[276]

Side kentindeki Romalılaştırma politikasının diğer bir ayağını da köle ticareti oluşturur. Kent özellikle köle ticareti sayesinde ekonomisini güçlendirmiştir.[277] Köle ticaretine Roma imparatorluğunun göz yummasının sebebi hiç kuşkusuz ki ekonomik çıkarlarından dolayıdır. Roma, kendisine baş kaldıran ya da kendisine tehdit olarak gördüğü kişi ya da toplulukları direkt olarak öldürmek yerine köle olarak almıştır. Bunu yapmasındaki sebep belli bir grup ya da kişileri katletmek ve halkın tepkisini çekmek yerine, onları köle alarak, kısmen de olsa bu kişilere yaşama fırsatı sunduğunu göstermektir.

---

[274] Burrell (2004), s. 181-189.
[275] Burrell (2004), s. 181.
[276] Burrell (2004), s. 181.
[277] Side her ne kadar güçlü bir deniz filosuna sahip olsa da korsan faaliyetlerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Strabon ise Side'nin korsanlara limanını açmak, gemi tezgâhlarını onların emrine vermek ve yağmalanan malların kendi tezgâhlarında satılmasına izin vermek zorunda kaldığını söylemektedir. Zamanla kent bu durumu lehine çevirmiş ve köle ticareti sayesinde büyük ekonomik kazanç sağlamıştır; G. E. Bean (1997). *Eskiçağda güney kıyılar*. (Çev. İnci Delemen – Sedef Çokay). İstanbul: Arion Yayınevi, s. 66.

Köle olan kişilerin büyük çoğunluğu arenalara gönderiliyordu. Arenalarda köleler yaşamak için savaşmak zorunda bırakılıyorlardı. Çok büyük başarılar sağlayabilen gladyatörler özgürlüğüne kavuşabiliyordu. Daha sonra savaşmalarındaki esas amaç olan özgürlüklerini kazanarak bu kez bir Romalı olarak toplum içerisine tekrar bir dönüş sağlayabiliyordu. Kişi gladyatör olarak geçirdiği zaman boyunca aslında farkında olmadan Romalılaşıyordu. Side kentinin bir köle ticareti merkezi olduğunu düşünürsek, düzenlenecek oyunlar için gladyatör sıkıntısı çekmediğini söylememiz yerinde olacaktır.

Side antik kenti için Romanizasyonun önemli bir ayağını da imparator kültü ve bu kült ile beraber düzenlenen oyunlar oluşturmaktadır.

3. 3. İmparator Kültü

İmparator Kültü: imparatoru onurlandırmanın dini-politik sistematik uygulaması, İmparatorun ilahi olarak görülmesi ve zenginliğin ondan geldiğine inanılmasıdır. Özellikle Roma eyaletlerinde, bu kült eyaletlerin tüm imparatorluğa itaatin sağlanması ve kayda değer bir şekilde politik değer taşıması açısından önemlidir.[278] Yahudilik, Hıristiyanlık ve birkaç tek tanrılı din hariç imparator kültü tüm çeşitli inanç ve uygulamalardan üstün çıkmıştır. Bu din ve sosyal sıra dışı olay Roma imparatorluğunun en güçlü birleştirici unsurundan birisi olmuştur.[279]

İmparator Kültü kavramı antik dünyada oldukça yaygındı. İmparator kültü ile Hellenistik hükümdar kültü arasında oldukça belirgin bir benzerlik vardır ve bazı farklılıklara rağmen imparator kültü Hellenistik hükümdar kültünün devamı olarak görülebilir.[280] Roma imparatorluğunun ilk dönemlerde sıklıkla kült imparator Romanın kendisiyle eş tutulmuştur. İyi imparatorlar ve onların ailesi öldükten sonra tanrısallaştırılmıştır.[281]

İmparator kültünün kronolojik gelişimine baktığımızda kültün oluşumunu Caesar ile başlata biliriz. J.Caesar kendi soyunun bir tanrıça olan Venüs'den

[278] Bunson (2002), s. 271.
[279] M. T. Boatwright.; D. J. Gargola.; R. J. A. Talbert (2004). *The Romans: from village to Empire*. Oxford University Press, s. 350.
[280] Price (2004), s. 61.
[281] Boatwright vd. (2004), s. 351.

geldiğini iddia etmiştir. Roma da kendi yeni forumunda bir tapınağını yaptırmış ve kendisini paralar üzerinde Venüs ile beraber betimlettirmiştir. Ayrıca Caesar kendisi içinde bir tapınak yaptırmayı düşünmüştür.[282]

J. Caesar'ın ölümünden sonra gökyüzünde görülen kuyruklu yıldız halk tarafından Caesar olarak düşünüldü ve onun ruhunun cennete gittiğine, tanrılaştığına inanıldı. Caesar MÖ 42 yılında resmi olarak halk ve senato tarafından zaten tanrı olarak kabul edilmişti bir diğer deyişle ilan ettirilmişti.[283]

Caesar'dan sonra Octavian, Caesar'ın evlatlığı olarak ortaya çıkmış ve imparatorluğu ele geçirmiştir. Caesar'ın tanrı olarak kabul edilmesi Octavian'ı da tanrı çocuğu yapmış ve dolaylı olarak Octavian da tanrı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Octavian sikkeler üzerinde de ***Divi Filius*** (tanrının çocuğu) ismi ile betimlenmiştir.[284] Octavian tanrı imparator anlayışının tüm potansiyelini uygulamış ve kabul ettirmiştir. Mısır'da, Yunanistan'da, Küçük Asya'da, Galia'da ve Afrika'da Augustus bir tanrı olarak görülmüş ve insanlar ona tapınmışlardır. İmparator kültü anlayışı Augustus döneminde teşvik edilmiş ve yaygınlaşmıştır.[285]

Augustus sonrasında imparatorluk adına kültün devamını sağlayan kişi Tiberius olmuştur. Tiberius imparator kültüne karşı olumsuz yaklaşımda bulunmasa da babası Augustus gibi külte mesafeli durmuştur. Bu sebeple de bu dönemde imparator kültünün doğu eyaletler de bu dönemde daha fazla öne çıkmıştır. Özellikle Küçük Asya'da kült için büyük uğraşlar vermiştir. Provincia Asia eyaletinden on bir kent imparator Tiberius'un ve Senatus'un huzuruna çıkmış, imparatorun kendisi ve annesi onuruna kült kurma isteğinde bulunmuşlardır. Bundan en karlı çıkan kent ise Smyrna olmuştur.[286]

Tiberius sonrasında İmparatorluğun başına geçen Caligula imparator kültü için çok fazla hevesli olmuştur. Başa geçtiği ilk anda tapınım görmek isteyen imparator doğu eyaletlerden kendisine tapınılmasını istemiştir. Bir imparatora tanrı olarak tapınma konusunda yabancı olmayan doğu eyaletlerdeki kentler

[282] Boatwright vd. (2004), s. 350.
[283] Goodman (2003), s. 129.
[284] Goodman (2003), s. 129.
[285] Bunson (2002), s. 272.
[286] F. Baz (1998). *Roma imparator kültü*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 57.; Bunson (2002), s. 272.

imparatorun bu isteğini hemen yerine getirmiştir. Caligula'nın suikast ile öldürülmesi ve *Damnatio Memoriae*'ye[287] uğraması ile imparatora ait izler silinmiştir.[288] Yinede bu dönem imparator kültünün Küçük Asya için ivme kazandığı bir dönem olmuştur.

Cladius dönemi sonrasında başa geçen Nero yaşarken kendisini tanrı ilan etmiş ve kendisini Apollo ile bir tutmuştur. Pek çok sikkede Nero tanrı Apollo gibi betimlenmiştir. Hem halk hem de Senatus tarafından sevilmeyen Nero öldürülmüş ve *Damnatio Memoriae*'ye maruz kalmıştır.[289] Bu dönem Cladius döneminden farklı olarak İmparator kültünün az da olsa ivme kaybettiği dönem olmuştur.[290]

Flavianlar dönemine geldiğimizde özellikle imparator Vespasian'ın (MS 69 – 79) Augustus'un izinden gittiğini görmekteyiz. Kendisi direk tapınılan bir varlık yerine konulmaktansa ilk olarak Romanın yerel tanrılarının tapınım görmesi için uğraşmıştır. İmparator öldükten sonra oğlu Titus tarafından tanrılaştırılmıştır. Titus[291] da babasının yolundan gitmiştir; ancak bu döneme ait bilgilerimiz fazla değildir.[292] Romanın yerel tanrılarının tapınım görmesi için verilen uğraş aslında akıllı bir politikadır. Bu şekilde Roma dışındaki halkların Roma tanrılarını dolayısıyla Romalılığı benimsemesi amaç edinilmiştir.

İmparator Domitian döneminde (MS 81 - 96) İmparator kültü bu dönemde de yaygınlık kazanır. Domitian kendini yaşarken tanrı ilan etmiştir. Daha da ileri giderek imparatorluğun tanrısallığını tanımayanları cezalandırmıştır. Küçük Asya için Hıristiyanlar dışında bu durumdan zarar gören olmamıştır. Pek çok kent başta Ephesos olmak üzere Limyra, Laodiceia ad Lycum, Termessos ve Ilion da imparator Domitian için adanmış kültler olduğu bilinmektedir. Ancak imparator öldürülünce *Damnatio Memoriae*'ye uğramıştır.[293]

Traian döneminde (MS 98 – 117) halk ve Senatus tarafından oldukça sevilen imparator külte önem vermiş ve kendisine Senatus tarafından pek çok unvan

[287] *Damnatio Memoriae*; Kelime anlamı olarak bir kişiye ait anıların, izlerin silinmesidir ve Roma İmparatorluğu döneminde bir kişiye verilebilecek en ağır cezadır. Detaylı bilgi için bkz.;
E. R. Varner (2004). *Damnatio Memoriae and Roman imperial portraiture*. Boston: Brill Leiden.
[288] Baz (1998), s. 62.
[289] A. Kamm (2008). *The Romans: An introduction*. Routledge Publish, s. 58-59
[290] Baz (1998), s. 65.
[291] Kamm (2008), s. 66-70.
[292] Baz (1998), s. 68-70.
[293] Baz (1998), s. 68-70.

bahşedilmiştir. İmparator öldükten sonra hemen tanrılaştırılmıştır. İmparator Hadrian döneminde ise (MS 117 – 138) imparator kültü büyük ivme kazanmıştır. Hadrian yayılmacı politika yerine var olan sınırları koruma politikası gütmüştür.[294]

Küçük Asya'daki hemen her kente ziyarette bulunan imparator pek çok kentte tanrı gibi karşılanmıştır. İmparator Smyrna, Ephesos, Pergamon'da kendi adına kültlerin kurulmasına izin vermiştir. Özellikle doğu eyaletleri tarafından çok sevilen imparator öldükten sonra tanrılaştırılmıştır.[295]

İmparator kültünün aldığı şekil bu dönemden sonra çok fazla değişmemiştir. Daha sonra başa gelen imparatorlar kült için benzer yollar izlemişlerdir. 3. yy. sonunda ve 4. yüzyıllar ile beraber kültte değişim olmuştur. Hıristiyanlık inancı ile beraber imparator kültü önemini kaybetmiştir. Daha öncesinde kült pagan tanrılar yoluyla imparatorluğu yüceltirken Hıristiyanlık ile beraber izlenilen yol amaç değiştirmiştir. Bu kez amaç Hıristiyanlığın yüceltilmesi ve bu yolla yönetime sadakatin sağlanılması olmuştur.

Roma İmparator Kültünün kültürel varlığı üzerindeki çalışmalar araştırmacılar tarafından detaylı olarak incelenmiştir. A.D Nock ve W.W. Tarn Roma imparatorluk kültünün gelişimindeki önemli bir rolü, Doğunun krallık anlayışından etkilenip etkilenmediğini araştırmışlardır. D. Fishwick konu hakkında aşağıdaki sözleri belirterek, kült hakkındaki araştırma ve fikirlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

> İmparator kültünün kesin kaynağı Yunanlılardır; ancak imparator kültü Küçük Asya'daki doğu krallıklarının ve Mısır Firavunluklarının yapısında da vardır.[296]

Roma imparator kültünü Avrupa merkezli görmek ve doğu etkisini görmezden gelmek kategorik bir inkârdır ve aynı zamanda; Roma imparator kültünü özel bir tarihsel yapı içerisinde incelemede gönülsüz olmaktır. Roma imparatorluk kültünün açıklanmasına yarayan araştırmaların büyük bir çoğunluğu

[294] Kamm (2008), s. 183-190.
[295] Baz (1998), s. 72-74.
[296] Rubin (2008), s. 22-24.

göstermektedir ki Roma imparatorluk kültü nispeten homojen bir külttü. Bu kült bir formunu Batı Latinlerden, diğerini ise Doğu Yunandan – Küçük Asya'dan almıştır.[297]

İmparator kültü iki farklı yolda gelişmiştir. Doğuda, Romalılar tanrı kral anlayışı içerisine imparator kültünü adapte etmeye çalışmışlardır. Batı'da ise böyle bir uygulama yoktur. Romalılar bunun yerine Batı'da bu kültü Roma devlet dininin bir parçası olarak kabul etmiştir; ancak küçük farklılıklar ile. Roma hemen hemen tüm Küçük Asya'da bu kültle alakalı olarak Julius ve Roma'ya adanmış pek çok tapınak inşa ettirmiştir. Bununla beraber Roma yerel kültler içerisine, eyaletlerdeki meclisler ile imparator kültünü sokmaya çalışmıştır. Pergamon, Ephesos, Smyrna, Tarsus'ta Roma, Augustus ve imparatoriçeler ile ilgili en erken tapınaklar yapılmıştır. Bu tapınaklar Tiberius, Livia, Hadrian'ı da içermekteydi.[298]

İmparator kültü Augustus'tan sonra yayılmıştır. Tiberius öldükten sonra tanrısallaştırılmamıştır ve kendisi adına herhangi bir kült organizasyonunu ısrarla ret etmiştir. Claudius, Livia'nın senato tarafından tanrısallaştırılmasını sağlamıştır. Vespasian da öldükten sonra tanrılaştırılmayı seçmiştir hatta ölüm döşeğinde son sözleri şu olmuştur:

> Sevgilim !!! ben bir tanrıya dönüşüyor olmalıyım.[299]

İmparatorluk boyunca Roma devlet dininin mihenk taşı imparator kültüydü. Kadın ve erkeklerin kendi toplumlarının ritüellerine katılmaları süresince, onların din ve inanışlarına çok nadiren karışmışlardır. Flavian döneminin başlamasıyla beraber, Hispanya, Kuzey Afrika ve Küçük Asya'da dini toplantılar ve şehirlerdeki kültlerin daha çok rahip ve rahibe içerdiğini görmekteyiz. Benzer bir şekilde MS 80 yıllarına tarihlendirilen ve Doğu Yunan - Küçük Asya eyaletinde birçok imparator kültü yapısıyla karşılaşmaktayız. Ancak unutulmamalıdır ki imparator kültünün hemen her yerde yayılımını MS 2. yüzyılda görmekteyiz.[300]

---

[297] Rubin (2008), s. 22-24.
[298] Bunson (2002), s. 272.
[299] Bunson (2002), s. 272.
[300] Price (2004), s. 116.

3. 3. 1. Küçük Asya'da imparator kültü

Romalılaşma sürecinin en önemli sonucu *imparator kültü*[301] dür. Küçük Asya için bu kültün oluşturulmasını bölgedeki kentlerin kendi istek ve çıkarları doğrultusunda olduğunu söyleyebiliriz. Küçük Asya kentlerinin bu kültü kabul etmeleri ve yaymaya çalışmalarını pek çok araştırmacı kentlerinin dalkavukluğu olarak görülmüştür.[302] Özellikle bu tapınım şeklinin Hellenistik dönemde de görülmesine rağmen, Roma'ya da kral-tanrı uygulanmasının aynen devam ettirilmesini uygun bulmayan araştırmacılar, bu davranışı diğer eyaletler ile karşılaştırmışlardır.

Bu karşılaştırmada görülmüştür ki, bu tapınım şekli geneli itibari ile en çok Küçük Asya'da yaygınlık kazanmıştır. Bu nedenledir ki araştırmacılar Küçük Asya kentlerinin bu politikasını imparatorluğa yapılan dalkavukluk olarak görmüşlerdir.[303] Aslında Küçük Asya kentlerinin izlediği bu politika bir nevi onların mali açıdan rahatlaması için yapmaları ve uygulamaları gereken bir davranış şekliydi. Bu imparatorluğa dalkavukluk olarak görülmemeli, Küçük Asya kentlerinin izlediği akıllı bir politika olarak algılanmalıdır.

İmparator kültü siyasi mi yoksa dini mi idi? Bu sorunun cevabı, kısmen dini olsa da genel görüş siyasi olduğu yönündedir. Kült dünyevi bir kurum olmasına karşın dinden ziyade siyaset ile çok yakın olan bir kurumdur. Yani kült tapınımdan ziyade Roma imparatorluğuna biat anlamı taşıyordu.[304] Roma imparatorluğu çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için bünyesinde pek çok farklılıkları barındırıyordu. Bu nedenledir ki bu farklılıkları halkının görmezden gelmesini sağlamak, bu farklılıkların birbiri arasında çatışmaya dönüşmesini önlemek amacıyla, bünyesine aldığı her topluluğun tanrısına saygı duymuş ve onu benimsemiştir.

Roma imparatorluğunun en büyük başarısı dini bir *propaganda* unsuru olarak başarılı bir şekilde kullanmasından gelir. Yani politik düşüncelerini halka

[301] İmparator Kültü için bkz.; D. Magie (1950), s. 1613 vd.; Price (2004). *Ritüel ve iktidar*.Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.; F. K. Yegül (1982). Kaisersaal and the imperial cult. *The Art Bulletin (64) 1*, s. 7-31.
[302] Küçük Asya'da imparator kültü tapınak ve imparator rahipleri için tezin ek kısmına, Harita 4 ve 5'e bkz.
[303] Price (2004), s. 53-54.
[304] Price (2004), s. 53.

benimsetmek, imparatoru halkın gözünde kahraman yapmak ve halkı imparatora sıkı sıkıya bağlamak için din politikasını çok iyi belirlemiştir, uygulamıştır. Bugün pek çok antik kentte gördüğümüz Sebasteion gibi yapılar, bu politikanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Küçük Asya'daki pek çok Sebasteion yapısı imparator kültünün bir ürünüdür.[305]

Küçük Asya için genel olarak Augustus dönemi ile beraber imparator kültünün başlatıldığını söyleyebiliriz.[306] Ancak MÖ 30 yılına tarihlenen ve İmparator J. Caesar için inşa edilmiş bir tapınak Xsanthos da bulunmaktadır.[307] Bu tapınağın imparatora adanmış olması burada imparator kültünün tam şekli ile uygulandığını göstermez; ancak böyle bir yapı ile karşılaşmamız kültün Augustus'dan önce Küçük Asya topraklarında temelinin atıldığını gösterebilir.

Augustus dönemi ile beraber imparator kültünde bazı değişiklikler meydana geldi. Asia eyaletleri MÖ 29 yılında Augustus için bir taç sunmaya karar verdi. Bu tacın sunulmasındaki amaç Augustus'un tanrısallığını vurgulamaktı ve taç MÖ 9 yılında Augustus'a sunuldu. Asia eyaletlerinin ona bu sunuyu yapmak istemelerindeki amacı açıkladılar. Buna göre; savaşlara son veren ve refahı sağlayan Augustus'a Küçük Asya kentleri şükranlarını sunmak ve onun adına bir takım kutlamalar yapmak istediklerini belirttiler.[308] Bu bize Küçük Asya kentlerinin imparatorluğun hoşuna gidecek bazı uygulamalar için çoktan hazır olduğunu gösterir.

Kentler kendi istekleri ile kutlamalar yapmak için Roma Senatosundan izin istemekteydiler. Aldıkları izin çerçevesinde imparator adına oyunlar düzenlenmekteydi. İmparatorluktan alınan izin aynı zamanda şehre Roma'dan bir kaynak aktarılması anlamına da gelmekteydi. Bu nedenle Küçük Asya'daki kentler imparatora bir taç sunma ve oyunlar düzenleme isteği duymuş olmalıydılar.

İmparator kültü, imparatorluk sınırları boyunca farklı formlarda gelişti. Bir kent festivalinde imparatoru öven düz yazılar ya da söylevler gerçekleştirilirken başka bir festivalde ise imparator için oyunlar düzenlenir, kurbanlar kesilirdi.

[305] Sevgi (2006), s. 14.
[306] A. Lintott (1990). *Imperium Romanum*. London and New York: Routledge, s. 184.
[307] Öztürk (2009). Likya örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma. *Doğu-Batı: Romalılar I*., s.282.
[308] Price (2004), s. 108-110.

Bütün bunlar imparatorluk gücünün kabulü ve halkın imparator ya da imparatorluğa korkuyla karışık saygısının göstergesiydi.[309] Küçük Asya'daki pek çok kentte Roma'ya duyduğu korku ve saygıyı imparator için düzenledikleri pek çok şenlik ve organizasyon ile göstermeye çalışmıştır.

Romalılaşma sürecindeki en önemli olgulardan birisi haline gelen imparator kültü için Küçük Asya'da pek çok kalıntı vardır.[310] Günümüzde imparator kültünün en güzel mimari kalıntısı olan *Sebasteion* olarak adlandırdığımız pek çok tapınak Küçük Asya'da mevcuttur. Bunun dışında Küçük Asya'da basılan eyalet sikkelerinin pek çoğunda kült ile ilgili olarak sikkeler üzerinde yazı ve betimlemeler bulunmaktadır. *Neokoros* terimi bunun en önemli kanıtını oluşturur.[311]

İmparator kültünün tapınak rahipleri kült için çok önemliydi. İmparator kültü başrahipleri (*Arkhiereus*)'un pek çok görevi vardı. Bu kişiler imparator kültüne ilişkin yapılması gereken ritüel ve diğer gerekli şeyleri kentteki elitlerin de desteğini alarak yerine getirirdi. İmparator kültü şenliklerinde imparatora adanmış tapınaklar çiçekler ile bezenir, çok sayıda hayvan kurban edilir, resmigeçit töreni düzenlenir, imparator ailesi veya eşinin büstleri taşınırdı. Bunun dışında atletizm yarışmaları, gladyatör veya vahşi hayvan gösterileri düzenlenirdi.[312]

Kült adına düzenlenen her etkinlik imparator kültü için görevlendirilmiş rahip ve rahibeler için prestij sayılırdı. İmparator kültü rahip ya da rahibeleri, tanrılaştırılan imparator ya da imparatoriçelerin doğum günleri, büyük halk topluluğu önünde kutlanmasını sağlardı. Rahip ya da rahibeler askeri başarılar, imparator için özel olacak bir gün, örneğin çocuğunun doğumu gibi, isyanların bastırılması gibi özel günlerin kutlamalarına da öncülük ederlerdi.[313]

Neokoros terimi zamanla imparatorluk şenliklerini düzenlemeye hak kazanmış bir kent için unvan anlamında da kullanılmıştır.[314] Bu unvan şehirler için imparatorluğun verdiği bir lütuf olarak görülmekteydi. Bu lütfe sahip olan kent imparator kültü rahibinin önderliğinde gerçekleştirilecek olan oyunları

[309] Boatwright vd. (2004), s. 392.
[310] Ünver (2005), s. 17.
[311] Tekin (2007), s. 194.
[312] Uzunaslan (2010a), s. 28.; Düzenlenen kutlamalar hakkında detaylı bilgi için bkz.; Price (2004), s. 189-199.
[313] Boatwright vd. (2004), s. 391.
[314] Price (2004), s. 125 vd. 179-199.

düzenleme hakkına sahip olmaktaydı. Bu bir kent için büyük bir maddi getiri demekti.[315] Ancak Romanizasyon'un bir parçası olarak düzenlenen bu oyunlar içerisine Küçük Asya'daki kentlerin geleneksel *agon*larını sokmadıklarını ve kendi geleneksel oyunlarını ayrı olarak sürdüklerini unutmamak gerekir.[316]

Augustus sonrasında imparator kültü tapınak ve imparatora adanan rahip sayısı azalmaya başlamıştır. Augustus için Küçük Asya kentlerinde otuz dört farklı kentte rahip bulunmuşken, daha sonra bu sayı azalmaya başlamıştır. Tiberius döneminde kendisine adanmış olan on bir rahip olduğu görülmektedir. Augustus sonrasında kendisine en çok rahip adanan kişi Tiberius olmuştur. Daha sonraki pek çok imparator ise sadece iki veya üç rahip almıştır. MS 3. yy. sonuna geldiğimiz de ise son rahip alan kişinin Caracalla olduğunu görmekteyiz. Bu imparator, kendisine tapınak ve rahip atanan son imparator olarak karşımıza çıkar.[317]

İmparator kültünün hemen her yerde yayılımını MS 2. yüzyılda görmekteyiz.[318] Bu dönem Küçük Asya'da da kültün en yaygın olduğu dönem olarak karşımıza çıkar. Kült daha sonra MS 3. yy. ortasına kadar sürmüştür. Valerian (MS 253-260), Gallianus (MS 253-268) onuruna düzenlenen şenlikler ile beraber, Tacitus (MS 275-276) onuruna düzenlenen sadece bir şenlik bilinmektedir. Tacitus döneminden sonra bilinen bir şenlik izine rastlanmamıştır.

Side antik kentinde *Apollon Sidetes* ile sikkeler üzerinde Apollon kentin *Neokoros*u olarak betimlenmiş ve isimlendirilmiştir. Sikkeler üzerindeki bu betim ayrıca imparator kültüne adanmış tapınağın da varlığının kanıtıdır. Kentin kesin olarak bilinen ve imparator kültü kapsamında kendisine tapınak adanmış olan bir diğer tanrısı da tanrıça Athena'dır. Yazıtlardan ve sikkelerden yola çıkarak Side'de *Neokoros* statüsünde üç tapınağın olduğu bilinmektedir.[319] Burada bilinmesi gereken Apollon ve Athena ile beraber üçüncü tapınağın hangi tanrı ya da tanrıçaya adanmış olduğudur. Buda yapılacak olan kazı ve araştırmalar ile ortaya çıkacaktır.

---

[315] D. O. A. Klose (2007). *Coinage and identity in the Roman proviences: festivals and games in the cities of the east during the Roman empire*. New York: Oxford University Press, s. 125.
[316] Mann (2009), s. 287.
[317] Price (2004), s. 114-115.
[318] Boatwright vd. (2004), s. 391.
[319] Burrell (2004), s.187.

Özellikle Hıristiyanlık ile beraber imparator kültüne ait oyunlar ve oyunlardaki pagan unsurlar yasaklanmıştır. Kesin olarak oyunların son bulmasındaki etken Hıristiyanlığın MS 3. yy.da oldukça yaygınlaşması olmuştur. MS 3. yy. sonu ve 4. yy. ile beraber artık imparator kültü tamamı ile ortadan kalkmıştır.[320] Gladyatör oyunlarının son bulmasında ki başlıca etkenlerden birisi olan bu inanç, imparator kültü ve onun için düzenlenen şenliklerinde sonunu getirmiştir.

[320] Price (2004), s. 108-121.; Ünver (2005), s. 17-18.

Dördüncü Bölüm
Roma Dünyasında ve Küçük Asya'da Din ve Dini Festivaller

4. Roma Dünyasında Din ve Dini Festivaller: Ludiler

Genel itibari ile din, toplumlarda bütünlüğü sağlayan, toplumları ayakta tutan bir unsur olarak görülmüştür. Bu nedenledir ki Hititlere bin tanrılı ulus denilmiştir ve aynı şekilde bu, Roma Dünyası içinde geçerli olmuştur. Her iki topluluk da bünyesine aldığı toplulukların tanrılarını hoşgörüyle benimsemiş, ona kendi dünyası içerisinde yer açmıştır. Tabi ki bu hoşgörü ve yer açma tamamı ile lider gücün oluşabilecek bölünmeleri engelleme ve halkları kendi bünyesinde tutma çabası sonucunda oluşmuştur. Günümüzde de olduğu gibi din her ulusun hem en zayıf hem de en güçlü yanı olmuştur. Zayıflığı insanları aldatabilme unsuru olarak kullanılabilmesinden, güçlülüğü ise insanları bir arada tutan en önemli unsurlardan birisi olmasından gelmektedir.[321]

İmparator Augustus da bunun bilincinde idi ve Romalıların en çok istediğini onlara verdi. Roma halkı için dinin ne kadar önemli olduğunu bilen Augustus yönetimi ele geçirir geçirmez pek çok alanda yenileme yaptığı gibi din kurumunda da yenilikler yapma yoluna gitti. Roma da pek çok tapınağı onardı.[322] Bu faaliyeti onu Roma halkının gözünde yüceltti ve Augustus bunu büyük bir övgü ile *Res Gestae* de anlattı:

> 19 yaşımdayken kendi çabalarım ve kendi paramla bir ordu kurarak Roma'da bağımsızlık ve barış sağladım. İsmim senato'nun emri ile salii ilahilerinin içine eklendi. Eskisi daha yaşarken, senato benim Pontifex Maximus olmamı istedi. Eski Pontifex Maximus görevini tamamladık tan sonra ben Pontifex Maximus oldum. Seçildiğim sırada törenlere yüzlerce Romalı katıldı. Başa geçtikten sonra hiçbir Roma

[321] Sevgi (2006), s.7.
[322] Sevgi (2006), s. 78-80.

kutsal alanını geçmeden, hepsini inşa ettim. Toplam 81 tapınak onardım ve inşa ettim.[323]

Roma dininin kendine özel dini törenleri vardı. Bu törenler Roma dininin en önemli parçasını oluşturmaktaydı. Roma ve Romalı için önemli olan *Sibylla* (Roma dininin kutsal kitabı) kitabının verdiği öğütler doğrultusunda dini törenler hazırlanır ve bu doğrultuda tören için gereken her ne var ise yerine getirilirdi. Bu bir Romalı için çok önemliydi.[324]

Roma dini, Romalılar arasındaki ilişkinin de şekillendirildiği bir dindi. Roma dini; dini festivaller, bayramlar ve kurban törenleri gibi Romalıyı birbiriyle kaynaştıran öğelerden oluşmaktaydı.[325] Romalı için dinin önemli olması din adına yapılan eylemlerin de önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu açıdan Romalıların dini festivallerinin çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

4. 1. Roma Dünyasında Ludiler

Roma dini festivallerini tam olarak Küçük Asya halkının yaşamına sokamamış olsa da, Romalılaştırma politikasının gereği olarak, kısmen de olsa, bu bayramları imparator kültü bağlamında Küçük Asya kentlerinin tanımasını ve kutlamasını sağlamıştır. Genel itibarı ile *Ludi*[326] olarak adlandırdığımız bu oyunlar – festivaller, Romalılar ve eyaletlerdeki yurttaşlar için sosyal yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bugün hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve üzerinde araştırma yapılmış *Ludi*ler aşağıda verilmiştir. Ancak unutmamak gerekir ki Roma takviminde farklı pek çok *Ludi* bulunmaktaydı. Bu bölümde incelenen *Ludi*ler başlıca *Ludi*lerdir.

[323] Res Gestae, 10-20.
[324] R. Gordon (2003). *From republic to Principate:priesthood religion and ideology - Roman religion*. London: Edinburgh University Press, s. 62.
[325] D. S. Potter (1994). *Prophets and emperors*. England: Harvard University Press, s. 113.; Sevgi (2006), s. 7-10.
[326] Roma dünyasında *Ludi*ler detaylı bilgi için bkz.; E. M. Orlin (2010), s. 137 vd.

4. 1. 1. Ludi Apollinares

Roma'da Apollo için adanmış ilk tapınak MÖ 5. yy. da inşa edilmiştir. *Ludi Apollinares*'in Yunan dünyasındaki Delphoi ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Oyunlar ilk kez MÖ 211 yılında kutlanmıştır. Araba yarışları ve vahşi hayvan gösterileri şenliklerde sunulmaktaydı. Oyunlar Temmuz ayının altısı ile 13 arasında Roma takviminde yer edinmişti.327 Bu kült özellikle Hellenistik dünya da oluşturulan kültün Roma'ya bir yansıması olarak oluşturulmuştur. Bu oluşturulma doğrultusunda da şenlikler düzenlenmiştir. *Ludi Apollinares* oyunları daha sonra Romanizasyon'un bir parçası olarak şekillendirilmiştir.[328]

4. 1. 2. Ludi Megalenses

Ludi Megalenses oyunları Nisan ayının 4ü ve 10'u arasında kutlanılmaktaydı. Bu kült Roma'ya Hannibal savaşı döneminde Küçük Asya'dan getirilmişti.[329] Kültün kutlamaları ise bir Romalı için oldukça farklı gelmekteydi. Tiz ve yüksek bir müzik eşliğinde dans eden hadım edilmiş rahipler Roma'nın dini sistemine pek uymamaktaydı. Ayrıca Romalılar için ilginç gelen bir diğer nokta, bu dinin takipçilerinin dini törenlerinde rahibin yüzünü boyayarak ve deliler gibi dans ederek ev ev dolaşması, bir kamçı ile başrahibin kendini sırtı iyice kanayana kadar kamçılamasıydı.

Kurban törenlerinde, bir çukur kazılarak içine öldürülen hayvanın kanı akıtılır ve rahip bu akan kanla kendini yıkardı. Her tarafı kanla kaplanan rahip daha sonra pıhtılaşan kanı içerdi. Romalılar için oldukça tuhaf gelen ve antik çağ yazarları tarafından tam bir vahşet olarak adlandırılan bu kült ve oyunlar MS 394 yılında Teodosius tarafından yasaklanmıştır.[330]

[327] Auget (1972), s. 212.
[328] Orlin (2010), s. 154-156.
[329] Auget (1972), s. 213.
[330] Orlin (2010), s. 156-157.; Sevgi (2006), s. 60-61.

4. 1. 3. Ludi Florales

Ludi Florales eski İtaliklerin bir çeşit kutlamasıydı. İlk kutlama MÖ 3. yüzyıl ortasında gerçekleşmiştir. Başlangıçta oyunların sadece bir gün kutlanıldığı görülürken, Cumhuriyet döneminin sonuna gelindiğinde oyunların bir yıl içinde yetmiş dört kez kutlanıldığı ve halk oyunlarının içine alındığı görülmüştür.[331] Daha sonra MÖ 1. yüzyılda resmi olarak Roma takviminde yerini almıştır.[332] Kutlamalar 28 Nisan ve 3 Mayıs arasında gerçekleştirilmekteydi. Bu kutlamalarda kadınlar renkli elbiseler giyer, erkekler çiçekler ile kaplı çelenkler giymekteydi. Tiyatroda kutlanılan bu şenlikler cinsellik içermekteydi ve tiyatrolarda ki izleyicilerin isteği doğrultusunda sahnedeki aktrisler soyunabilmekteydi.[333]

4. 1. 4. Ludi Plebeii

Ludi Plebeii oyunlarının ilk olarak MÖ 216 yılında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Oyunların MS 4. yüzyılda son bulmuştur. Oyunlarda tanrı Jupiter onuruna kurban kesilirdi. İlk başlarda oyunlara sadece bir gün ayrılırken daha sonra kasım ay'ının 4'ü ve 17'si arasındaki günler oyunlara ayrılmıştır.[334] İsminden de anlaşılabileceği gibi bu oyunlar halk tabakasına özgü oyunlardı. Kasım ayında kutlamalar gerçekleştirilirdi.

4. 1. 5. Ludi Romani

Ludi Romani Roma'nın en eski oyunudur.[335] Oyunların ilk olarak MÖ 509'dan önce ortaya çıktığı düşünülmektedir.[336] Roma dünyasının en önemli dini bayramlarından birisidir. Bu şenlikler Eylül ayında kutlanılırdı. Oyunlar her zaman olmasa dahi 16 gün kadar sürdüğü bilinmektedir. Bir kısım araştırmacı oyunların kökeninin tanrı Liber onuruna düzenlenen şenliklerde ortaya çıktığını

[331] H. Dodge (2009). *Amusing the masses: buildings for entertainment and leisure in the Roman world*. USA: The University of Michigan Press, s. 208.
[332] Orlin (2010), s. 157-158.
[333] Auget (1972), s. 212-213.
[334] Bunson (2002), s. 332.
[335] Bunson (2002), s. 331.
[336] Orlin (2010), s. 139-142.

düşünürken, bazı araştırmacılarda tanrı Jüpiteri, Juno ve Minerva onuruna bu oyunların düzenlendiğini düşünmektedirler[337] ve Etrüsk kökenli olduğunu savunmaktadırlar.[338] Roma Akdeniz dünyasına tek başına hükmetmeye başlayınca bu oyunların pek çok Roma eyaletinde de kutlanıldığı bilinmektedir. Oyunlar eyaletlerde hem dini hem de politik amaçlı olarak düzenlenmiştir.[339]

Roma imparatorluğunun Küçük Asya ile ilişkisinin başladığı MÖ 200'lü yıllarda *Smyrna*'da tanrıça Roma'ya tapınımın olduğu görülmektedir.[340] İlk olarak bu oyunun Lycia kenti *Araxa*'da MÖ 150 yılı öncesinde düzenlendiği düşünülmektedir. Küçük Asya dışında Atina'da bu oyunların hemen hemen aynı tarihlerde düzenlendiği düşünülürken, Delos'ta MÖ 167/6 yılında bu oyunların düzenlendiğinin kanıtı vardır. [341]

Bir Romalı için vazgeçilemeyen bu ve bunun gibi pek çok dini festival vardı. Dindar Romalılar bu ve bunun gibi dini aktivitelere oldukça önem verirdi. Bu gibi aktiviteleri halkına bahşedebilen imparator ya da yöneticinin Romalı için yeri oldukça farklıydı. Bunun Roma dünyasında önemini belki de en iyi kavrayan kişi Augustus oldu. Augustus yaptığı dini düzenlemeler, halkına sunduğu dindar imparator - yönetici portresi ile Romalıların desteğini arkasına almıştır.

Küçük Asya için imparator kültünün kurucusu olarak saydığımız Augustus dini imajını Roma'nın merkezinde gerçekleştirdikten sonra bu sonuç Küçük Asya toprakları içinde kaçınılmaz olmuştur ki Küçük Asya'da bu alt yapı çok önceden zaten oluşturulmuştu.

4. 2. Roma İmparatorluğu Dönemi Boyunca Festival ve Oyunlar

Roma imparatorluğunun doğusundaki eyaletleri imparatorluğun geliştiği dönemlerde festival ve oyunların canlanmasına tanık olmuştur. Örneğin; olimpiyatlar MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda yaygınlığını büyük ölçüde kaybetmişti,

[337] Dodge (2009), s. 208.
[338] Auget (1972), s. 213.
[339] Bunson (2002), s. 331.
[340] W. Slater (2007). *The Greek theatre and festivals: deconstructing festivals*. New York: Oxford University Press, s. 25.
[341] Lintott (1990), s. 177-178.

Roma bu oyunları tekrar canlandırmış ve oyunlar Hellenizm'in bir onuru olmuş, eski önemini geri kazanmıştır.

İmparatorluk döneminde Festivallerin karakteri gittikçe değişmiş ve gittikçe şov işi haline gelmiştir. Geleneksel festivallerin yeniden canlandırılmasının yanında, ki bunların pek çoğu uzun zamandır kutlanılmıyordu, oyunlara pek çok eklemeler de yapıldı. Festivallerin ana özelliği spor faaliyetlerini içermeleridir. Küçük Asya pek çok yazıtta bu *Agon* olarak isimlendirilmiştir.[342]

Agon kelime anlamı olarak *yarışma* anlamına gelmektedir ve Yunan - Küçük Asya dünyasında düzenli olarak düzenlenen atletik ve atlı yarışmalar için kullanılan terimdir.[343] *Agon*ların en prestijli olanları eski Yunan oyunlarından *Nemea*, *Istmia*, *Pythia* ve *Olimpik* oyunların geleneksel bir döngüsünde olan ve genellikle iki ya da dört yılda bir kutlanan kutsal taç oyunlarıdır. Kutsal taç denilmesinin sebebi oyunlarda kutsal olarak algılanan taç'ın ödül olarak verilmesidir. *Agon*lar sadece sportif faaliyetler için değil tüm festival için kullanılan genel bir addı. Bu nedenle sikkeler üzerinde tüm Agonistik festivaller sembolize edilmiştir.[344]

*Agon*lar için önemli olan bir diğer unsur da *Agonetes*lerdir. Aslında bu bir terimdir ve Yunan dünyasında yarış programlarının ya da yarışmanın gözetmenleri ve sponsorları için kullanılan isimdir. Bu kişiler sadece erkeklerden oluşmuyorlardı, kadınlarda *Agonothetes* olabilirlerdi. *Agonothetes*ler festivallerden önce konsül üyeleri tarafından seçilirdi.[345] Ancak genel olarak bu işi yapması için şehrin yöneticileri, eski yöneticiler ya da şehrin yöneticisi tarafından atanmış zengin bir kişi seçilirdi. Onlar genellikle festivalin maddi yönleri ile ilgilenirlerdi. Bu iş ile uğraşan kişiler daha sonra şehrin büyük onurlandırmasına sahip olurdu.[346]

Agonistik oyunlar genel olarak para ödülü verilmeyen oyunlardır. Ancak yarışmadan galibiyetle ayrılan yarışmacı büyük bir prestij ve zafer kazanmış olarak evine dönerdi. Yarışmada birinci gelen sporcu atlı arabalar eşliğinde adeta bir kahraman gibi kente girerdi. Zafer kazanan kişiler kent tarafından maaşa

[342] Klose (2007), s. 125.
[343] Golden (2004), s. 5.
[344] Klose (2007), s. 125.
[345] Mitchell (1990), s. 184-189.
[346] Golden (2005), s. 5.

bağlanmaktaydı. Oyunların düzenlenmesini zor kılan belki de bürokrasiydi çünkü oyunların düzenlenmesi için mutlaka imparatorluk izninin alınması gerekmekteydi.[347]

Festivaller iki ana guruba ayrılır. Bunlardan ilki verilen ödül ve kutsal taçlara göre sınıflanmıştır. Birinci grup genel olarak şu isimler ile anılırlar: *Agones Hieroi*, *Stephanitai, Phyllinai*. Diğer grup ise verilen para ödülüne göre sınıflandırılmıştır ve şu isimler ile anılırlar: *Themides, Agones Argyritae, Chrematitai, Thematikoi, Thematitai.* Bunlar belki de daha da farklılaştırılabilir. Bazı kalabalık oyunlar *Eiselastikoi* olarak adlandırılır. Bu tür oyunlar büyük bir prestiji de beraberinde getirmekteydi. Bu prestij hem yarışmacı hem de şehir için geçerlidir.[348]

Politik otonominin kısıtlandığı bir dönemde, özelliklede yabancılarla iletişim söz konusu olduğunda, şehirler çok az bir olasılıkla diğer kentlere karşı rekabette geri kalabilmekteydiler. Hemen her kent Roma döneminde bu oyunları düzenleyebilmek için birbirleri ile yarışmaktaydılar.[349] Bunun da sebebi düzenlenen oyunlar ve festivallerin onurlandırma ile yakın bir ilişkisinin olmasıdır. İmparatorun ve ailesinin onurlandırılması, kentte yaşayan ve kentin ileri gelen bir Romalı vatandaşının onurlandırılması o kent için büyük bir prestij sayılırdı. Bu nedenle kentler olası en görkemli festivalleri kutlamak isterlerdi.

Oyunların şehirler için en iyi yanı kendi imajlarını tatmin etmek, komşuları üzerindeki üstünlüğü göstermek ve aynı zamanda bunun ekonomik faydalarından yararlanmaktı. Pek çok katılımcı, temsilci, ziyaretçi beraberinde parayı da getirmekteydi tıpkı günümüzde olduğu gibi. Diğer şehirlerden sayıca fazla bir festival, şehrin ekonomisi için oldukça faydalıydı.[350] Şehirlerarasındaki bu rekabeti inceleyen *Dion Chrys.* Şunu belirtmektedir ki; her nerede büyük bir kalabalık varsa, bu kalabalık da kendisiyle beraber parayı çeker.[351]

[347] S. Mitchell (1990*). Festivals, games and civic life in Roman Asia Minor*. Swansea:University College, s. 189.
[348] Golden (2004), s. 5.
[349] Antik kentler arasındaki rekabet için bkz.; Price (2004), s. 217-226.; Klose (2007), s. 125.
[350] Klose (2007), s. 125.
[351] Klose (2007), s. 125.

Bu çok doğru ve yerinde bir tespit olmuştur; çünkü günümüzde dahi pek çok ülkenin şehirleri arasında uluslar arası yarışmaları düzenlemek için müthiş bir rekabet söz konusudur. Bu rekabette öne geçen şehir hem prestij kazanmakta hem de ülkesi için bir reklam unsuru oluşturmaktadır.

Şehirler için kendi derecesi söz konusu olduğunda imparatorluk dönemindeki oyunları iki ana guruba ayırabiliriz. Bunlardan ilk gurubu şu isimleri almıştır: *Thematikoi*, *Themis*, *Chrematitai*. Bu oyunlarda ödül olarak para verilmesi önemlidir. Şehir, oyuncuların yerel mi yoksa farklı şehirlerden mi katılıp katılmayacağına karar verebilirdi.[352] Birinci grup oyunlar ikinci grup oyunlardan daha düşük seviyededir. Bu tür oyunlar Pamphylia bölgesinde imparator Geta onuruna bastırılan sikkeler üzerinde çokça betimlenmiştir.[353]

İkinci grup, Pan-Hellenik festivaller olarak bildiğimiz *Agon* olarak adlandırılmış ve düzenli aralıklar ile düzenlenen oyunlardı. Düzenli aralıklar ile düzenlenen oyunlar için *İsolympic*[354] terimi kullanılmaktaydı. Bu oyunlarda tıpkı Delphoi de olduğu gibi çelenk ve diğer onursal ödüller de verilirdi.[355] İkinci grup kutsal festivaller *Oikoumenikoi*'dir.[356] Yani bu oyunlara katılabilmek hiçbir şekilde uyruğa ya da ulusal kimliğe bağlı değildir. Türkçe olarak ekümenik dediğimiz bu festivallerin tüm dünyaya duyurulması zorunluydu. Ekümenik oyunlar herkese açıktır. Roma imparatorluğu döneminde olimpiyatlar ekümenik özellik kazanmıştır.

Ekümenik oyunlar için diğer şehirlerde bir temsilci göndermek durumundaydı. Bu temsilciler (*Synthytai*, *Theoroi*) ise kurban törenlerine katılmak ile yükümlüydüler. Festivaller başında ve sonunda insanlar özgür bir şekilde ve güvenle ülkelerine dönebilmekteydiler. Ayrıca bunlara ek olarak festivaller boyunca kişilere verilen cezalar ve kamu faaliyetleri dahi askıya alınırdı.[357]

İmparatorluk dönemi boyunca antik dünyada dört büyük festival kutlanmaktaydı. Bunlar Elis'te *Olimpiyatlar*, Nikopolis'te *Actia*, Argos'ta *Heraia*,

[352] Klose (2007), s. 125-126.
[353] Burrell (2004), s. 181-189.
[354] *İsoliympic* terimi belirli zaman aralığı içerisinde düzenlenen oyunlar için kullanılan terimdir. Birinci grup oyunlar için erteleme ya da iptal edilme gibi bir durum sıklıkla söz konusu olabilirdi; ancak *İsolympic* statüdeki oyunların ertelenmesi ya da iptal edilmesi daha az görülen bir durumdur.
[355] Mitchell (1990), s. 189-190.
[356] A. Uzunaslan (2008). Side'de agonistik festivaller. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi (XI) 1*, s. 120.
[357] Klose (2007), s. 126.

Roma'da *Capitolia* festivalleridir. Olimpiyatlar ve özellikle *Pythia* şenlikleri en eski ve en onursal oyunlardandır.[358] Kentler bu oyunların ismini ellerinde tutabilmek ve aynı oyunları düzenleyebilmek için çaba göstermekteydiler. Kentlere bu oyunların isim hakkını ve oyunları düzenleme onurunu vermek imparatora aitti. Bu festivaller imparator kültü ile iç içeydi.[359]

İmparatorluk döneminin yeni dini festivalleri normal olarak imparator kültü ile bağlantılıdır. Sıklıkla eski festivaller imparator kültürünün özellikleri ile zenginleştirilmiş ve bu yolla oyunlar zenginleştirilmiştir. Bu nedenle pek çok festivalin adı şu şekilde anılmaktadır: Augustia, Vespasiania, Traiania, Kommodia, Severia, Philadelphia, Antoninia, Gordiania.[360] Hadriania, Panhellenia, Olympeia oyunları ise özellikle Hadrian döneminde canlandırılmış ve zenginleştirilmiştir. Özellikle Panhellenia ve Olympeia oyunları Hadrian'ın eski Yunan kültürünü canlandırma politikası olarak canlandırılmıştır.[361]

Valerianus döneminde Side ve onun rakibi Perge Delphoi'den *Pythia* oyunlarının düzenlenmesinin garantisini aldıktan sonra *Homonia* diğer adıyla *Synthysiai*[362] olarak sikke bastırmışlardır.[363] Side sikkeleri üzerinde bu oyunla alakalı olarak taç betimlemeleri görülür. Bu taç kutsal olarak addedilmektedir. Perge sikkeleri üzerinde şehrin koruyucu tanrısı Artemis ve Apollo ile beraber *Pythia* ismi okunabilmektedir.[364]

3. yüzyılın ikinci yarısında şehir sikkeleri üzerinde oyunlar ile alakalı betimlemelerin azalmaya başladığını söyleyebiliriz. Daha geç bir dönemde ise sporlar, festivaller, agonların önemini kaybettiğini görmekteyiz ki bunun en büyük sebebi hiç kuşkusuz ekonomideki bozulmadır. Bir diğer ana sebepte Hıristiyanlığın baskınlığını iyice arttırmaya başlamasıdır.

4. yüzyılın sonunda bazı sportif faaliyetlerin varlığı devam etmekteydi; ancak pagan kültürünün bir izi olduğu düşünüldüğü için imparator Theodosius bu oyunları MS 393 yılında yasaklamıştır. Bu yasak olimpiyat oyunlarının da sonunu

[358] Price (2004), s. 179 vd. 199.
[359] Klose (2007), s. 126.
[360] Klose (2007), s. 127.
[361] Mitchell (1990), s. 190.; Price (2004), s. 131.
[362] *Homonia-Synthysiai* tipi sikkeler *agon*lara katılan kentlerin festival delegeleri tarafından, icra edilen ortak kurban törenleri anısına basılmaktaydı.
[363] Uzunaslan (2008), s. 120.
[364] Klose (2007), s. 129.

hazırlamıştır. Ancak istisnai olarak MS 508 yılına kadar Antiokheia'da oyunlar önemini koruyabilmiştir.[365]

4. 3. Side Antik Kentinde Romanizasyon Sürecinde Agonlar

Agonlar antik dünyanın en önemli sosyal ve dini olayıydı. Bu dönemde festivallere verilen önem, hem bu festivallerin geleneksel olması hem de antikçağda Küçük Asya insanının festivallere diğer bölgelerde bulunan insanlardan çok daha farklı bir anlam yüklemesinden dolayıdır. Heredotos'un bize verdiği şu bilgi Yunan ve Küçük Asya'da insanların festivallere bakış açısını çok güzel yansıtır:

> Az sayıda Arkadialı asker kaçağı gelmişti, aç yoksul kişilerdi, iş istiyorlardı. Persler bunları krala götürdüler ve Yunanlılardan haber sordular: soruları içlerinden biri, hepsi adına soruyordu. Yunanlıların Olimpiyat oyunları ile uğraştıkları ve jimnastik ve binicilik yarışları yaptıkları cevabını aldılar. Soruları soran, yarışlarda ödülün ne kadar olduğunu sordu; yenene zeytin dalından bir taç verildiği karşılığını aldılar. İşte o zamandır ki Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes, yüce bir duyguyu dile getirdiği için, kral kendisini alçaklıkla suçlamıştır. Ödülün para değil de başlık olduğunu duyunca kendini tutamamış ve herkesin içinde bağırmıştı: "Ah Mordonios! Bizi bak nasıl insanlarla dövüşe soktun. Bunlar para için değil, onur için savaşıyorlar!.
>
> Hdt. 8, 26.

Heredotos'un bütün bu anlattıkları Küçük Asya'da yaşayan halkın festivallere ne derece önem verdiğini ve bu halkın nasıl güçlü bir kültürden beslendiğini göstermesi açısından çok önemlidir. Antikçağ insanının düşünce dünyasını anlamak, festivallerine ve geleneklerine bağlılığını anlamak için yukarıda verilen bu örnek, aslında Side kenti içinde yaşayan insanlarında oyunlara bakış açısını yansıtıyordu. Sideliler de diğer antikçağ insanları gibi geçmişten gelen güçlü bir kültüre sahipti ve festivallerine oldukça önem vermekteydiler.

[365] Klose (2007), s. 130-133.

Side antik kentinde Romanizasyon sürecinde düzenlenen festivaller iki başlık altında toplanmıştır. Oluşturulan iki konu başlığı oyunların statüsü ve derecesi göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

4. 3. 1. Side antik kentinde Ekümenik statüdeki festivaller

Pamphylia bölgesinin en önemli liman kentlerinden birisi olan Side, Roma dönemi boyunca izlediği akıllı politika sayesinde imparatorluk ile iyi ilişkiler kurmuş ve bunun faydalarını görmüştür. Side'nin jeopolitik konumu nedeni ile Roma, Side halkının gönlünü hoş tutmak için antik kente maddi olarak pek çok katkıda bulunmuştur. Özellikle doğudaki bitmez tükenmez savaşlar neticesinde[366] bölgede Roma ordusunun lojistik desteğini sağlayan Side, bu sayede oldukça zenginleşmiştir. Ayrıca Side halkını memnun tutmak isteyen Roma yönetimi de kente pek çok oyun bahşetmiştir.[367]

MS 2. ve 3. yüzyıllar Side kentinin zenginlik açısından çok parlak bir dönem geçirdiği zaman dilimine denk gelir.[368] Bu dönemde bir kültür merkezi haline gelen Side'de pek çok yapının inşa edildiği gözükmektedir. Bu yapılardan en önemlisi de hiç kuşkusuz Side tiyatrosudur.[369] Tiyatro agonistik festivallerin ve imparator kültü bağlamında düzenlenen oyunların merkeziydi.[370] Böylesi muhteşem bir yapı kentin zenginliğinin bir kanıtı olarak da gösterilebilir. Kentin artan refah düzeyine paralel olarak çeşitli oyunlar ve yarışmalar düzenlenmiştir.

Roma, Side kentine bahşettiği unvan ve oyunlar ile bir nevi kendi propagandasını yapmaktaydı. Düzenlenen oyunlar sadece kentler arasında rekabeti sağlamıyordu aynı zamanda büyük ticari getiriler sağlıyordu. Bu ticari

---

[366]Side antik kentinde Roma ordusu tarafından görevlendirilmiş Epanorthotes unvanlı bir kişi bulunmaktaydı. Bu kişinin görevinin kriz döneminde halkın moralinin yüksek tutmak olduğu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bunun yanında MS III. yy.da meydana gelen Got saldırılarında Side ve diğer Pamphylia kentleri imparator Tacitus (MS 275/76) tarafından karargah olarak seçilmiştir. Bir diğer imparator Probus da Side kentini İsaurialılar'a karşı karargâh olarak seçmiştir. Daha sonra kent Sasani savaşlarında da lojistik üst olarak kullanılmıştır. Bütün bunlar kentin stratejik önemini göstermektedir. Öztürk (2006), s. 81-84; Mansel (1978), s. 15.

[367] Uzunaslan (2008), s. 120.

[368] Mansel (1978), s. 9.

[369] Side tiyatrosu için bkz.; A. M. Mansel (1962). Side tiyatrosu. *Belleten XXVI*; Mansel (1978), s. 187-213.

[370] Side antik kentinde düzenlenmiş olan *agonistik festivaller* ile ilgili olarak ele geçen yazıtların en son ve en detaylı incelemesini Nolle yapmıştır. Side kentinde düzenlenen *agonistik festivaller* ile ilgili yazıtlar için bkz.; Nolle (2001), s. 739-744.

gelir kentler arasındaki rekabetin iyice kızışmasına sebep oluyordu. Roma dönemi içerisinde bu yarış daha çok Perge ve Side arasında yaşanmaktaydı. Bu yarışın genel galibi ise Side kenti olmuştur.

Side, Aurelianus döneminde Athena Tapınağı için *Asylia* - *Asylum*[371] (koruma hakkı) hakkı ve altı defa *Neokoros* unvanı elde etmiştir. Kent imparator Tacitus döneminde Metropolislik unvanını Perge kentine kaptırmış olsa da, kısa bir süre sonra bu unvanı tekrar ele almıştır. Kent imparatorluktan aldığı destek ile pek çok agon düzenlemiş, zenginliğini diğer Pamphylia kentlerini kıskandıracak derecede sikkeler üzerinde vurgulamıştır.[372]

Side kentinde Romalılaştırma politikasının bir gereği olarak düzenlenen imparator kültü oyunlarının yanında, kentin kendi geleneksel oyunlarını da görmek mümkündür. Ancak nasıl ki Roma politik davranıp kendi lehinde bazı uygulamalar yapıyorsa, Side kentinin de aynı politika ile Roma'ya cevap verdiğini söyleyebiliriz. Karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan Roma – Side dostluğunu, düzenlenen oyunların adının kent tarafından, değişen imparator ya da koşullara göre yeniden belirlendiğinde görmek mümkündür. Festivallerin adı, statüsü ve amacı koşullara göre değiştirilebilmekteydi.[373] Yapılan bu değişiklikler ile kent için sorun olabilecek maddi kaybın önüne geçilmekteydi. Daha da önemlisi kent agonların devamlı sirkülâsyonunu sağlamaktaydı. Side agonları içerisinde inceleyeceğimiz oyunlarda değişen imparator ya da koşullara bağlı olarak, isminin değiştirildiği festivallere de rastlayacağız.

Roma İmparatorluk tarihi boyunca Küçük Asya'da oyunların en çok desteklendiği ve fon ayrıldığı dönem Hadrian ve M. Aurelius dönemleri olmuştur. Side kenti için de Hadrian ve Aurelius dönemlerinin agonistik festivaller açısından en önemli - verimli dönemler olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

---

[371] *Asylum* terimi muhtemelen Grekçe *Ἀσυλία* ya da *Ἄσυλον* kelimesinden gelmektedir. Güvenli yer, mağara ya da kurban kesilen alan gibi anlamlara gelmektedir. Roma döneminde bu terimi karşılayan dört terim karşımıza çıkar: Asylum, Confugium ad statuas, Confugium ad ecclesias, Latebra. Detaylı bilgi için bkz.: W. Mossakowski (2004). Concept of Asylum (Asylum, Confugium) in the Roman age. *POMOERIVM 5*, s. 53-57.

[372] L. Kaderli (2009). *Side Apollon, Athena tapınakları kutsal alanı ve Bizans Bazilikalar, koruma yaklaşımı ve tarihi çevre değerlendirmesi I*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, s. 18-19.

[373] Slater (2007), s. 25.; Uzunaslan (2008), s. 120-121.

Bunun dışında diğer imparatorlar genellikle belli bir bölgeye belli çıkarlar doğrultusunda destek sağlamışlardır.[374]

Side antik kentinde Romanizasyon sürecinde inceleyeceğimiz ilk oyunlar ekümenik (*Oikoumenikoi*) festivallerdir.[375] Side'de düzenlenmiş bu bağlamda inceleyeceğimiz ilk festivaller *Pythia* ve *Olympia* şenlikleridir. (**αγών Πύθια** ve **αγών ΄Ολυμπια)**.

Side kentindeki *Pythia* ve *Olympia* şenlikleri ekümenik statüde olan ve bu bağlamda düzenlenen şenliklerdendir. Böylesi büyük bir organizasyonun Side'de düzenlenmiş olması kentin zenginliğinin bir göstergesidir.[376] *Pythia* şenliklerinin ana merkezi Delphoi idi ve bu oyunlar tanrı Apollo onuruna düzenlenirdi. Antik çağda Delphoi'de düzenlenen bu şenliklerde genel itibarı ile müziksel yarışmalar düzenlenirdi.[377]

Antik çağda, bir kent başka bir kentin sahip olduğu festivali düzenlemek istiyorsa, mutlaka o kentin iznini almalıydı. Side de *Pythia* oyunlarını düzenlemek için Delphoi kentinden izin almıştır. Çünkü antik çağdaki bürokrasi bunu yapmasını gerektiriyordu. Oyunları düzenleyecek olan kent oyunun asıl sahibine de para vermek zorundaydı. Büyük olasılıkla Side, Delphoi kentine *Pythia* ve *Olympia* oyunları için yüklü bir miktar para vermiş olmalıdır. Böylesi büyük organizasyonları düzenleyebilmek için kentin çok büyük zenginliğinin olması gerekmekteydi.[378] Ancak şu da unutulmamalıdır ki, oyunlar düzenlendiği kente insan kitlelerinin akmasını sağlamaktaydı ve bu, kent için çok büyük bir gelir sağlamaktaydı. Sağlanılan gelir ve prestij düşünüldüğünde düzenlenen agonlar aslında kent için geliri iyi olan bir yatırım demekti.

Side kentinin en önemli agonlarından birisi *Pythia*'dır. Pythia oyunlarının kurucusu rahip Dionysos'tur. Rahip, bu oyunların kurucusu olmadan önce Delphoi'ye gitmiş, buradan aldığı kehanet doğrultusunda oyunların Side'de düzenlenmesini sağlamıştır.[379] Tabi ki bu hikâye Delphoi kentine verilmiş olan paranın dini vecizeye çevrilmiş halidir.

---

[374] Mitchell (1990), s. 190-191.
[375] Klose (2007), s. 126.
[376] Uzunaslan (2008), s. 118.
[377] J. Burckhardt (1998). *The Greeks and Greek civilization*. New York: St. Martin's Press, s. 169.
[378] Uzunaslan (2008), s. 119-121.
[379] P. Weiss (1981). Ein Agonistisches bema und die isopythischen spielen von Side. *Chiron XI.*, s. 334.

Pythia oyunlarında müzik, spor ve atlı yarışmalar (*hippic*) düzenlenmekteydi. *Olympia* oyunlarında da bu tip yarışmalar düzenlenmekteydi; ancak *Olympia* oyunlarının programında müzik yoktu. *İsopythic* oyunların en büyük özelliği programında müzik ve *Hippic* (atlı yarışma) yarışmaların bulunmasıdır.[380]

Pythia şenliklerinin belirli aralıklarla düzenlenmesi ve programında müzik yarışmalarının yanında atlı yarışmaların olması nedeni ile *İsopythic* statüdedir. *Pythia* şenliklerinin *İsopythic* statüde olduğunu bildiğimize göre, Side'de mutlaka atlı yarışmaların (*Hippic*) olduğunu düşünmemiz gayet doğaldır. Side kenti içerisinde atlı yarışmalara uygun bir alanın (*Stadion* gibi) hala bulunamamış olması, bu konu hakkında aklımıza bazı soruları getirir. Bu soruların en önemlisi kentte Stadion yapısının bulunmaması ve oyunların bu sebeple nerede düzenlenmiş olabileceği ile ilgilidir. Yapılan araştırmalarda *Hippic* yarışların kentin dışında, Hellenistik kent surlarının kuzey sınırları önündeki geniş alanda yapıldığı görüşü şuan için genel kabul düşüncedir.[381]

Phytia şenlikleri ilk olarak M. Aurelius Obrimianus Konon adında Side kentinin elit bir vatandaşı tarafından düzenlenmiştir.[382] MS 243 yılında imparator III. Gordianus[383] tarafından şehre hediye edilen oyunlar, kentte daha önce varlığı bilinen çok eski bir festivalin (*Agon Phoibeios*) yerini almıştır.[384] Yani eski festivalin ismi değiştirilerek varlığı devam ettirilmiştir. Bu festival, festivallerin bu şekilde isminin, statü ve amacının değişebildiğinin güzel bir örneğidir. *Phytia* şenliklerinin düzenlenişinin üçüncü yılı anısına zengin bir aile tarafından kente armağan edilen altın sunak[385] oyunların önemini ortaya koymaktadır. Bu altın sunağın bugün için sadece mermer kaidesi elimize geçmiştir. Mermer kaide üzerinde araba yarışlarını gösteren tasvirler bulunmaktadır.[386]

Pythia şenliğin ilk olarak sadece Pamphylia bölgesinden yarışmacılara açık olduğu; ancak imparatorun verdiği destek ile ekümenik bir statü kazandığı bilinmektedir. İmparator'un bu şekilde bir destek sağlaması bu yıllar içerisinde, bölgede meydana gelen olaylarda Side'nin askeri üs olarak kullanılması

[380] Slater (2007), s. 27.
[381] Uzunaslan (2008), s. 121.
[382] Weiss (1981), s. 333-334.
[383] J. Y. Strasser (2003). Inscriptions agonistiques de Side. *Epigraphica Anatolica 35*, s.68.
[384] Nolle (2001), s. 447.
[385] Weiss (1981), s. 328.
[386] Eser 2057 Env. Numarası ile Side Müzesi Bahçesinde Sergilenmektedir.

sebebiyledir. Aynı şekilde benzer ayrıcalıklar Side'nin en büyük rakibi Perge içinde sağlanmıştır; ancak Side'nin jeopolitik konumu ona verilen önemi daha da arttırmıştır.[387]

Pythia oyunları hakkındaki bilgilerimizin çokluğuna rağmen *Olympia* şenlikleri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Çünkü yazıt ve sikkelerde *Olympia* şenlikleri ile alakalı olarak elimizde fazla veri bulunmamaktadır. *Olympia* ve *Pythia* oyunlarının birlikte kutlanıldığı düşünülmektedir.[388] Oyunların orijinalinde kazanan sporculara altın elma ya da altın çelenk verildiği bilinmektedir. Bu sebeple Side kentinin kazanan sporcuları altın elma, altın çelenk, taç ile ödüllendirdiğini düşünebiliriz.[389] Tabi ki burada yarışmadan elde edilen ödül, kişinin kazandığı sosyal statü göz önüne alındığında çok daha naif kalmaktadır. Çünkü antik çağda önemli olan kişinin aldığı ödül değil, kazanmış olduğu sosyal statüdür.

Side kentinin bir diğer önemli ekümenik festivali *Agon Mystikos* (**αγών Μυστικός**) 'dur.[390] *Agon Mystikos*'un kimin adına ve hangi tarihte ilk kez düzenlendiği konusunda kesin bir sonuca varılamamıştır. İlk olarak P. Weiss ve L. Robert bu oyunların imparator Valerian döneminde düzenlendiği savını ortaya atmışlardır;[391] ancak en son veriler ışığında bu tez çökmüştür. Şuan için genel kabul, oyunların imparator Hadrian döneminde (MS 117-138) ilk kez düzenlendiği şeklindedir. Oyunların Side'de düzenlenmesindeki en önemli faktörün ise Sideli şair P. Aelius Pompeianus Paion'un olduğunu Nolle ileri sürmüştür. Çünkü bu şair, imparator Hadrian'ın yakın dostudur ve Sideli bu ünlü şair, yakın dostu Hadrian'ın desteğini alarak oyunların düzenlenmesine katkı sağlamış olmalıdır. Ayrıca Hadrian döneminde benzer bir oyunun Ancyra ile beraber Kastabala antik kentinde de düzenlendiği bilinmektedir.[392]

Agon Mystikos hakkındaki bilgilerimizin bir eksikliği de, hangi tanrı ya da tanrıça adına düzenlendiğinin bilinmemesidir. Bu konu hakkında da genel kabul,

[387] Uzunaslan (2008), s. 120.; H. S Öztürk (2006), s. 81-84;
[388] Nolle (2001), s. 449.; Uzunaslan (2008), s. 122.
[389] Nolle (2001), s. 447.
[390] Mansel (1978), s. 13.; Uzunaslan (2008), s. 122.
[391] Weiss (1981), s. 336.
[392] Uzunaslan (2008), s. 122-124.; Nolle (2001), s. 438.

oyunların tanrıça Demeter ve Apollon ile ilişkisinin olduğu yönündedir.[393] Başlangıçta Hadrian'ın *Ancyra*'da bu oyunları başlatması ve oyunları Dionysos adına düzenlenmesi yüzünden tanrı Dionysos ile oyunlar ilişkilendirilmiştir. Ancak, Side'de oyunların Dionysos adına kutlanıldığı yönünde bir yazıt ya da buluntuya rastlanmamış olması, düzenlenen oyunların kesin olarak Dionysos ile ilişkilendirilmesini engellemektedir.[394]

Agon Mystikos'un yine müzik ile yakından bir ilişkisi vardır. Müzik *agonu*nun yanında sahne yarışmalarının da düzenlendiği bilinmektedir. Hem sahne hem de müzik yarışmalarının yapıldığı fikrini, *Ancyra*'da, aynı adla oluşturulan oyunlar için günümüze kalan bir yazıttan yola çıkarak söyleyebiliriz. Bunun dışında imparator Hadrian'ın bu tür sanatı ve sanatçıyı koruduğunun çok iyi bilinmesi sebebi ile oyunların müzik ve sahne sanatları içerdiğini düşünmek yanlış olmamalıdır.[395] Bilinen gerçek ise oyunların imparator kültü ile yakın ilişkili olduğudur.[396]

Küçük Asya ve Yunan festivallerinin en büyük özelliği; festivallerin dini gösterilerin yanında sadece bedensel yarışma değil, aynı zamanda drama ve sahne sanatları içeriyor olmasıdır.[397] Bu açıdan baktığımızda oyunların Dionysos ile ilişkisinin olabileceğini de unutmamalıyız. Çünkü sahne sanatlarının, tiyatronun çıkış noktası Dionysos kültünde aranmalıdır.

Bu noktada Side tiyatrosunun skene frons'u üzerinde betimlenen Dionysos'un hayatını anlatan kabartmalardaki sahneler oldukça önemlidir. Eğer Dionysos onuruna bir bayram yapılacaksa bunun için en önemli yer tiyatroydu ve Dionysos tiyatronun ayrılmaz bir parçasıydı. Sahne sanatlarının kurucusunun Dionysos olduğunu bildiğimize göre *Agon Mystikos* şenliklerinin Side kentinin en görkemli yapılarından birisi olan tiyatroda sergilendiğini düşünmeliyiz. Kent halkı düzenlenen şenlik boyunca vaktinin büyük bir kısmını tiyatro içerisinde geçiriyor olmalıydı. Tiyatro sadece prestij yapısı değildi, bu yapı önemli dini bayramların

[393] Uzunaslan (2008), s. 123.
[394] Uzunaslan (2008), s. 123.
[395] Nolle (2001), s. 438.
[396] Nolle (2001),s. 439.
[397] Slater (2007), s. 22.

ve agonların hayat bulduğu bir yapıydı.[398] *Agon Mystikos* Komedia'nın Side tiyatrosunda hayat bulduğu önemli bir bayramdı.[399]

Side kentinin bir diğer önemli agonu *Agon Apolloni*'dir.[400] Bu oyunlar Side kentinin baş tanrısı Apollo onuruna düzenlenen periyodik oyunlardır. Side kentinin Apollo Sidetes olarak isimlendirdiği tanrısının, kentteki en önemli tapınağı Apollon tapınağıdır. Tapınağın frizinde betimlenmiş tanrı Apollon'un üçayaklı kazanı, tapınakta kehanet verilip verilmediği sorusunu akla getirmektedir. L. Robert eldeki verilerden yola çıkılarak kentte kehanet verildiği düşüncesine olumlu yaklaşır.[401]

Side kentinde düzenlenen yukarıda incelediğimiz festivaller *Oikoumenikoi* (uluslar arası), *Hieros* (kutsal), *Isolympic* (periyodik), ödül olarak kutsal taç verilen ve kişiye büyük statü kazandıran tarzda oyunlardır. Kutsal taç'ın yanında kazanan sporculara Side'nin sembolü olan nar da verildiği bilinmektedir. Bununla beraber, kazanan sporcular kendi şehirlerinin surlarından bir kral gibi zafer alayı ile girmekteydiler.[402]

4. 3. 2. Side antik kentinde düzenlenen Themis statüsündeki festivaller

Yeni inceleyeceğimiz agonlar statüsü daha düşük olan ve ödül olarak para verilen *Agon*lar olacaktır. Bu agonlar için kullanılan terim *Themis*'tir.[403] Bu tür oyunlar özellikle Pamphylia bölgesinde imparator Geta onuruna bastırılan sikkeler üzerinde görülmektedir. Oyunlarda ödül olarak para verilmesi önemlidir. Şehir, oyuncuların yerel mi yoksa farklı şehirlerden mi katılıp katılmayacağına karar verebilirdi.[404]

Side kentinin inceleyeceğimiz ilk *Themis*'i *Themis Andronikiane*'dir (**Θέμις Ἀνδρονικιανη**). Bunu Athena'nın gemiye bindirilmesi festivali olarak da çevirmemiz mümkündür. Bu festivalin denizlere açılma sezonunun başlangıcı

[398] H.S. Alanyalı (2007).Side tiyatrosunda yeni yapılan araştırmalar ışığında Scaenae Frons kaset kabartmaları ve Dionysos frizi. *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, s. 84-89.
[399] Nolle (2001), s. 438.
[400] Nolle (2001), s. 448.
[401] Nolle (2001), s. 448-449.
[402] Uzunaslan (2008), s. 120-124.; Mansel (1978), s. 13.
[403] Burrell (2004), s. 181-189.
[404] Burrell (2004), s. 181-189.

olarak da kutlanıldığı bilinmektedir.[405] Festivalin MS 1. yy. sonuna doğru kurulduğu düşünülmektedir. Oyunlarda zafer kazananlara *Themioneikes* denilirdi ve ödül olarak para verilirdi. Oyunlar sadece Sideli sporculara açıktı.[406]

Themis Andronikiane oyunlarının bahşedicisi olarak ise Lucius Avidius Maximus karşımıza çıkmaktadır. Oyunlarda müzik ya da diğer herhangi bir sanatsal yarışmaların olduğu düşünülmemektedir. Bunun yerine daha çok spor müsabakalarının olduğu aşikârdır. *Themis Andronikiane* festivali Severuslar döneminde (MS 193-235) maddi sebeplerden dolayı ortadan kaldırılmıştır.[407]

Kentin bir *Themis*'i ise Aurelius Paioninus Tuesianus tarafından bahşedilen *Themis Tuesianeios*'dur (**Θέμις Τουησιανειος**). *Themis Tuesianeios* festivallerine katılan sporcuların ödül alanlarının yazıtlarda; boksör ve pankreasçılardan oluşması oyunların sadece bedensel yarışmalardan ibaret olduğunu göstermektedir. Oyunlar yine para ödüllüdür. *Themis Andronikiane*'den farklı olarak bu yarışmaya Pamphylia bölgesinden yarışmacılar gelebilirdi ve oyunlar belli yaş gruplarına göre düzenlenmekteydi. Elde edilmiş olan yazıtlardan çocuklarında oyunlara katıldığını ve çocuklar içinde yaş grupları oluşturulduğunu görmekteyiz.[408] Her iki oyunun daha sonra Apollon ve Athena onuruna kutlanan dinsel bir festivalle birleştirildiği düşünülmektedir.[409]

[405] Nolle (2001), s. 424.
[406] Nolle (2001), s. 423-424.; Uzunaslan (2008), s. 124.
[407] Uzunaslan (2008), s. 125.
[408] Nolle (2001), s. 427.
[409] Uzunaslan (2008), s. 125.

Beşinci Bölüm

Modestus ve Modesta için Adanmış Eserler ve Kabartma Sanatı

5. Modestus ve Modesta İçin Adanmış Eserlerin Değerlendirmesi

Modestus ve Modesta için yapılmış her iki eserin de birbiri ile benzerlikler göstermesi, oluşturuldukları tarihin benzer olması ve iki eserinde gladyatör oyunlarının düzenleyicisi olarak tanıtılan Modestus ve Modesta'nın onuruna Side Gerusia'sı tarafından yaptırılması, öncelikle Modestus ve Modesta adlı kişilerin kim olabilecekleri sorusunu akla getirmektedir. Ne yazık ki bu sorunun cevabını tam olarak verilebilmiş değiliz. Ancak bu konu hakkında yapılan araştırmalardan yola çıkarak bazı saptamalar ortaya koyabiliriz.

Her iki yazıtta da kişilerin saygınlıkları vurgulanmıştır. Side'nin köklü ve tanınmış ailelerinden ya da ailesinden olan bu kişilerin arasında bir kan bağı olduğu muhakkaktır. Ancak bu kan bağının ne olduğu tam olarak belirlenememiştir. Bu konu hakkında hem Nolle hem de Bosch aynı noktaya değinmekte ve bu kişilerin karı koca olmadıklarını söylemektedirler.[410]

Ayrıca, Nolle isimlere bakılınca bir akrabalığın olduğu anlamının ortaya çıkabileceğini; ancak saygınlığa bakılınca durumun değişebileceğini söylemektedir.[411] Bunu da söylemesindeki başlıca neden Modesta için adanmış eser üzerindeki yazıtta *Arkhierian* teriminin, bu kişinin imparator kültü rahibi olduğunu göstermesidir. Modestus için adanmış eser üzerindeki yazıtta böyle bir ifade yer almamaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, bu iki şahsın kim olduklarının yeni buluntu ve yazıtların ortaya çıkmadan bilinemeyeceğidir.

Gladyatör oyunlarının burada düzenlenmesindeki ana sebebin imparator kültü rahiplerinin ya da rahibelerinin imparator kültüne yaptıkları hizmet dolayısıyladır. Ancak yazıtta imparator rahibesi ile alakalı olarak sadece Modesta için *Arkhierian* yani başrahibe teriminin kullanılması, diğer yazıtta bu terimin kullanılmaması ilginçtir. Bu nedenle iki şahıs arasında bir sınıf farkı olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Modestus ve Modesta yazıtta da belirtildiği gibi Side'nin önde gelen ailelerinden bir guruba mensuptular. İki şahısta oyunları düzenleyerek hem

[410] Bosch (1951), s. 51.;Nolle (2001), s. 418.
[411] Nolle (2001), s. 418.

imparator kültünü hem de bu kültün işlevselliğini sağlayan kişileri yani rahipleri onurlandırmışlardır.[412]

Göz ardı edilmemesi gereken bir diğer önemli hususta yazıt üzerinde kentin de gücünün, öneminin vurgulanmasıdır. Her iki yazıtta da kentin zenginliğinden ve imparatorun bahşettiği Neokoros özelliğinden övgü ile bahsedilmiştir. Bu eserler sadece oyunlarının düzenleyicilerinin reklamı olmamakla kalmamış kentin en işlevsel noktasına yerleştirilerek kentin reklamının da yapılması sağlanmıştır. Gerek dini festivaller olsun gerekse günlük yaşamın getirdiği gereksinimler olsun, tiyatro, Side kentinin, diğer Küçük Asya kentlerinde de olduğu gibi, kentin kalbiydi. Side tiyatrosunun gladyatör oyunlarına ev sahipliği yaptığının tek kanıtı sadece bu iki eser değildir.

Side antik kentinde gladyatör oyunlarının düzenlendiğini gösteren elimizdeki bir diğer kanıt ise bir başka onurlandırma yazıtıdır. Bu kitabe *Aurelius Mandrianus Longinus* onuruna dikilen bir anıt üzerinde yeralmaktadır. Yazıttan anladığımıza göre, Licinnius Mucianus Side halkına gladyatör dövüşleri ve hayvan avı gösterileri (*Venationes*) sunulmuştur. Burada gösterileri düzenleyen kişide onurlandırılmıştır. Gösterileri bağışlayan kişinin ölmüş olması sebebi ile onun adına gösterileri Aurelius Mandrianus Longinus'un yönetmek zorunda kaldığı anlamını yazıttan çıkartmaktayız.[413]

Side'de gladyatör oyunlarının bir diğer önemli kanıtı, Side Müzesinde 809 Env.No'su ile sergilenen gladyatör mezar stelidir. Eser 1986 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Mezar stelinde *Murmillo* tipinde bir gladyatör betimlenmiştir. Eser üzerinde herhangi bir yazıtın bulunmaması sebebi ile kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak kabartmadaki stilistik özelliklerden yola çıkarak bu eser MS 3. yy. sonuna tarihlendirilebilir (?).

[412] Nolle (2001), s. 418-419.
[413] Öğüt (2006), s. 12.; Öğüt (2006), s. 134.

5. 1. Roma Kabartma Sanatı; Modestus ve Modesta İçin Adanmış Eserler Üzerindeki Kabartmaların Side Kabartma Sanatı İçinde Değerlendirilmesi

İncelemekte olduğumuz gladyatör kabartmalı eserler MS 3. yy. son çeyreğine tarihlendirilmiştir. Bu dönem[414] Roma imparatorluğu için sadece siyasi anlamda değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda da bir kaosun yaşandığı dönemdir. Yönetimde mutlak gücü elinde bulundurmak isteyenler arasındaki çekişme ve askerin siyasetin bütünü ile içerisinde olması nedeniyle bu dönem sosyo-ekonomik düzensizliğin hâkim olduğu bir dönemdir.[415] Bu bölümde gladyatör kabartmalarını sanatsal açıdan incelerken, dönemin siyasi ve sosyal olaylarına detaylı olarak değinilmemiştir.

Roma sanatının Tetrarkhia dönemine ilişkin özelliklerine geçmeden önce Roma kabartma sanatının imparatorluğa geçiş ile beraber nasıl bir ilerleme kaydettiğine değinmek gerekmektedir. Augustus ile beraber başlayan Roma imparatorluk dönemi sanatının gelişimini anlatırken, özellikle konumuz ile ilişkili olması bakımından kabartma sanatı incelenecektir. Bu inceleme spesifik bazı eserler üzerinden yapılacaktır. Seçilen eserler tarihsel kronolojiye göre verilmiştir. İncelenilen her bir eser kabartma sanatı açısından bir gelişimin ya da bir gerilemenin örneği olduğu gibi, sanat akımları da temel alınarak seçilmiştir. Bu bağlamda da Roma imparatorluk dönemi kabartma sanatı incelenmiştir.

Roma imparatorluk dönemi kabartma sanatını ve sanat akımını inceleyeceğimiz ilk dönem Augustus dönemidir. Augustus ile sona eren Cumhuriyet yönetimi ve imparatorluğa geçiş aslında sadece siyasal anlamda oluşan bir değişiklik değildi. Bu değişiklik yönetim ile beraber sanatta da belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Cumhuriyet döneminde oluşturulan sanat anlayışına yeni bir anlayış getirilecek ve bu dönemde sanatsal olarak Roma ivme kazanacaktır. Roma sanatındaki Hellenleşme süreci MÖ geç 3. yy. da başlamıştır.

---

[414] MS 3. yy. son çeyreği terimsel olarak geç antik devirin başlangıcı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem asker imparatorların yönetimde olduğu ve Tetrarkhia dönemi olarak adlandırılan bir siyasi yapının görüldüğü dönemdir. Tetrarkhia için bkz, M. H. Sayar (2009). Geç antik devir. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I*, s. 235-261.; C.C. Vermeule (1967), s. 328-352,

[415] Dönemin siyasi ve sosyal yapısı için bkz. E. İznik (2009). Pagan bir imparatorluğun Hıristiyan imparatorluğa dönüşümü: geç antikçağ'da Roma imparatorluğu. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I*, s. 41-76.

Aslında bu Roma gücünün artması ve bu gücün Yunan dünyasına doğru genişlemesi ile alakalıdır.[416] Hellenleşme sürecinin sonunda Hellen sanatının Roma sanatını tamamen etkisi altına aldığı ilk dönem Augustus dönemidir.

Roma Sanatındaki Hellenleşme sürecinde, bu sürecin kırılma noktasını sağlayan kişi Augustus olmuştur. Augustus, Etrüsk gelenekteki Roma sanatını Hellenistik sanatın etkisine sokmuştur. Roma sanatı Etrüsk gelenekten sıyrılıp tamamı ile Hellenistik gelenekteki sanat akımının etkisine girmiştir. Sanatsal açıdan incelediğimizde biz buna *Augustus Klasisizmi* diyoruz.

Augustus dönemini kabartma sanatı açısından incelediğimizde karşımıza çıkan en önemli eser *Ara Pacis Augustae* adlı eserdir. Bu eser Campus Martius'ta yer almaktadır. Ara Pacis Augustae'nin yapımına MÖ 13 yılında başlanmış ve MS 9 yılında eser tamamlanmıştır. Eser, Augustus'un eşi Livia'nın doğum günü için adanmıştır.[417] Eser her ne kadar Augustus'un eşi Livia için adanmış gibi görülse de burada asıl amaç Iulius - Cladius Hanedanlığını yüceltmektir. Sunak kuzeyde ve güneyde yüksek kabartmalı levhalar ile çevrelenmiştir ve altar bir podyum üzerinde yükselmektedir. Ayrıca sunağın batı kıyısında bir merdiven bulunmaktadır.[418]

Ara Pacis'in dış yüzeydeki kabartmaları insan boyundadır. Eser üzerindeki kabartmalar Hellenistik kabartma özelliklerine sahip, realistik bir kinaye ile yontulmuştur.[419] Kabartmalarda zaman ve mekân olgusunun verilmesidir. Sanatsal açıdan incelediğimizde figürlerde Yunan klasiğinin etkisi görülebilmektedir. Eser MÖ 5. yy. Yunan kabartmalarının stilistik özelliklerini taşır. Bu açıdan baktığımızda özellikle tanrıça Tellus figürüne dikkat etmemiz gerekir çünkü tanrıçanın giydiği kumaşın dizleri üzerine düşmesi ve yüzündeki Klasik ifade MÖ 5. yy. özelliği taşımaktadır.[420]

Augustus'un bu eser ile Roma halkına vermek istediği dolaylı mesaj; ben tanrıların sevdiği dindar kişi olarak size hizmet ediyorum ve tanrılar beni sevdiği için Roma'ya barış, bolluk – bereket, huzur geldi. Bu nokta önemliydi; çünkü

---

[416] P. Stewart (2008). *The social history of Roman art*. Cambridge University Press, s. 143.
[417] N. H. Ramage.; A. Ramage (1991). *Roman art: Romulus to Constantine*. London: Laurence King Publishing, s.90.
[418] D. A. Conlin (1997). *The artists of the Ara Pacis.* USA:The Univercity of North Carolina Press, s. 4.
[419] Ramage vd. (1991), s. 92.
[420] Ramage vd. (1991), s. 92.

tanrıların sevdiği kişiyi Roma halkının da sevmesi gerekliydi. Çünkü tanrıların sevdiği bir kişiyi sevmemek tanrılara karşı gelmek olurdu.[421]

Sonuç olarak Ara Pacis imparatorluk gücünün ve politikasının resmedildiği önemli bir halk anıtıdır. Mitoloji ve kinayenin hepsi, geçici olayların sunulması izleyiciyi tekrar tekrar Augustus'un büyüklüğüne götürür. Duyusal ve tarihsel olaylar gerçek kişiliklere refer eder. Barış, ilahi köken, zenginliğin hepsinin imparatorluk tarafından getirildiği mesajı – propagandası oluşturulmaya çalışılır. Atina'daki *Parthenon Tapınağı* (MÖ 440 – 432) üzerindeki kabartma figürler ile bu eserdeki figürler arasındaki stilistik benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Roma kabartma sanatında propagandanın başlangıcı ve Augustus ile başlayacak olan ilk Klasisizmin en etkili örneği Ara Pacis Augustae'dir. Bütün bu özellikler bu eserin kabartma sanatı açısından incelenmesini gerektirmektedir çünkü bu eser kabartma sanatında ideolojinin Roma imparatorluğundaki ilk örneğidir. [422]

Küçük Asya'da bu döneme ait en başarı eserler Aphrodisias heykel okulundan gelir. Dönemsel olarak karşılaştıracağımız eser ise Zoilos Frizidir. Zoilos[423] Augustus'un azatlı kölesidir. Aphrodisiaslı olan Zoilos azat edildikten sonra kendi şehrine büyük bir zenginlik kazanmış olarak döner. MÖ 40 yılları içerisinde gerçekleşen bu dönüş Aphrodisias kenti içinde gerçek anlamda bir dönüşüm olmuştur. Çünkü Roma imparatorluğunun / imparatorunun desteğini alan Zoilos kenti zenginleştirecek ve kente çok büyük katkılarda bulunacaktır.[424]

Zoilos'un kente yaptığı katkılar sebebi ile kendisinin pek çok eser adanmıştır. Kent bu şekilde Zoilos'a olan şükran borcunu ödemiştir. Bu bağlamda inceleyeceğimiz önemli kabartma eser Zoilos Frizidir. Friz 1.85 cm. yüksekliğinde, panellere bölünmüş ve 75 ile 130 cm. genişliğindedir. Her bir panel tek bir parça mermerden oyulmuştur ve derinlikleri 40 ile 50 cm. arasında değişmektedir. Ayrıca panellerin her biri kendi genişliğinde bir kaide üzerinde durmaktaydı.[425]

---

[421] Sevgi (2005), s. 79.
[422] Ramage vd. (1991), s. 94.; Stewart (2008), s. 13.
[423] Zoilos'un hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz, R.R.R. Smith (1993). *The monument of C. Julius Zoilos*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 4-14.
[424] Smith (1993), s. 1.
[425] Smith (1993), s. 14.

Bu eser 1959 yılında ilk bulunduğunda MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiş ve kabartmalardaki Zoilos adlı kişinin bir şair ya da oyun yazarı olacağı düşünülmüştür. Eser hakkında bazı değişik görüşler ortaya atılmış ve nihayetinde Aphrodisias tiyatrosunda ele geçen yazıtlar ile beraber bu kişinin Augustus'un azatlı kölesi Zoilos onuruna adanmış bir anıt olduğu anlaşılmıştır. Bu sayede de eser Geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluğu dönemine yani MÖ 1. yy. sonu ile MS 1. yy. başını kapsayan döneme tarihlendirilmiştir.[426] Figürler yüksek kabartmadır. Sanatçı figürlerin üst kısımlarını oldukça detaylı işlemiştir. Hellenistik sanatın kinayeli anlatımını sergileyen bu eserde her bir figür ismi yazılı olarak frize işlenmiştir.[427]

Zoilos frizi Aion, Andreia, Arete, Demos, Mneme, Pistis, Polis, Roma ve Time figürlerini içermektedir. Zoilos burada tanrı ya da kişileştirmelerin onurlandırdığı kişi olarak karşımıza çıkar. Frizi oluşturan sanatçı adeta klasik bir çalışma oluşturmuştur. Augustus dönemine ait olan bu eser doğunun Hellenistik'i ile batının Roma'sı arasındaki sanatsal özellikleri barındırması açısından önemlidir.[428] Sanatsal açıdan bu anıt Roma imparatorluk kabartmalarının özelliklerini daha az kendinde barındırırken daha çok Hellenistik sanat özelliklerine sahiptir. Bu figürlerde de kendisini belli etmektedir. Zoilos tam bir Romalı gibi betimlenirken ve onun Romalılığı vurgulanırken Andreia, Time, Demos klasik stilde betimlenmiştir. Bu açıdan MS 1. yy. Küçük Asya'sında Hellenistik sanat geleneğinin devam ettiğini görebiliriz. Bu eser üzerindeki kabartmalar, Pergamondaki büyük altar üzerinde bulunan Gigantomakhia kabartmaları ile benzerdir. Kendi dönemi açısından ise Roma'daki Ara Pacis ile benzer sanatsal özellikleri taşır. [429]

MS 1. yy. için Küçük Asya'da kabartma sanatı açısından inceleyeceğimiz bir diğer eser *Aphrodisias Sebasteion*'u üzerindeki kabartmalardır. Buradaki kabartmaları incelediğimizde tıpkı Zoilos kabartmalarında olduğu gibi bir kişileştirme söz konusudur. Kabartmalar yüksek kabartma oyulmuştur. Detaylar oldukça iyi verilebilmiştir. Kabarmalardaki figürler cephesel olarak işlenmiştir.

[426] R.R.R. Smith vd. (1993). Archaeological research at Aphrodisias in Caria. *AJA (99) 1*, s. 52-56.; Smith (1993), s. 2-3-14.
[427] Smith (1993), s. 15.
[428] Smith (1993), s. 1-3.
[429] Smith (1993), s. 28-29.

Figürlerdeki saç stillerine baktığımızda Klasik dönem saç stilleriyle hemen hemen aynıdır.[430] Bu özellik genellikle kadın figürlerinde kullanılmıştır. Kabartmalardaki kadın figürleri Helenistik kabartma figürlerine oldukça benzemektedir. Kadın saç modellerinin klasik tarzı yansıtması, bazı figürlerin duruş ve elbise tarzının Hellenistik dönemi yansıtması Küçük Asya'daki güçlü kültür devamının önemli bir göstergesidir. [431]

Roma Kabartma sanatının propaganda işlevi Sebasteion kabartmalarında da kendini gösterir. Özellikle imparator Cladius'un Britanya'yı fethi kinayeli bir biçimde verilmiştir. Burada Britanya bir kadın olarak kişileştirilmiş ve imparator Britanya'yı yenerken betimlenmiştir. Sahne oldukça canlıdır ve Roma kabartma sanatının kinayeli üslubu Küçük Asya'da bu eser ile bir kez daha karşımıza çıkar.[432] Kişileştirme sanatta özellikle Hellenistik dönemde çok yaygın olarak kullanılmıştır. Roma bu sanat anlayışını imparatorluk dönemi içerisinde Küçük Asya'da Hellenistik'ten gelen bir özellik olarak kullanılmaya devam etmiştir. Britanya'nın kadın olarak kişileştirilmesi daha önce Küçük Asya'da var olan bir anlayışın ürünüdür. Bu eser üzerindeki kabartmalar sanatsal anlamda Roma imparatorluk sanatının Küçük Asya sanat anlayışı ile bir nevi kaynaşarak gelişimini göstermektedir.[433]

İnceleyeceğimiz bir diğer önemli eser *Titus Takı* üzerindeki kabartmalardır. Tak MS 79 – 81 yılları arasında Collesium'un resmi açılışı onuruna inşa edilmiştir ancak günümüzde daha çok zafer anıtı olarak bilinmektedir. Bununda başlıca sebebi tak üzerinde Yahudiler üzerinde yapılan seferin betimlenmesidir. Tak üzerindeki her bir sahne zafer alayını göstermektedir. Zaferin sunumu köşelik olarak adlandırılan yerlerde verilmiştir. Süleyman tapınağının yağmalanması sonrasında elde edilen ganimetler ile bir zafer takı altından askerlerin şehre girişi betimlenmiştir. Bu eserde yine bir öyküsel anlatım söz konusudur.[434]

Titus Takının yüksek kabartma açısından iyi bir örnek olduğunu söylemek zordur. Ancak zaman ve mekân olgusunun artık sanatın içine sokulmaya

[430] Smith (1988). Simulacra gentium: The ethne from the Sebasteion at Aphrodisias. *Aprodisias Seminar at New York*, s. 59-62.
[431] Smith (1988), s. 65-77.
[432] Stewart (2008), s. 150-151.
[433] Smith (1988), s. 65-77.
[434] Ramage vd. (1991), s. 140-141.

başladığını bu eserde görmekteyiz. Figürlerdeki orantısal özellikler oldukça iyidir ve Titus Takı Roma imparatorluğun da kabartma sanatının erken ve iyi örneklerinden birisidir ki MS 114 - 117 yılları arasında yapılacak olan Beneventumdaki Traian Takı yapısal olarak bu Tak'a çok benzeyecektir.[435]

Kabartma sanatında incelememiz bir diğer önemli eser *Traian Sütunu*dur. Bu eser Roma Sanatındaki en sürdürülebilir görsel temalı eserdir. Sütun Traian Forumunun tam ortasında, 35 m. yüksekliğinde ve bir podyum üzerinde MS 106 – 113 yılları arasında inşa edilmiştir. Sütun üzerinde Traian'ın kendi kolosal bronzdan yapılmış heykeli bulunmaktaydı. Sütun üzerindeki yazıtta eserin Roma halkı ve Senato tarafından Traian'ı onurlandırmak adına yapıldığı yazmaktadır.[436]

Yaklaşık 2500 figürün bulunduğu bu eser Traian'ın Dacialılar[437] üzerine yaptığı seferi spiral biçimde düzenlenmiş, birbirini takip eden farklı olaylar olgusu içerisinde anlatmıştır. İmparator sütun üzerinde oldukça aktif bir rol sergilemektedir. Hikâyesel olaylar olgusu içerisinde imparator elli dokuz kez görülmektedir. Bu hikâyesel friz mimarisel oluşumu, spiral şekli ve yüksekliği sebebi ile oldukça okunaksızdı. Ancak zaman ve mekân olgusu belirgin bir biçimde verilebilmiştir.

Eser sanatsal açıdan değerlendirildiğinde bazı kusurları göze çarpmaktadır. Bu dönem teknik olarak oldukça ileri gidilen bir dönem olmasına rağmen yapılan eser alçak kabartma olarak karşımıza çıkmaktadır.[438] Figürlere derinlik çok iyi verilememiştir ve bu görsel olarak bir karmaşıklık oluşturmuştur. Bu nedenle figürlerin algılanması da oldukça zorlaşmıştır.[439] Roma sanatında *öyküsel üslup* dediğimiz üslup bu eser de karşımıza çıkar ve bu açıdan eser oldukça önemlidir. Çünkü öyküsel üslüp Roma İmparatorluk sanatının en belirgin özelliğidir. Öyküsel üslubun kullanıldığı anlatım tarzı Roma sanatında oldukça fazla sevilecek ve daha sonra tekrar tekrar kullanılacaktır. Bunu en çok Zafer Takları üzerinde ve buna benzer sütunlar üzerinde görmekteyiz.

---

[435] Ramage vd. (1991), s. 140-143.; Bunson (2002), s. 32-33.
[436] Stewart (2008), s. 117- 118.
[437] Traian Sütunu üzerindeki Dacia betimlemeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz.; M. M. Schmitz (2011). Dacian military equipment and tecnology. *Digress*, s. 1-30.
[438] Stewart (2008), s.117-118.
[439] Rumpf (1949). *Yunan ve Roma sanatı*. (Çev. Jale İnan), İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 143.; Stewart (2008), s. 117-118.

Kronolojik ve sanatsal açıdan önem taşıyan bir diğer eser *Beneventum Traian Takı'*dır. Bu eser Roma sanatı ve propagandasının iç içe olduğu önemli bir diğer eserdir. MS 114 – 117 yılları arasında Roma'nın güneydoğusunda inşa edilmiştir. Senato tarafından başkent dışında böylesi bir anıtın inşa edilmesi alışılagelmiş bir durum değildir. Bunun muhtemel sebebi de Traian'ın *Via Apia* yolunu genişletmesi ile ilgiliydi.[440]

Eser üzerinde daha çok imparatorun Roma içinde ve dışında uyguladığı politika propaganda edilmiştir. Tak üzerinde sıra dışı heykel kabartmaları ile sosyal ve askeri başarılar anlatılmıştır. Takın her bir yüzü kalabalık figüratif paneller ile kaplıdır. Bir bölümde zafer alayı betimlenmişken daha küçük panellere bölünmüş alanlarda ise kurban sahneleri betimlenmiştir. Eser *Sert Klasizistik* üsluptadır.[441] Bu eser imparatorun kutsal kişiliğine ve başarısına vurgu yapması açısından Augustus dönemi sanat anlayışını birebir yansıtır. Augustus'un oluşturduğu Klasisizmin bir devamı niteliğinde olan bir eserdir.

Traian sonrası incelememiz gereken Roma İmparatorluğuna ikinci Klasisizmi yaşatmış olan *Hadrian Dönemi Kabartmaları*dır. Hadrian döneminin en önemli kabartmalarını Konstantin Tak'ı üzerinde görmekteyiz. Konstantin Tak'ı üzerindeki kabartmaların bir kısmı Hadrian onuruna yapılmış bir anıttan alınmıştır ve bu anıtın tam şekli bilinmemektedir. Konstantin Tak'ı üzerindeki av sahneleri, Antinous'u içeren sahneler ve imparator Hadrian'ın bulunduğu sahneler, Hadrian onuruna yaptırılmış eserden alınmıştır.[442]

Hadrian dönemi kabartmalarından av sahneleri imparator'un kutsallığı ile ilgilidir. Kurban sahneleri ise Augustus'un Ara Pacis'i üzerindeki Aeneas'ın kurban sahneleri ile benzerlik gösterir. Eser Hellenistik prototipte oluşturulmuştur. Kabartmalara verilen detay oldukça iyidir ve yine kabartmalar ile propaganda içerikli mesajlar verilmektedir. Hadrian döneminde (MS 117-138) Roma sanatı önemli bir aşama kaydetmiştir.[443]

Bu aşama Hadrian'ın getirdiği ikinci Klasisizm[444] ile yaşanmıştır. Sanattaki bu değişim ve gelişime bağlı olarak Hadrian döneminde pek çok antik eserin

[440] Stewart (2008), s. 176.
[441] Rumpf (1949), s. 146; Stewart (2008), s. 110-112.
[442] Ramage vd. (1991), s. 200.
[443] Stewart (2008), s. 167-170.
[444] Ramage vd. (1991), s. 180.

kopyası yapılır. Hadrian kabartmalarında görülen ve Augustus dönemi eseri olan Ara Pacis'in üzerindeki kabartmaların benzerlik göstermesi önemlidir. Bu önem ise Hadrian döneminde dahi Augustus döneminin sanata getirdiği soluğun hala devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Augustus'un Yunan – Küçük Asya temelinde oluşturduğu sanat anlayışı Hadrian'ın getirdiği ikinci Klasisizm ile devam etmiştir. Üçüncü ve son Klasisizm Gallienus döneminde gerçekleştirilmiştir ancak bu Klasisizm akımı Augustus dönemi Klasisizmini taklitten öteye gidememiştir.[445]

Öyküsel Üslup kullanılan ve spiral biçimde düzenlenmiş birbirini takip eden farklı olaylar olgusunu yansıtan bir diğer sütun *Marcus Aurelius Sütunu'*dur. Eser MS 180 – 190 yılları arasında inşa edilmiştir. Başlangıçta Traian Sütununun bir kopyası gibi görülse de aslında sanatsal açıdan Traian Sütununun önünde bir eserdir.[446] Eser üzerinde Germen ve Sarmatya kabileleri ile yapılan mücadeleler betimlenmiştir. Günümüze anıtın kabartma panellerinden on bir tanesi sağlam olarak ele geçmiştir. Paneller mücadele sahnelerini, imparatorun savaştaki ve Roma'daki aktivitelerini sergilemektedir.[447] Eser sanatsal açıdan Klasisizmin izlerini taşımaktadır.[448]

Marcus Aurelius Sütunu'nda zaman ve mekân olgusu Traian Sütununa oranla çok daha belirgindir. Bunun da başlıca sebebi burgu aletinin çok daha iyi kullanılması ve böylece detayların çok iyi verilebilmesidir.[449] Figürlere verilen derinlik sayesinde olaylar olgusunu okumak kolaylaşmıştır. Bu açıdan Traian Sütunu'ndan daha iyi işçiliğe sahiptir. Eser ile ilgili bir diğer önemli detay ise *patetik*'in uygulanmasıdır. Hellenistik kabartmalarda özellikle Pergamon Altarı üzerinde görülen bu özelliğin Marcus Aurelius Sütunu üzerinde görülmesi oldukça ilgi çekicidir. Bu açıdan baktığımızda sanatsal açıdan Küçük Asya'da Hellenistik sanat etkisinin Roma sanatını nasıl etkilediğini görebilmekteyiz.

---

[445] A. Duysak (2011). *Gallienus Klasisizmi ve dönemin sanatında portrecilik anlayışı*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 65-70.
[446] Ramage vd. (1991), s. 222-223.
[447] Stewart (2008), s. 119.
[448] Rumpf (1949), s. 151.
[449] Bu dönemin bir diğer önemli kabartma eseri Jupiter Optimus Maximus'a adanmış tapınağının frizinde betimlenmiş olan imparator Marcus Aurelius'un kurban töreni sahnesidir. Bu sahnede kabartmalar yüksek kabartma olarak işlenmiştir ve kabartma eserde zaman, mekan ve konu bütünlüğü bir arada verilmiştir. Bkz; J. Onians (1999). *Classical art and cultures of Greece and Rome*. Yale University Press, s. 169.

Marcus Aurelius Sütunu'nun bir diğer önemli özelliği ise figürlerin küçültülmesidir. Figürler adeta zeminden bağımsızmış gibi bir algı yaratmaktadır. Bu olgu *halk sanatı*[450] adını verdiğimiz sanatın en belirgin özelliğidir. Bu açıdan Marcus Aurelius Sütunu, imparatorluk sanatı dışında *halk sanatı* özellikleri taşıması açısından oldukça önemlidir.[451] Figürlerdeki durgunluk ve vücut oranlarındaki orantısızlık halk sanatının önemli bir özelliğidir. Bu sanatı kesin bir form içine sokamamakla beraber sanattaki en büyük sorun tematik programda ne çeşit bir sanatsal dilin ve ikonografik unsurun kullanıldığının bilinmemesidir. Oluşturulan sahnelerin belli bir kompozisyon içermemesi ve düzenli bir sırada olaylar olgusunun verilmemesi bu sanatın başka bir özelliğidir.[452]

Halk sanatının ilk oluşumu erken imparatorluk dönemi içerisinde ortaya çıkar. Geç antik döneme gelindiğinde ise Hıristiyanlık ile beraber askeri, siyasi ve bürokrasi bağlamında yeni bir elit sınıfın oluşması halk sanatının farklı bir oluşumda devam etmesine sebep olmuştur. Halk sanatının bu farklı oluşumu eyaletlerdeki orta sınıf halkın oluşturduğu bir kavramdır. Değişen sosyal algının en güzel açıklayıcısı olan Roma imparatorluğu içindeki halk sanatının yeni oluşumunun en önemli başlangıç örneği Konstantin Takıdır.[453]

Bütün bu sanatsal anlamdaki değerlendirmeler ve eserleri inceledikten sonra kronolojik ve sanatsal açıdan önemli sayılan eserler üzerinden *Tetrarkhia Dönemi Sanat Anlayışı* ve *Geç Antik Dönem Sanat Anlayışı* açıklanacaktır. MS 284 – 308/12 yılları arasını kapsayan bu döneme *Tetrarkhia Dönemi*[454] adı verilmiştir. Bu dönem sanatsal olarak Severuslar döneminden Konstantin dönemine geçiş sürecidir. Bu geçiş süreci içerisinde sanat gerilemeye başlayacak ve yeni bir arayış içine girecektir. Sosyal ve siyasi hayattaki sıkıntı sanata da yansıyacaktır. Tüm bu sıkıntılara rağmen sanatın propaganda amacı devam edecek ve gerilemeye başlayan sanata öldürücü darbe Konstantin döneminde vurulacaktır.

Bu dönemde değişen siyasi koşullara bağlı olarak sanat belirli alanlarda toplanmış ve sanatın toplandığı merkezler dönemin zengin ve politik açıdan önem

[450] Halk sanatı hakkında detaylı bilgi için bkz: R. Bianchi Bandinelli (2011). Plebeian art. (İng. Çev. Lucinda Byatt), *Art in translation (3) 2*, s. 155-169.
[451] Ramage vd. (1991), s. 220-221.
[452] Bandinelli (2011), s. 159-162.
[453] Stewart (2008), s. 168.
[454] Bunson (2002), s. 528-529.; Ramage vd. (1991), s. 268-281.

taşıyan yerleri olmuştur. Bu merkezler Küçük Asya için Ephesos, Nicaea, Nicomedia gibi kentlerdir.[455] Özellikle Nicaea ve Nicomedia daha fazla öne çıkmaya başlayacaktır. Tetrarkhia döneminin sanatsal incelemesi iki eser üzerinden yapılabilir. Bunlardan birincisi Selanik'te bulunan *Galerius Tak'ı* üzerindeki kabartmalardır.

Selanik'te bulunan Galerius Takı tak üzerindeki kabartmalar heykelsel bir arka plan olarak kabul edilmiştir ve bugün Tak üzerindeki figürlerden pek çoğu yok olmuştur. Figürler basit bir modelleme ve derin oymalar ile oluşturulmuştur. Birbirinden ayrılan sahneler ve detaylar aslında beklenenden çok daha fazla birbirlerine uzaktır. Burada da diğer Roma kabartmalarında olduğu gibi hikâyesel bir anlatım söz konusudur. Galerius Takı'ndaki bu geniş bir panelde hikâyesel anlatım daha sonra Konstantin Takı ve Forum Romanum'da Tetrarkhia onuruna dikilen dört sütunda da görülecektir.

Hikâyesel anlatım aslında Roma için yeni değildir. Bunun ilk örneklerine cumhuriyet döneminin sonlarında, özellikle mezar anıtlarında görmekteyiz. Daha sonra imparatorluk dönemi ile birlikte Augustus onuruna yapılan tapınakların frizlerinde ve Titus Takı gibi daha önce değindiğimiz bazı eserlerde bu türde hikâyesel frizler görülür. Ancak friz panellerindeki büyüklük ya da küçüklük anlatımın amacına göre değişmekteydi.[456] Galerius Takı'ndaki bu frizler Romada ki Septimus Severus Takının temel sahneleri ile benzerlik gösterir. Buradaki küçük friz grupları figürlerin adeta dondurulmuş halini yansıtır. Tak üzerindeki kabartmalar dikkatli bir şekilde dekoratif ve mimarisel olarak düzenlenmiş bir şerit içerisine konumlandırılmıştır.[457]

Frizi oluşturan sanatçılar belki de istemeyerek de olsa Frizlerdeki karmaşık ilişki ile Traian ve Marcus Aurelius sütunu üzerindeki kabartmaları çağrıştırmışlardır. Buradaki figürler bir spirali takip etmese dahi büyük Roma hikâyesel anlatımını göstermeleri açısından benzerdir. Galerius Takı tam anlamıyla bir zafer anıtıdır ancak detay olarak baktığımızda Yunan Doğusunun imparatorluk anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalındığı görülür. Belki de Yunanlıların kabartma sanatındaki en büyük katkısı plastik de Hellenistik duyguyu

[455] Vermeule (1967), s. 328-329.
[456] Ramage vd. (1991), s. 275.; Vermeule (1967), s. 348.
[457] Vermeule (1967), s. 349.

sürdürmeleri ve Romalıların Hellenistik gelenekten gelen kabartma anlayışını minimize ederek sürdürmeleri olmuştur. Romalıların derin alttan kesimlerinde figürler adeta yüzeyden bağımsızmış gibi olduğu hissini uyandırmıştır. Galerius Takı üzerindeki kabartmalar Hellenistik bir derlemeyi göstermesi açısından önemlidir.[458] Buda sanatsal olarak doğu eyaletlerde Romanizasyonun ulaşamadığı başarıyı ve doğu eyaletlerinin güçlü Hellenistik kültürün izlerini taşıdığını gösterir.

Yukarıda anlattığımız özelliklere bakarak artık sanatın tam anlamı ile ölmese de kendi kendisini taklit etmeye başladığını görürüz. Oluşturulan bu kabartmada yeni bir soluk getirilememiş ve daha önce ortaya konulan Traian – Marcus Aurelius Sütunu ya da Titus takı'ndaki kabartmalar taklit edilmiştir. Figürlerdeki cepheselliğin ve aynı zamanda oluşturulan hikâyelerdeki zaman – mekân algısının yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığını görmekteyiz. Bütün bunlar sanatta bir duraklama döneminin başladığını kesin olarak göstermektedir.[459]

Tetrarkhia Döneminin Küçük Asya merkezli kabartma eserleri Nicaea Kabartmalarıdır. Buradaki figürler hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz; çünkü Nicaea Kabartmalarının pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bu konuda bilgilerimizin büyük bir çoğunluğuna 17. yy. gezginleri sayesinde ulaşmaktayız. Ele geçen kabartmalar çok fazla zarar görmüştür. Nicaea kabartmaları hiç şüphe yok ki Selanik'te bulunan Galerius Takı ile aynı döneme aittir.[460]

Kabartmalar Selanik'teki geç antik dönem anlayışında oluşturulmuş kabartmalardan çok daha fazla Hellenistik izler taşır. Farklılıklar çok azdır ancak her iki anıtta Hellenistik - Roma özelliklerini barındırır. Bu dönem için Diocletian tarafından uygulamaya konulan askeri ve politik reformlar sanat üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Galerius Takı ve Nicaea kabartmaları özellik bakımından herhangi bir sanatsal eseri aşmamıştır; yani sanata yeni bir oluşum getirmemiştir. Bu eserler sembolik savaş ya da kinaye oluşturmadan hikâyesel bir anlatım sergilediği için daha fazla Roma sanatı özelliği taşır. Kısacası eserlerde sembolik

[458] Vermeule (1967), s. 350
[459] Vermeule (1967), s. 350.
[460] Vermeule (1967), s. 350-351.

anlatım olmaksızın doğrudan ve hikâyeci anlatım olması açısından Romalı ancak paneller üzerinde oluşturulan kabartmalar stil açısından Hellenistik özelliktedir.[461]

Son olarak konu içerisinde değerlendirmeyi *Geç Antik Dönem Sanatı* üzerinden yapmamız gereklidir. Geç Antik dönemi MS 307/308 yılında imparator Konstantin ile başlatabiliriz.[462] Bu dönem MS 3. yy. sonları ile beraber 4. ve 5. yy. arasını kapsayan dönemdir. Bu dönem sanatı *Erken Eyalet Sanatı*nın bazı karakteristik yanlarını taşır. Sanatın ortaya koyduğu rol ise aynıdır: ölüleri onurlandırmak, yaşayanları yüceltmek, imparatorluk ailesini onurlandırmak, halk yaşantısından sahneler sunmak. Hıristiyanlığın yaygınlaşmaya başlaması ile beraber pagan ve Hıristiyan imgeler yer yer iç içe geçer ve sanatta Hıristiyanlık inancına bağlı olarak yeni özellikler ortaya çıkar. Geç antik dönem sanatının bir diğer özelliği de Klasik Natüralist anlayışın ortadan kalkmasıdır.[463] Bu dönem sanatta bir arayışın olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak bu arayış daha çok Hıristiyan imgelerinin sanata sokulabilmesi açısındandır.[464]

Dönemi değerlendirmek açısından ele almamız gereken en önemli eser Romada bulunan *Konstantin Takı*dır. Tak MS 312 – 315 yılları arasında Konstantin'in Tetrarkhia dönemine son vermesi onuruna yaptırılmıştır. Eserin mermerleri, dekorasyonu ve heykelleri geniş bir biçimde 1. ya da 2. yy. mermerlerinden oluşturulmuştur. Tak oldukça etkileyici ve güzel bir zafer anıtıdır fakat malzemelerin hemen hepsi burada yeni olarak kullanılmamıştır. Bu tarihsel kabartmada Tak'ın kuzey köşe frizindeki bir detay dönemin sanat anlayışını yansıtması açısından önemlidir. Burada oluşturulan sahne ikincil malzemeden değildir, orijinaldir.[465]

Friz de imparator Konstantin halkına konuşma yaparken betimlenmiştir. İmparator frontal bir duruş sergilemektedir. Buna karşılık diğer figürler yarı cephesel yontulmuştur. Buradaki portrelerde dikkat çeken özellik başı çevreleyen saç, açıkgözler ve burgu izleridir. Bu özellikler Konstantin dönemi öncesinde

[461] Vermeule (1967), s.352.
[462] G. Duby (1996). *Sculpture: the great art of the Middle Ages from the fifth century to the fifteenth century.* (İng. Çev. Michael Heron), s. 11.
[463] Vermeule (1967), s. 168.
[464] Stewart (2008), s. 166-167.; Ramage vd. (1991), s.284.
[465] Vermeule (1967), s. 167-168.; Ramage vd. (1991), s.284-290.

Tetrarkhia döneminin getirdiği sanat özellikleridir. Bu dönem ile beraber figürler daha fazla halk ikonografisi taşımaya başlayacaktır.[466]

Doğal olmayan orantılar, modellenmemiş şekillendirmeler, mekânsal durgunluk dönemin sanat özelliğidir. Tak üzerindeki betimlerde bu özellikleri görmek mümkündür. Bu dönem sanatı İmparatorluk dönemi sanatı olmaktan çıkıp Halk Sanatına dönüşür.[467] Sanat eski ihtişamını – görkemini kaybeder. Kendi döneminin tipik bir anıtı olan Konstantin Takı; Yunan – Roma sentezli sanatın gerileyişini, çöküşünü gösteren bir eser olması açısından önemlidir.[468] Bütün bu sanatsal özellikler Side gladyatörlerinin Tetrarkhia dönemi sonrasına tarihlendirilemeyeceğini, eserlerin Tetrarkhia dönemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

5. 1. 1. Side kabartmaları ve heykeltıraşlığı

Side kentindeki Roma dönemi heykeltıraşlık sanatına baktığımızda kent oldukça zengin buluntulara sahiptir. Ancak Side kentinin yerel üretimi üzerinde yapılan detaylı bir çalışma yoktur.[469] Side heykeltıraşlığı üzerine en detaylı araştırmayı J. İnan yapmıştır. İnan *Side'nin Roma Devri Heykeltıraşlığı* adlı eserinde ideal tipteki Roma heykellerini Yunan orijinleri ile karşılaştırmış, Side'nin Roma devri heykelciliğini incelemiş ancak, Side'de Roma imparatorluk dönemi heykel akımları ve Side'de yerli üretim üzerinde durmamıştır.

İncelediğimiz konu bakımından da değerlendirdiğimizde kabartma sanatının Side kentinde nasıl bir sanatsal akımdan etkilendiğini anlamamız için üç önemli noktayı sorgulamamız gerekir. Bu üç önemli nokta şunlardır:

- Üretilen heykeltıraşlık eserleri Side kentine mi özgüydü?
- Side Heykeltıraşlığı Pamphylia Heykeltıraşlığını mı yansıtıyordu? Pamphylia Heykeltıraşlık Okulu (!)

[466] Duby (1996), s. 12.
[467] Vermeule (1967), s.170.
[468] Vermeule (1967), s. 167-168.; Ramage vd. (1991), s.284-290.
[469]Buradaki asıl sorun genel olarak antik Side kenti için kabartma sanatını inceleyen bir yayının olmaması yanında yapılan yayınların kazı çalışmalarından derlenen yayınlar olmasıdır. Mansel'in Side kitabı kazı çalışmaları derlenerek oluşturulmuş bir kitaptır ve Mansel bu kitapta ele geçen eserleri sanatsal açıdan incelememiştir.

- Side Heykeltıraşlığı Roma'nın eyaletlerdeki bir yansıması mıydı?

Bu soruların genel cevabını yine J. İnan'dan almış bulunmaktayız. J. İnan Side'de heykeltıraşlık atölyesinin varlığından bahseder; ancak bunun sadece atölye bazında kaldığını söyler. Atölyelerin ise kent surları dışında aranması gerektiğini belirtir; çünkü ele geçen iki tane yarım işlenmiş baş, kent surları dışında bulunmuştur. Kent surları dışında bulunmuş olan iki yarım işlenmiş başın şekilleri kabataslak hazırlanmış, ince işçiliğe geçilmemiştir.

Bununla beraber kentte ele geçmiş olan pek çok heykel parçası ve heykeller gerekli olan mermer ihtiyacının nereden karşılandığını düşündürür. Side yakınlarında mermer ocağına rastlanmamış olması heykel yapımı için gerekli olan mermer ihtiyacının dışarıdan karşılanmış olduğunu göstermektedir.[470] Pamphylia'nın önemli bir liman kenti olan zengin Side kentinin ithal olarak mermer getirtmesi zor olmasa gerekir. Kentin dışarıdan getirilen mermeri kendi heykeltıraşlık atölyesinde işlemesi sayesinde maddi olarak giderlerini bir miktar azalttığını da düşünebiliriz.

Sanatsal olarak baktığımızda yapabileceğimiz çıkarım Side heykeltıraşlığının kendine özgü bir yapısının olmadığıdır. Eğer Side'nin kendine özgü bir heykeltıraşlık gelişimi olsaydı biz bugün tıpkı *Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu* gibi Side heykeltıraşlık okulunun varlığından bahsedebilirdik. Bugüne kadar en kapsamlı Side heykeltıraşlığını araştırmış olan J. İnan da böyle bir okulun varlığından söz etmez. Her ne kadar M. Özhanlı Side kentinde bulunmuş olan bir heykelden yola çıkarak yayınladığı bir makalede Side'nin Aphrodisias gibi heykeltıraşlık okuluna sahip olduğunu söylemiş olsa da ortaya koyduğu düşünce arkeolojik veriler ile desteklenmemiştir. Onun bu düşüncesi varsayımsaldır.[471] Varsayımsal olmasının sebebi hiç kuşkusuz yayınlanmış olan makalede bahsi geçen heykeltıraşlık okullarının temel özelliklerine değinilmemiş olması, bu okulların sanatsal değerlendirmesi ile Side kentindeki heykeltıraşlık eserlerinin sanatsal değerlendirilmelerinin yapılmamasıdır.

[470] İnan (1975), s. 6-7.
[471] M. Özhanlı (2005). Side'den Hermes Andros Farnesa tipinde bir bakış. *SDÜ-Fen Edebiyat Fakültesi S.B Dergisi,* s. 83.

Side Heykeltıraşlık okulunun sanatsal açıdan getirdiği bir yenilik ya da sanata getirdiği yeni bir akım yoktur. Küçük Asya'da Hellenistik dönemde Pergamon heykeltıraşlık okulu, daha sonra Roma Döneminde Aphrodisias Heykeltıraşlık Okulu gibi Hellenistik kültürden gelen, sanata yeni bir oluşum getirip bunu devam ettirilen bir oluşum süreci Side'de görememekteyiz. Dolayısıyla Side heykeltıraşlığını Roma imparatorluğun emrinde, atölye bazında bir üretici olarak incelemek daha doğrudur. Yukarıda değindiğimiz bu önemli noktalar Side heykeltıraşlığına ve sanatına nasıl bakmamız gerektiği hususunun temelini oluşturmuştur. Bu temel noktalar göz önüne alınarak kabartma sanatının Side'de nasıl bir düzeyde olduğuna bakılmalıdır.

Side kabartma sanatını incelediğimiz zaman ilk olarak Side tiyatrosunun Scaenae Fronsu üzerinde bulunan Dionysos kabartmalarına bakmamız gerekir. Burada tanrı Dionysos'un hayatı doğu köşeden itibaren kronolojik sıra halinde resmedilmiştir.[472] Yüksek kabartma olarak işlenmiş bu sahneler MS 2. yy. sanat anlayışını yansıtmaktadır.[473]

Side kabartma sanatının bir diğer önemli gurubunu Lahitler üzerindeki kabartmalar oluşturur.[474] Özellikle Pamphylia tipi lahitler üzerindeki Eros figürleri önemlidir. Eroslar lahit üzerine meyveler taşırken, sarhoş olurken ve birbirleri ile eğlenirken betimlenmiştir. MS 2. yy. ve 2. yy. sonuna tarihlendirilmiş bu tip lahitler üzerindeki kabartmalar oldukça canlı resmedilmiştir.

Oldukça tombul betimlenmiş Eros figürleri adeta zeminden bağımsızmış gibi yontulmuştur. Figürlerdeki bu tombulluğun nedeni hiç kuşkusuz betimlemelerin küçültülmesinden kaynaklıdır. Lahitlerin köşelerinde ise Nyke betimi yer alır. Nyke sağ elinde bir çelenk, sol elinde ise hurma dalı tutar biçimde resmedilmiştir. Yine MS 2. – 3. yy. tarihli Attika tipli bir lahitte aynı Eros betimlemelerini görmek mümkündür. Genel olarak bu kabartmalarda belli bir konu işlenmemiştir.[475]

---

[472] Mansel (1978), s. 206.
[473] H.S. Alanyalı (2007). Side tiyatrosunda yeni yapılan araştırmalar ışığında Scaenae Frons Kaset kabartmaları ve Dionysos Frizi. *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, s. 87-89.
[474] Mansel'in Side kazılarından derlenerek oluşturduğu kitap lahitler üzerinde sanatsal inceleme yapmaktan çok uzaktır. Mansel ele geçen eserleri tarihlendirme, tip ve diğer bölgelerde bulunan lahitler ile karşılaştırmış ancak sanatsal açıdan incelememiştir. ; Mansel (1978), s. 293-324.
[475] Mansel (1978), s. 293-294.

Side'de Sidemara tipli lahit parçaları bir diğer önemli lahit gurubunu oluşturur. Side kentinde ele geçmiş olan bütün bir Sidemara tipinde lahit yoktur. Ancak ele geçmiş olan pek çok lahit parçası bu tipin Side kentinde var olduğunun kanıtıdır. Sidemara tipi lahit parçaları üzerindeki figürlerin arka kısmında resmedilmiş mimari betimlemeler kabartma sanatında mekân olgususun lahitler üzerinde resmedildiği gibi bir algı oluşturur. Ancak bu tip lahitlerde mimari bezemeler süsleme amaçlı kullanılmıştır. Aslında burada oluşturulan figür ve mimari birbirinden bağımsızdır. Yani oluşturulan bu mimarisel algı sadece estetik amaçlı yapılmıştır. Detay işçiliği oldukça iyidir ve mimari dekorasyonun detayları çok iyi verilmiştir. İşçilikteki bu kalite ve detaylardaki bu başarılı betimlemeler Sidemara tipli lahitlerin MS 2. yy. kabartmaları göz önüne alınarak incelenmesini gerektirir.

Side kentinin kabartma eserlerinin dışında genel olarak ideal tipte tanrılar ve bunun dışında imparator heykellerine ve diğer önemli tanrı ve tanrıça heykellerine rastlanır. MS 3. yy. sonu ve 4. yy. başına tarihlendirilmiş üç eser gözümüze çarpar.[476] İlk eser bir *Aphrodite Heykelciği Fragmanı'*dır **(Levha 7, 144)**. J. İnan bu eserin taşra karakterli bir eser olduğunu ve sanatçının başarısız bir iş ortaya çıkardığını söyler.[477] Sonraki eserimiz ise bir *Eros Başı Fragmanı'*dır **(Levha 8, 145)**. Baş üzerindeki saç betimlemesine burada dikkat çekmek gerekir. Figürün saçlarındaki burgu yivleri arasında bırakılan küçük bağlantılar Gallienus döneminde görülen bir özelliktir.[478] Üçüncü ve son eser MS 4. yy. başına tarihlendirilen *Zeus Heykelciği'*dir **(Levha 9, 145)**. Burada Zeus taht üzerinde oturur biçimde betimlenmiştir. Vücut cepheden, baş ise profilden betimlenmiştir. Figür eyalet sanatı özelliklerini taşır. Özellikle işçilikteki kabalık, eyalet sanatının bir getirisidir.[479] Bu üç eser üzerinde görebildiğimiz ve eyalet üslubu adını verdiğimiz sanatsal akım kendisini gladyatör kabartmalı eserler üzerinde de gösterir.

[476] MS 3. yy. sonu ve MS 4. yy. başına tarihlendirilen bu eserlerinin özellikle seçilmesinin nedeni tez konusu olan gladyatör kabartmalı eserler ile aynı dönemde yapılmış olmaları ve bu nedenle sanatsal açıdan benzer özelliklerin değerlendirilebilmesi amaçlandığı içindir. Genel bir fikir edinilmesi açısından eserlere yer verilmiş, eserler üzerinde detaylı bir inceleme yapılmamıştır.
[477] İnan (1975), s. 141-142.
[478] İnan (1975), s. 151.
[479] İnan (1975), s. 156.

Side gladyatör kabartmalarına baktığımızda dikkat çeken bir özellik kabartmalarda zaman ve mekân olgusunun olmayışı ve figürlerin sadece düz bir zemin üzerinde işlenmesidir. Bu Tetrarkhia dönemi sanat anlayışının getirdiği bir özelliktir.[480] Bu dönemde her ne kadar zaman – mekân olgusu ortadan kalkmaya başlamış olsa da figürlere verilen detay ve canlılık hâlâ devam etmektedir. Side gladyatörlerinde de bu açıkça görülebilmektedir. Gladyatörlerin birbiri ile mücadelesi adeta kişinin zihninde o anı canlandırır niteliktedir.

Side gladyatör kabartmalarında olay örgüsü vardır ama olayın nerede başladığı ve nasıl son bulduğu anlaşılamamaktadır. İşte bu özellik Roma İmparatorluk dönemindeki *öyküsel sanat* üslubunun yok olmaya başladığını ve *eyalet üslubu*nun ortaya çıktığını gösterir. Side gladyatör kabartmalardaki canlılık ile beraber zaman – mekân olgusunun kaybolmaya başlaması, gladyatör kabartmalı eserlerin Tetrarkhia döneminden daha önce bir döneme tarihlendirilmesini mümkün kılamamaktadır.

Side gladyatör kabartmalı eserler üzerinde bulunan figürlerin minimize edilmiş olması yani küçültülmesi Roma halk sanatında gördüğümüz bir özelliktir. Bunun dışında birbirinden bağımsız sahnelerin bir arada verilmesi yine halk sanatının getirdiği bir anlayıştır. Burada bahsedilen halk sanatı eyalet sanatına refer eder ve eyalet sanatında da değişmeyen bir özellik olarak propaganda devam eder.

MS 1. yy.da Augustus'un temelini attığı Roma imparatorluk dönemi sanat anlayışının iki en büyük özelliği; *Hikâyesel Anlatım* ve *Propaganda'*dır. MS 3. yy. sonu ve 4. yüzyıla gelindiğinde Roma sanatının bu en büyük iki özelliği *Halk Sanatı*'na dönüşür ve *Propaganda*yı devam ettirir. Propaganda ise sanatta artık sadece imparatorluğun değil Kilise ve Hıristiyanlık İnancının Propagandasını sürdürür. Bu ise büyük Roma sanatının geldiği son aşamadır.

[480] Vermeule (1967), s. 352.

Sonuç

Bu çalışma ile Küçük Asya'nın siyasi anlamda Romalılaşma süreci, bu süreçle ilişkili olan epigrafik ve arkeolojik veriler ile antik yazarlarının eserleri derlenmiştir. Bu üç temel kaynak ışığında Küçük Asya'da dini, sosyal ve ekonomik yapı açıklanmıştır.

Küçük Asya'da Roma süreci MÖ 129 yılında *Provincia Asia* eyaletinin kurulması ile başlamaktadır. Ancak, yaptığımız çalışmada görmekteyiz ki bu süreç çok daha önceden başlamıştı. MÖ 205 yılında Pön savaşları ile beraber Anadolu'dan Roma'ya götürülen kutsal taş ile Roma – Küçük Asya ilişkileri başlamıştır. Roma'ya götürülen kutsal taş Roma'yı küçük Asya ile yakınlaştırmıştır. Yaklaşık MÖ 200 yıllarında Smyrna'da tanrıça *Thea Roma*'ya tapınımı görmekteyiz. Bu durum Küçük Asya kültlerinde Roma nüfuzunun etkisine işaret etmektedir.

Gelişen siyasi koşullar Roma imparatorluğunun gözünün sürekli olarak Küçük Asya topraklarının üzerinde olmasına sebep olmuştur. Küçük Asya'yı Roma için cazip kılan verimli yer altı ve yer üstü kaynakları ile stratejik konumuydu. Roma, Küçük Asya toprakları üzerinde kendisine rakip olacak bir devlet istemiyordu. Bu sebeple de başlangıçta denge politikası güderek kendisine bağlı olan devletleri desteklemiştir. Roma, Pergamon krallığını kendisinin müttefiki kabul ederken, diğer yandan da denge unsuru olarak Rhodos'u desteklemiştir. Daha sonra Pergamon krallığının güçlendiğini gören Roma, bu kez de denge unsuru olarak başlangıçta kendisine düşman gördüğü Galatların bağımsızlığını tanımıştır.

Roma artık gerekli koşulları oluşturduğunda bölgenin tek hâkimi olmak istemiş ve bu doğrultuda adımlarını atmaya başlamıştır. Pergamon kralı Attalos'un vasiyeti ile de uygun zaman gelmiş, bu vasiyeti değerlendiren Roma, Provincia Asia eyaletini kurarak bölgeye tamamı ile hâkim olmaya başlamıştır.

Roma hâkimiyetini muktedir kılmaya çalışan Roma bunu yapmak için diğer bölgelerde uygulayamayacağı; ama Küçük Asya'da rahatça uygulayabileceği bir sistem ortaya atmıştır. Bu sistem temel anlamda dini gibi gözükse de genel itibari ile Roma'ya itaati içermekteydi. İmparator kültü olarak adlandırdığımız bu kült

sayesinde Küçükl Asya'da pek çok kent imparatora bağlılığını göstermek için şenlikler düzenliyor, kurbanlar kesiyor, imparator'a methiyeler düzüyordu. Bunu yapmasında bir sakınca yoktu; çünkü bunun karşılığını maddi olarak geri alıyordu. Karşılıklı çıkar ilişkisi diyebileceğimiz bu sistemde her iki tarafta memnuniyetle bu ilişkiyi sürdürmekteydi.

İmparator kültü bağlamında, kentlerde pek çok imparator kültü rahibi bulunmaktaydı. Kültün rahip ve rahibelerine *Arkhiereus* - *Arkhierian* denilmekteydi. Rahiplerin pek çok görevi vardı. Kült için oluşturulacak şenlikleri yönetmek, imparatorluk adına oyunlar düzenlemek ve Romalı olmayan halka Romalı yaşam tarzını ve Romalı gibi düşünmeyi öğretmek gibi.

Side antik kentindeki gladyatör kabartmalı eserlerden Modesta'nın onurlandırıldığı yazıtta geçen *Arkhierian* ifadesi bu kişinin imparator kültü rahibi olduğunu göstermektedir. Muhtemelen bu kişi Side'de kült rahibi olarak bu oyunları düzenlemiş ve Side halkına Roma yaşam tarzını benimsetmeye çalışmıştır. Side halkı da bundan memnuniyet duymuş ve bu anıt ile rahibeyi onurlandırmıştır. Oyunların düzenlenmesi için çok büyük bir maddi güç gerekmekteydi. Bu gücü elinde imparator adına kültün başrahibi tutmaktaydı. Bu sadece imparatorluğun gücünü değil aynı zamanda kentin zenginliğini de göstermesi açısından önemliydi.

Bir diğer gladyatör kabartmalı eser üzerindeki yazıtta *Arkhiereus* – *Arkhierian* gibi herhangi bir ifadeye rastlanmamış olması bu kişinin kim olabileceği sorusunu da akla getirmiştir. Eğer tapınak rahibi olmuş olsaydı mutlaka bu yazıt üzerinde de belirtilmiş olurdu. İsim benzerliği yüzünden bu kişilerin akraba olabileceği düşüncesi de ortaya atılmıştır. Böylesi bir organizasyonda yer alan kişinin maddi olarak çok büyük bir gücü olması gerektiğini bildiğimiz için bu kişinin Side'de yaşamakta olan zengin bir aileye mensup olduğunu düşünmemiz yanlış olmaz.

Roma'nın Romalılaştırma politikası gereği kentlerde elit bir kesim oluşturulmuştur. Bu elit kesim Romalı yaşam tarzını halka benimsetmek için halka bazı bağışlarda bulunurdu. Bunun yanında elit kişiler Latince konuşur, Latince isimler kullanır ve Romalı gibi yaşarlardı. Bu da muhtemelen o elit

kişinin halka sunduğu bir bağıştı. Side halkı kendisine verilen bu hediye için de teşekkür amaçlı yine bu anıtı ortaya koydurmuş olmalıdır.

Gladyatör oyunları, Roma sosyal yaşantısının belki de tam merkezinde bulunuyordu. Değişen imparator, halkını gladyatör oyunları ile sevindiriyor ya da her zafer sonrası oyunlar düzenleniyor ve Roma halkı oyunlara büyük ilgi gösteriyordu. Bu şekilde yapılacak olan herhangi bir değişiklik ya da uygulamaya konulan herhangi bir yasa halkın dikkatinden-gündeminden kaçırılmış oluyordu. Günümüzde futbol belki de gladyatör oyunlarının yerini alan en büyük eğlence haline gelmiştir. İngilizlerin sömürgesi olan hemen her bölgeye futbol oyununu götürmesi ve halka sevdirmeye çalışması bir nevi Roma geleneği gibi algılanabilir. Şekil farklı olsa bile, amacın aynı doğrultuda olması bu düşüncenin doğruluğunu gösterir.

Side kenti için baktığımızda, Side stratejik önemi sebebi ile Roma ile yakın bir ilişki içerisinde idi. Bu stratejik önem sadece liman kenti olması ile ilgili değildir. Roma ordusunun askeri üssü konumundaki kent çok zenginleşmiş ve Pamphylia bölgesinin en zengin kenti konumuna gelmiştir. Bu zenginliğin göstergesi olarak, Side kentinde pek çok ekümenik festival düzenlenmiştir. Bu festivaller kent için büyük bir prestij iken, diğer kentlere karşı da üstünlüğünü gösteren önemli bir işaretti. Side'nin en büyük rakibi olan Perge'de ekümenik statüde festivaller düzenlemiştir; ancak bu Side'nin düzenlediği festivaller kadar fazla ve uzun süreli olamamıştır.

Roma imparatorluğunun Side kentine verdiği önem, bir nevi kentin Romalı gibi düşünmesi ve Romalı sosyal yaşantısını benimsemesine yardımcı olmuştur. Kent, düzenlenen ekümenik festivaller ve gladyatör oyunları gibi oyunlar ile Roma sosyal yaşantısını benimserken, bir yandan da Romalı gibi düşünmeye başlamıştır. Roma imparatorluğunun uyguladığı politika sadece Side kentine özgü olmasa da, Side kenti bu politikadan en fazla etkilenen Küçük Asya kentlerinden birisi olmuştur.

Roma, kendi kültlerini de Küçük Asya kentlerinde yaşayan halkın sosyal yaşantısı içine sokmaya çalışmıştır. Bu kültleri Küçük Asya kentlerine düzenlettirmiştir. Ancak, Anadolu halkı akıllı bir politika izlemiştir. Zaten var olan festivallerini, bazen isminde, bazen statüsünde, bazen de amacında kısmı

değişiklikler yaparak devam ettirmiştir. Kent çok öncelerde kutladığı bir şenlik olan *Agon Phoibeios'*un ismini, statüsünü ve amacını kısmen değiştirerek kendi festivalini imparator'un desteğini de alarak kutlamaya devam etmiştir. Bu kısmi değişiklikler diğer Küçük Asya kentlerinde de uygulamıştır.

Gladyatör oyunları asla Küçük Asya'da geleneksel festivallerin içerisine sokulmamıştır. Bu sadece eğlence aracı olarak kullanılmıştır ve halkın beğenisini kazanmıştır. Gladyatör müsabakalarına gösterilen ilgi hiç de az değildi. Gladyatörler onuruna düzenlenmiş olan gösterilerin çokluğu, yazıtların fazlalığı ve imparatorluk gladyatör okullarının pek çok zengin kentinde bulunmuş olması, oyunlara gösterilen ilgiyi işaret eder. Bu sebeple pek çok araştırmacının savı olan; *Anadolu'da gladyatör oyunları sevilmiyordu* düşüncesi üzerinde tekrar düşünmeleri gerekmektedir. Anadolu'da gladyatör oyunları belli bir dozaj da verilmeye çalışılmış ve belki Roma takviminde olduğu gibi çok fazla yer edinmemiştir; ancak ele geçen yazıtlar, mezar stelleri, gladyatör okullarının varlığına dair yazıtlar, aslında oyunlara büyük önem verildiğini ve halkın bu oyunları sevdiğini göstermektedir.

Genel olarak ele aldığımızda, küçük Asya'da kutsal şenliklerin sadece oyunlardan ve dini vecizelerden oluşmaması bunun yanında drama gibi çok çeşitli sanatsal faaliyetlerin festivallerde düzenleniyor olması, Anadolu'da zaten var olan zengin kültürün bir göstergesidir. Side kentindeki ekümenik festivallerin içerisinde bu gibi sanatsal oyunların düzenlenmiş olması, kent halkının zengin kültürünü gösterir. Ancak, Side kenti her ne kadar Romalılaşmış bir kent olsa da, kendi geleneğini de bir taraftan sürdürmeye devam etmiştir. Gladyatör oyunlarını kendi geleneksel oyunlarının içerisine sokmaması bunun güzel bir kanıtı sayılabilir.

Gladyatör kabartmalı ve onur yazıtlı iki eser üzerinden yola çıkarak, bu çalışma ile gladyatörlerin dünyası, Küçük Asya ve Side özelinde Romanizasyon süreci, bu kapsamda oluşturulan imparator kültü ele alınmıştır. Temel olarak Roma ve Küçük Asya kentleri arasında karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler gösterilmeye çalışılmıştır. Roma Küçük Asya'nın kültürel ve sosyal yaşamına pek çok katkı sağladığı gibi, kendisi de bu kültürden oldukça etkilenmiştir. Roma imparatorluk, izlediği politika ile tarihteki en büyük Akdeniz

imparatorluklarından birisi olmuş ve imparatorluk küçük Asya toprakları üzerinde son bulmuştur. Roma'dan sonra Akdeniz'deki en büyük imparatorluk olan Osmanlı imparatorluğunun da filizlendiği bu topraklarda son bulması, Küçük Asya topraklarının siyasi, jeopolitik ve sosyokültürel önemini, zenginliğini gösterir.

Ekler Listesi

EK 1: Tablolar Listesi ve Tablolar.....113

EK 2: Harita Listesi ve Haritalar.....130

EK 3: Levhalar Listesi ve Levhalar.....134

EK 1: Tablolar Listesi ve Tablolar[481] **Sayfa**

Tablo 1: Gladyatör oyunlarının gelişim evresini gösteren kronolojik süreç.....106
Tablo 2: Gladyatör tipleri, popüler oldukları dönem ve yaygın eşleşmeler.....109
Tablo 3: Gladyatörlerin yüzyıllar içerisinde ki en yaygın eşleşmeleri.....112
Tablo 4: Gladyatör kalkanlarının özellikleri.....113
Tablo 5: Gladyatör oyunları için hayvan sağlanılan yerler.....114
Tablo 6: Agonistik festivaller ile ilgili terimler.....115
Tablo 7: Önemli terminolojik kelimeler.....117

[481] Kaynak gösterilmeyen tablolar tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 1. Gladyatör Oyunlarının Gelişim Evresini Gösteren Kronolojik Süreç

MÖ 509	Roma Cumhuriyeti kuruldu.
MÖ 264	Roma da *Forum Boarium* olarak adlandırılan yer de geç Brütüs Pera döneminde ölümüne mücadele eden üç çift Gladyatör yer aldı.
MÖ 216	Yaklaşık 22 gladyatör *Forum Boarium* da savaştı. Gladyatörlerin neden dövüştürüldüğü bilinmemektedir ancak Brutus Pera'nın cenaze töreni oyunları gibi, Cumhuriyet Döneminde ölülerini onurlandırmak için düzenlenmiş bir oyun olduğu düşünülmektedir.
MÖ 174	*Flaminiuslar* tarafından düzenlenen oyunlar. Bu dönemde dövüşler artık *Forum Romanum* da düzenlenmeye başlanmıştır. Burada ağaçtan bir *Amphitiyatro* yaptırılmıştır.
MÖ 165	Oyun yazarı Terence ünlü oyunu The Mother in Law'ı düzenlemiş ancak izleyiciler oyunu terk etmiştir ve *Terence* bundan yakınmıştır. Çünkü birileri yakınlardaki bir arenada gladyatör oyunlarının başlayacağını duyurmuştur.
MÖ 73	Gladyatör *Spartacus* gladyatör okulundan 70 gladyatörle beraber isyan başlattı.
MÖ 65	*Julius Caesar* ölen babası onuruna düzenlenen gladyatör oyunlarına katılmıştır. *Caesar*'ın politik rakipleri Gladyatör sayısını sınırlı tutmak için uğraşmışlardır ancak oyunlar boyunca 640 gladyatör savaşmıştır.

MÖ 46	*Julius Caesar* Roma da piyade, süvari, fil savaşları düzenlemiş bu oyunlarda toplamda 1,200 den fazla dövüşçü savaşmıştır.
MÖ 29	*Titus Statilius Taurus*'un *Amphitiyatro*'su ağaç ve taştan inşa edilmiştir.
MS 37 – 40	İmparator *Caligula* Roma da, ahşap arena da kalabalığı eğlendirmek için vahşi hayvanlara suçluları yem etmiştir.
MS 44	Roma da Titus Statillius *Taurus Amphitiyatrosu*'nda İngiltere'de ki şehir yaşamı İmparator *Cladius* için canlandırılır.
MS 64	*Nero* dönemindeki büyük yangında şehrin en büyük ahşap *Amphitiyatro*'su yandı.
MS 70	*Nero*'nun Altın Sarayının olduğu alanda *Flavian Amphitiyatrosu*'nun (*Colosseum*) yapımına başlandı. Yeni arenanın zemini deniz savaşları için dekoratif bir göl özelliğinde zekice planlanmıştı. Bu dönemde Arena'nın zemininde yer altı geçitleri yoktu.
MS 79	*Pompeii* ve *Herculaneum*, *Vesuvius* yanardağının patlaması sonucu yok oldu. Buradaki *Amphitiyatro* ve Gladyatör kışlaları neredeyse tamamen bozulmadan günümüze kalmıştır. 63 gladyatör ve ziyaretçi zırhları ve silahlarıyla küllerin altında yandı.
MS 80	İmparator *Titus* Roma da 500,000 oturma kapasitesine sahip *Colosseum*'un açılışını yaptı. Açılış seremonisi boyunca gladyatörler arasında kayıpların gladyatör savaşları

	içinde eşi görülmemiştir. Araba yarışı ile birlikte, Arena Roma dünyasının en popüler kitle eğlence yeridir.
MS 107	İmparator *Traian Colosseum*'da dört aylık periyotlarla 100,000 dövüşçü ile oyunlar düzenledi. Yüzlerce Gladyatör arenada öldü.
MS 180	*Commodus* imparator oldu ve bir *Secutor* olarak zırh ve silahlarıyla birlikte arenaya çıktı. *Commodus* gladyatör okullarının düzenli bir ziyaretçisiydi ve burada bir odası bulunmaktaydı.
MS 192	İmparator *Commodus* öldürüldü ve Gladyatör silahları satıldı. *Commodus* 735 kez arena da savaştı. Antik çağ yazarı *Victor*'a göre rakiplerine kurşun silah verilmekteydi.
MS 380	Hıristiyanlık Roma'nın resmi dini oldu. Gladyatör okulları, gladyatörler ve oyunlarla ilgilenen herhangi bir kimse Kilise kurallarına göre vaftiz için uygun olmayacaktı. Az bir döneme kadar daha gladyatör oyunları devam etti.
MS 399	Gladyatör okulları papazın isteği ile kapatıldı ve gladyatörler halkın ilgisini artık çekmemeye başladı.
MS 404	Rahip *Telemachus* arenaya gider ve orada dövüşleri durdurmak için kalabalığa hitap eder. Rahip *Telemachus* gladyatör oyunları meraklıları tarafından Arena da taşlanarak öldürülür.
MS 404	İmparator *Honorius*, *Telemachus* örneğini vererek ve onu sebep olarak ortaya sürerek Arenaları kapattı.

	Gladyatör oyunları nadiren düzenlendi ve oyunların popülaritesi oldukça düştü.
MS 681	*Ostrogot* lideri *Theodoric* M.S 523 de Gladyatör oyunlarını kınadı. Gladyatör oyunları 681 yılına gelindiğinde resmi olarak yasaklandı.

Kaynak: Wisdom (2001), s. 7-8.

Tablo 2. Gladyatör Tipleri, Popüler Oldukları Dönem ve Yaygın Eşleşmeler

Gladyatör Tipleri	**Silahları ve Zırhları**	**Popüler Oldukları Dönemler**	**Rakipleri**
Andabata	Göz çukuru olmayan kör miğfer.	Cumhuriyet Dönemi	***Andabata***
Arbelas	Miğfer, zırhlı elbise ya da örgü zırh, iki ayak zırhı, hilal şeklinde bıçak ve bilekten omuza kadar koruyan zırh.	MÖ 1. yüzyıl ve MS 2. ve 3. yüzyıllar.	**Retiarius** ya da **Arbelas**
Dimachaerus	Dar kenarlı miğfer. Her iki ayak üzerinde kısa baldır zırhı, örgü zırh, iki kılıç veya hançer.	MS 2. – 3. yüzyıl.	***Diamachaerus*** *(?)*
Eques	Sorguçsuz geniş kenarlı miğfer. Yuvarlak ve küçük boylu kalkan. Mızrak, kılıç.	MÖ 1. – 4. yüzyıllar arası	***Eques***
Essedarius	Kenarlıksız miğfer. Sağ kolu üzerinde koruyucu (*manica),* oval kalkan ve kılıç.	MS 1. – 3. yüzyıllar.	***Essedarius***
Gallus	Muhtemelen miğfer, baldır zırhı, büyük kalkan (*scutum*) ve kılıç.	(?) – ortası, MÖ 1. yüzyıl.	***Gallus (?)***
Hoplomachus	Miğfer, bilekleri korumak için kullanılan *manica,* yüksek baldır zırhı, küçük yuvarlak kalkan, mızrak, kılıç veya hançer.	Geç Cumhuriyet Dönemi – Gladyatör oyunlarının yasaklanma dönemine kadar.	***Myrmillo*** Nadiren ***Thraex***
Laquerarius	Kement, mızrak ve hançer.	(?)	***Secutor (?)***

Murmillo	Balık yüzgeci şeklinde sorguçlu miğfer. Sol bileği üzerinde küçük koruyucu zırh. Büyük kalkan (*scutum*), kılıç (*gladius*).	MÖ 1. yüzyılın ortaları – Gladyatör oyunlarının yasaklanmasına kadar olan dönem.	***Thraex*** Nadiren ***Hoplomachus***
Provocator	Miğfer, kol koruyucu *manica,* göğüs koruyucu *cardiophylax,* sol bacak üzerinde kısa baldır zırhı, büyük kalkan, *gladius* kılıcı.	Geç Cumhuriyet – İmparatorluk Dönemi	***Provocator***
Retiarius	Ağ, üç dişli mızrak, hançer, bilekleri koruyucu *manica ,* sol kol üzerinde omuzları koruyucu *galerus*.	MS erken 1. yüzyıl – Gladyatör oyunlarının sonuna kadar.	***Secutor***
Sagittarius	Kompozit yay, konik miğfer, zırhlık.	(?)	***Sagittarius***
Samnis	Kask, büyük kalkan, mızrak, kılıç ve sol bacakta baldır zırhı, muhtemelen üç-disk zırh.	MÖ 4. yüzyılın sonu – MS 1. yüzyılın ortası	***Samnis (?)***
Secutor	Başı tamamen kaplayan dar miğfer, dikdörtgen kalkan (*scutum*), kılıç (*gladius*), sol bacak üzerinde baldır zırhı, bilekleri koruyucu (*manica*).	MÖ erken 1. yüzyıl – Gladyatör oyunlarının sonuna kadar.	***Retiarius***

Thraex	Miğfer, yüksek baldır zırhı, küçük dikdörtgen kalkan, bilekleri koruyucu (*manica*), eğimli hançer (*sica*)	MÖ erken 1. yüzyıl – Gladyatör oyunlarının sonuna kadar.	***Myrmillo,*** *Nadiren* ***Hoplomachus***
Veles	Mızrak, kılıç, kalka (?)	Cumhuriyet dönemi	***Veles (?)***
Venator	Mızrak.	MÖ 2. Yüzyıl – MS 681.	***Hayvanlar*** *ile mücadele etmiştir.*

Kaynak: Nosnov (2009), s. 170-171.

Tablo 3. Gladyatörlerin Yüzyıllar İçerisindeki En Yaygın Eşleşmeleri

Gladyatörlerin Yüzyıllar İçerisinde ki En Yaygın Eşleşmeleri	
DÖNEM	**GLADYATÖR İÇFTLERİ**
MÖ 1. yüzyıl	Gallus - gallus (?) myrmillo - hoplomachus samnis - samnis (?) eques - eques myrm illo - thraex
MS 1. yüzyıl	Myrmillo - thraex essedarius - essedarius myrmillo - hoplomachus eques - eques retiarius - secutor
MS 2. yüzyıl	*Retiarius - Secutor* *myrmillo - thraex* *essedarius - essedarius* *myrmillo - hoplomachus* *eques - eques* ***provocator - provocator*** **(imparatorluğun doğusunda)** ***Arbelas - arbelas*** **(imparatorluğun doğusunda)** ***Arbelas - retiarius*** **(imparatorluğun doğusunda)**
MS 3. yüzyıl	*Retiarius - Secutor* *myrmillo - thraex* *essedarius - essedarius* *myrmillo - hoplomachus* *eques - eques* ***provocator - provocator*** **(imparatorluğun doğusunda)** ***Arbelas - arbelas*** **(imparatorluğun doğusunda)** ***Arbelas - retiarius*** **(imparatorluğun doğusunda)**
MS 4. yüzyıl	retiarius—Secutor myrmillo—hoplomachus myrmillo—thraex eques—eques

Kaynak: Nossov (2009), s. 171.

Tablo 4. Gladyatör Kalkanlarının Özellikleri

Gladyatör Türü	Kalkan Tipi	Yaklaşık Ölçüleri	Yaklaşık Ağırlıkları
Eques	*Parma equestris.*	60cm çapında.	1.9 kg.
Essedarius	Oval *scutum.*	100X50 cm.	6 kg.
Hoplomachus	Yuvarlak *parmula.*	35-40cm çapında.	1.5- 2 kg.
Myrmillo	Oval, dikdörtgen biçimli *scutum.*	100-110cm yüksekliğinde, 60-65cm genişliğinde, çevresi yaklaşık 80cm vardır.	6-8 kg.
Provocator	Üst ve alt kenarları sivri *scutum.*	70-80cm yüksekliğinde, 50cm genişliğinde.	4-5 kg.
Secutor	Dikdörtgen *scutum.*	100-110cm yüksekliğinde, 60-65cm genişliğinde, çevresi yaklaşık 80cm vardır.	6-8 kg.
Thraex	Dikdörtgen ya da kare *parmula.*	55X60cm ya da 40-50cm.	3kg.
Arbelas, Dimachaerus, Retiarius	Kalkan kullanmazlar	----	----

Kaynak: Nossov (2009), s. 97.

Tablo 5. Gladyatör Oyunları İçin Hayvan Sağlanılan Yerler

İngiltere	Geyik, Maymun, Antilop
Kuzey Mısır ve Ethiopya	Zürafa, Maymun, Antilop
Galia (Fransa)	Kanada geyiği, Kurt, Ayı
Almanya	Bizon (Yaban Öküzü)
Mısır	Su aygırı, Gergedan, Timsah, Ceylan
Hindistan	Kaplan, maymun, vahşi eşek
İspanya ve Dalmaçya	Ayı, Alageyik, At
İtalya	Geyik, vahşi domuz, tilki, ayı, Tavşan, Kurt, Boğa,
Girit	Vahşi keçi
Kuzey Afrika	Aslan, Leopar, Antilop, Çakal, Sırtlan, Ceylan, Fil
Phrygia ve Moritanya	Vahşi eşekler

Kaynak: Nosnov (2009), s. 139.

Tablo 6. Agonistik Festivaller ile İlgili Terimler

Agon	Kelime anlamı olarak "yarışma" anlamına gelmektedir ve yunan dünyasında düzenli olarak düzenlenen atletik ve atlı yarışmalar için kullanılan terimdir.
Agonethes	Yunan dünyasında yarış programlarının ya da yarışmanın gözetmenleri ve sponsorları için kullanılan isimdir. Festivalin maddi yönü ile ilgilenirler.
Thematikoi*, *Themis*, *Chrematitai	Bu oyunlarda ödül olarak para verilmesi önemlidir. Şehir, oyuncuların yerel mi yoksa farklı şehirlerden mi katılıp katılmayacağına karar verebilirdi. Statü olarak düşük seviyede olan oyunlar için bu terimler kullanılır. Bu oyunların programında müzik yoktur ve daha çok bedensel oyunlardır.
İsolympic	Düzenli aralıklar ile gerçekleştirilen festivaller *İsolympic* festival olarak adlandırılır.
Oikoumenikoi	Bu statüde ki festivallere katılabilmek hiçbir şekilde uyruğa ya da ulusal kimliğe bağlı değildir. Oyunlar herkese açıktır. Bu festivaller için kullanılan diğer terim Ekümenik festival ismidir.
Synthytai - Theoroi	Oyunlar için şehirlerin gönderdiği temsilciler için kullanılan terimdir. Bu kişiler kurban törenlerine katılmak ile yükümlüydüler.
Homonia - Synthysiai	Kentlerin festival delegeleri tarafından, icra edilen ortak kurban törenleri anısına basılan sikkelerin terimsel adıdır. Bu tür sikkeler şehirlerarasındaki dostluğu gösterir.
Hippic	Atlı yarışların yapıldığı festivaller için kullanılır. Bir festival içerisinde atlı yarış var ise bunun *Hippic* yarışlar terimi

	kullanılır.
İsopythic	Bu statüdeki festivallerin en büyük özelliği programında müzik yarışmalarını barındırmasıdır. Bunun yanında at yarışları bu statüdeki festivalin programında yer alabilirdi.
Hieros	Kutsal demektir. Bu statüdeki oyunlar da genel olarak kutsal taç ödül olarak verilir.
Themioneikes	*Themis* statüsünde bir yarışmayı kazanan kişiler bu terim ile anılırdı.

Tablo 7. Önemli Terminolojik Kelimeler

Andabata:	Gözleri kapalı dövüştürülen gladyatör tipidir.
Amfitiyatro	İçerisinde gladyatör ve her türlü vahşi hayvan dövüşlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği yer.
Arena	Amfitiyatro'nun merkezinde yer alan ve tabanı yumuşak toprak veya ince kumla kaplanmış alan.
Auctoratus	Gladyatör eğitmeni ile kendi isteği ile sözleşme yapan gladyatörler.
Balteus	Hemen hemen tüm gladyatörlerin kullandığı deri kemer için kullanılan isim.
Bestiarius	Arena da vahşi hayvanlar ile mücadele eden gladyatör tipi.
Bustiarius	Cenaze törenlerinde ölümüne dövüştürülen gladyatör çiftleridir.
Cena Libera	Gladyatörlerin arenaya çıkmadan önce yedikleri akşam yemeğidir. Bu yemekte gladyatörlere her türlü yemek servis yapılırdı.
Damnatio ad Bestias	Suçluların vahşi hayvanlara atılarak öldürülme cezası.
Damnatio ad Flammas	Suçluların yakılarak öldürülme cezası.
Damnatio ad Gladium	Suçluların kılıçla öldürülme cezası.
Doctor	Gladyatör okullarındaki dövüşçülerin eğitiminden sorumlu olan kişi, eğitmen anlamındadır.

Editor	Gladyatör oyunları ve vahşi hayvanların dövüşlerinin organizasyonundan ve yönetiminden sorumlu olan kişi
Eques	At ile savaşan gladyatör tipi.
Essedarius	Atlı arabalar üzerinde dövüşen gladyatör tipi.
Familia Gladiatoria	Aynı eğitmen yönetimi altındaki gladyatör gurubu için kullanılan isim.
Fasciae	İçerisinde pamuk, yün, keçe ile doldurulmuş yuvarlak sarımlar ile bacağa sarılan koruyucu bandajlar.
Galea	*Retiarius* tipi gladyatörler dışında tüm gladyatörlerin başına taktığı değişik şekillerdeki kask.
Galerius	Metal omuz koruyucusu – kaskı.
Gallus	Galia kökenli dövüşçüler için kullanılan terim.
Gladius	Gladyatörlerin arena da kullandığı orta uzunluktaki kılıç için kullanılan isim.
Gregatim	Gladyatörlerin toplu olarak dövüştüğü oyunlara verilen isim.
Hoplomachos	Mızrak ve kısa kılıçla dövüşen gladyatör tipi.
Lanista	Gladyatörlerin silah eğitimini veren emekli asker veya gladyatörlere verilen isim. Bu kişiler aynı zamanda gladyatörlerin temin edilmesini de sağlarlardı.
Iaquaerius	Arenada kement kullanarak dövüşen gladyatör tipi için kullanılan isim.
Ludus	Gladyatör okulu veya kapsamlı oyunlar için kullanılan ifade.

Ludi	Gladyatör okulu, gladyatör oyunları, genel olarak oyunları ifade etmek için kullanılan terim.
Meridiani	İkinci sınıf gladyatörler için kullanılan terim.
Missio	Oyunlarda yenilen gladyatörün başparmağını kaldırarak rakibinden merhamet dilenmesi.
Munus	Gladyatör oyunları veya cenaze törenleri için kullanılan terim.
Murmillo	Uzun ve geniş kalkan taşıyan, *Retiarius* tipi gladyatörlerin rakibi olarak bilinen gladyatör.
Naumachia	Yapay göletler üzerinde gerçekleştirilen temsili deniz savaşı.
Palus	Gladyatörlerin sahte silahlar ile üzerinde eğitim yaptıkları tahta kazık.
Parmula	Gladyatörlerin kullandıkları küçük yuvarlak kalkan.
Pollice Verso	Yenilen gladyatörlerin öldürülmesini veya affını isteyen seyircilerin parmak işaretine verilen isim.
Pompa	Gladyatör oyunlarının başlamadan önce düzenlenen tören alayını temsil eder.
Provocator	Kısa kılıç ve dikdörtgen formlu metal kalkan taşıyan gladyatör tipi.
Pugio	Gladyatörlerin esas silahları dışında yanlarında taşıdığı kısa kama ya da hançer.
Sagittarius	Ok ve yayla dövüşen gladyatör tipi.
Samnit	Samnit geleneklerine göre giyinen ve dövüşen gladyatör tipi.

Scutum	Vücudun büyük kısmını örten, dikdörtgen biçimli koruyucu metal kalkan için kullanılan isim.
Secutor	Takipçi olarak bilinen, ağır zırh ve silah kullanan gladyatör tipidir.
Sica	*Thraex* tipi gladyatörlerin kullandığı orta boydaki ucu eğri ve sivri kılıç türü.
Subligaculum	Gladyatörlerin giydiği, üçgen biçimli ve bele bir kemer ile tutturulan keten peştamal.
Spoliarium	Ölen gladyatörlerin silah ve elbiselerinin toplandığı odadır.
Stans Missus	Birbirine üstünlük sağlayamayan gladyatörlerin dövüş sonrasında beraber salıverilmesi.
Thraex	Trakya tipi elbiseler ile dövüşen gladyatör tipi. Küçük kalkan ve ucu eğri kılıç taşırlar.
Tiro	Acemi gladyatörlere verilen isim.
Velarium	Arenaların üzerinde güneşten korunmak için gerdirilen kumaştan yapılmış güneşlik.
Venatio	Arenada yapılan vahşi hayvan dövüşü.
Venator	Vahşi hayvanlara karşı dövüşen gladyatör tipi için kullanılan isim.

Kaynak: Uzunaslan (2010), s. 187-192.; Nosnov (2009), s. 172-179.

EK 2: Harita Listesi ve Haritalar[482] **Sayfa**

Harita 1: Asia Minor.....122

Harita 2: Side antik kent planı.....122

Harita 3: Side antik kenti mahalleleri.....129

Harita 4: İmparatorluk tapınakları.....129

Harita 5: İmparator rahipleri.....130

[482] Kaynak gösterilmeyen haritalar tarafımca oluşturulmuştur.

Harita 1. Asia Minor.

Kaynak: E. Thomas (2007), *Monumentality and The Roman Empire*, Oxford Univesity Press, s. 278.

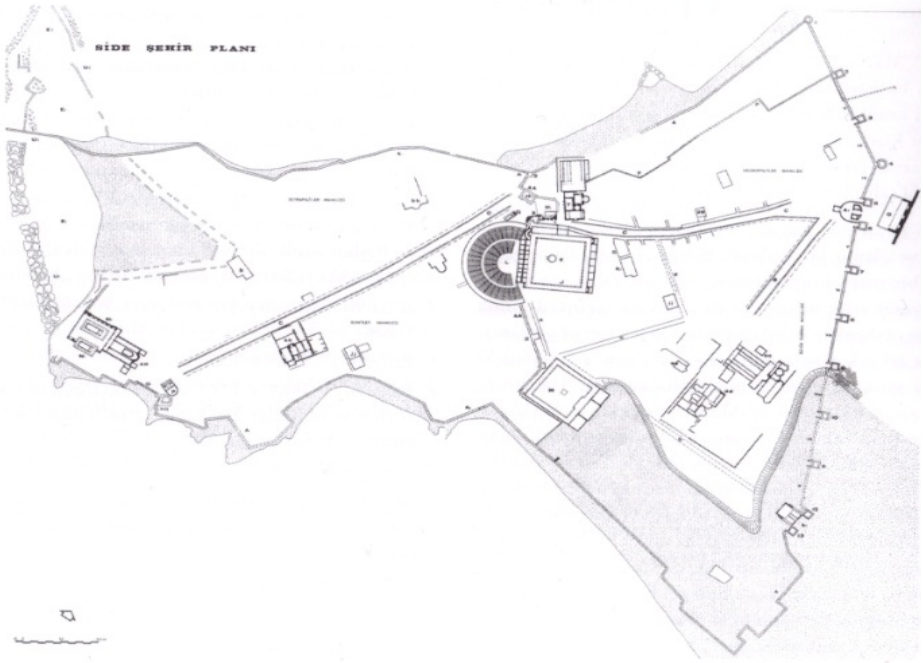

Harita 2. Side Antik Kent Planı.

Kaynak: Mansel (1978), Çizim: Adnan Sakar.

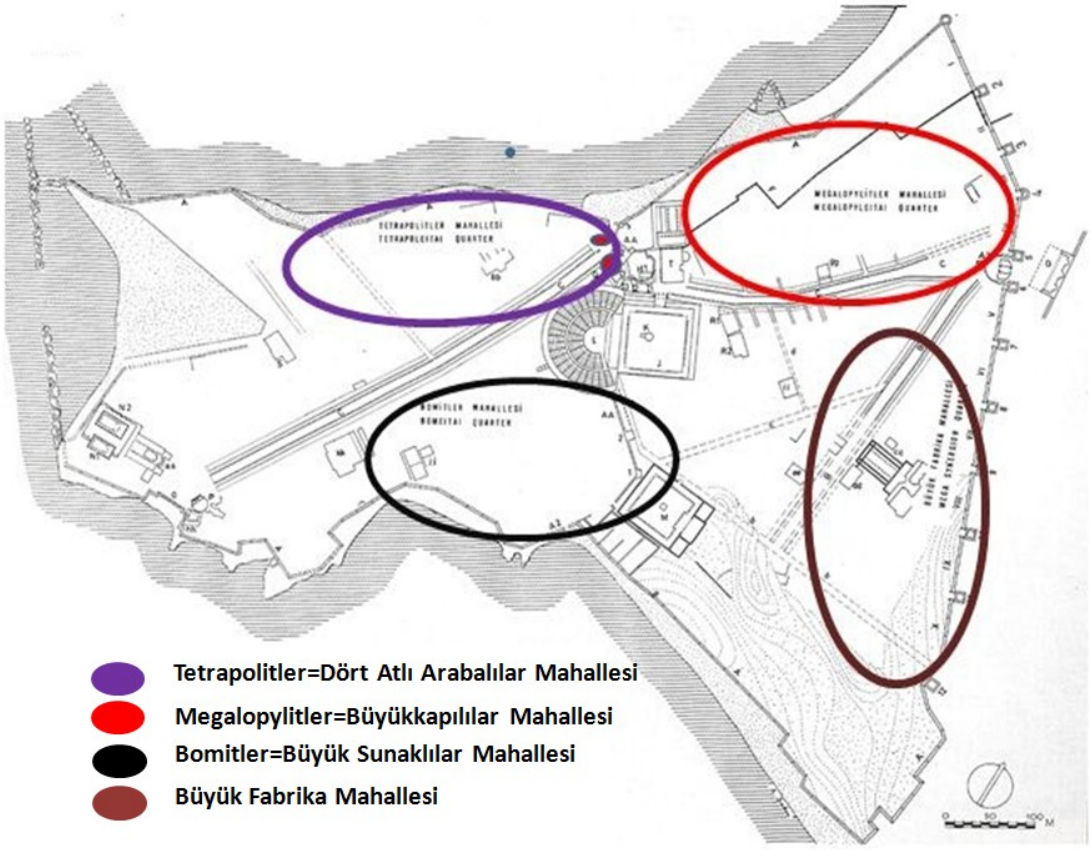

Harita 3. Side Antik Kenti Mahalleleri.

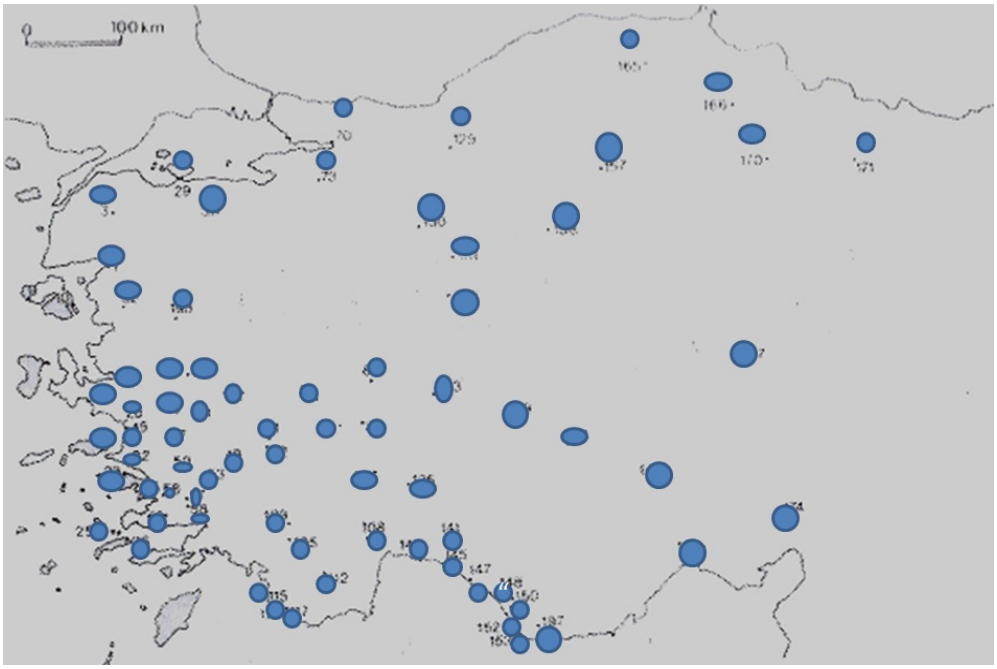

Harita 4: *İmparatorluk Tapınakları.*

Kaynak: Price (2004), s. 27.

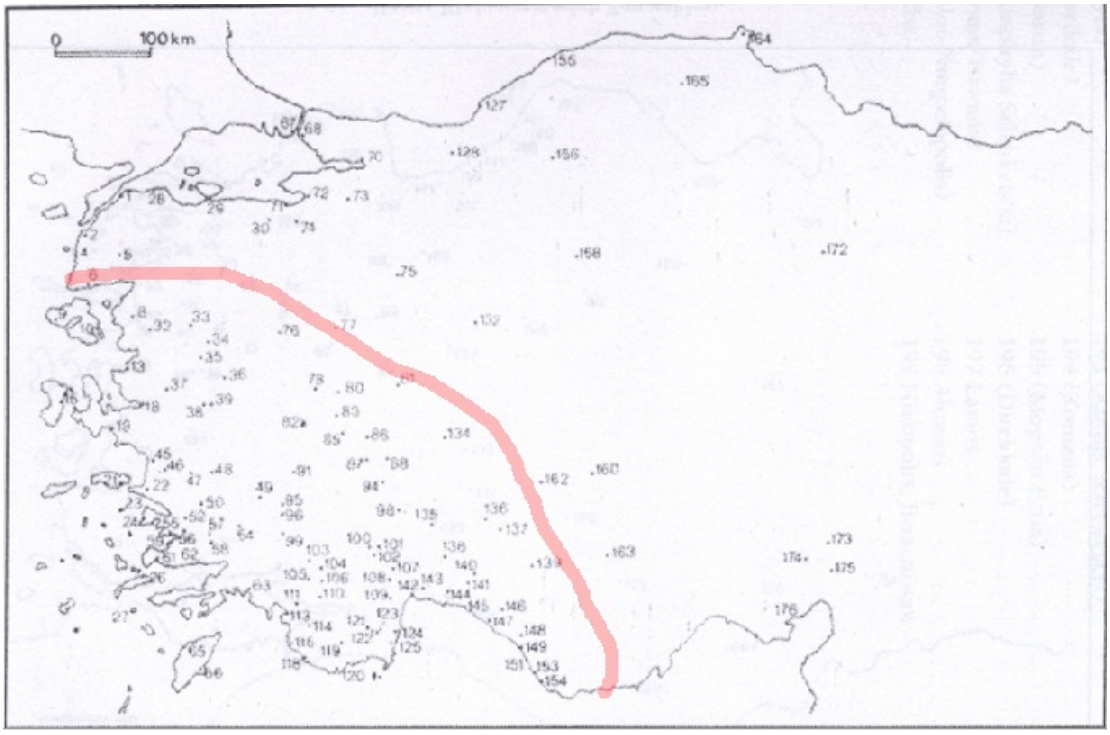

Harita 5. İmparator Rahipleri.

Kaynak: Price (2004), s. 28.

EK 3: Levhalar ve Levhalar Listesi[483] **Sayfa**

Levha 1: Modestus için adanmış eser 136

Levha 1a: Modesta için adanmış eserin genel görünüşü…….....137

Levha 1b: Modestus için adanmış eser üzerindeki figürlerin genel görünümü……...137

Levha 1c: Modestus için adanmış eserin farklı bir görünümü…..…….....138

Levha 1d: Modestus için adanmış eserin üzerinde bulunan yazıtın olduğu bölüm.....138

Levha 2: Modesta için adanmış eserin genel görünümü.....139

Levha 2a: Modesta için adanmış eser üzerinde Provacator tipi gladyatörlerin mücadelesini gösteren sahne.....139

Levha 2b: Modesta için adanmış eser üzerinde Fragman halinde betimlenmiş dövüşen Provacator tipi gladyatörler sahnesi.....140

Levha 2c: Modesta için adanmış eser üzerinde yazıtın olduğu bölüm.....140

Levha 3: Gladyatör dövüşleri ile ilgili temsili resim.....141

Levha 3a: Temsili gladyatör tiplemeleri.....141

Levha 4: Side antik kentinde bulunmuş imparator kültünü gösteren sikke…….....142

Levha 4a: İmparator Kültünü gösteren Side antik kentinden bir sikke. Sikke üzerindeki *Neokoron* yazısı okunabilmektedir……....142

Levha 5: Side Müzesi Bahçesinde 2057 Env.No'su ile sergilenmekte olan, Kentteki Hippic oyunların önemli bir kanıtı mermer kaide….....143

Levha 5a: 2057 Env.No'lu eserin arka yüzkısmı.....143

Levha 6: Augurs Mezarından Duvar Resmi. MÖ 520.Etrüsk Tanrısı Persu ve Herakles(?).....144

Levha 7: Aphrodite Heykelciği Fragmanı.....144

Levha 8: Eros Başı Fragmanı.....145

Levha 9: Zeus Heykelciği.....145

[483] Kaynak gösterilmeyen levhalar tarafımca çekilmiş ya da oluşturulmuştur.

Levha 10: Gladyatör tiplemeleri.....146

Levhalar Listesi

Levha 1. Modestus İçin Adanmış Eser.

Levha 1a. Modestus İçin Adanmış Eserin Genel Görünümü.

Levha 1b. Modestus İçin Adanmış Eser Üzerindeki Figürlerin Genel Görünümü.

Levha 1c. Modestus İçin Adanmış Eserin Farklı Bir Görünümü.

Levha 1d. Modestus İçin Adanmış Eserin Üzerinde Bulunan Yazıtın Olduğu Bölüm.

Levha 2. Modesta İçin Adanmış Eserin Genel Görünümü.

Levha 2a. Modesta İçin Adanmış Eser Üzerinde Provacator Tipi Gladyatörlerin Mücadelesini Gösteren Sahne.

Levha 2b. Modesta İçin Adanmış Eser Üzerinde Fragman Halinde Betimlenmiş Dövüşen Provacator Tipi Gladyatörler Sahnesi.

Levha 2c. Modesta İçin Adanmış Eser Üzerinde Yazıtın Olduğu Bölüm.

Levha 3. Gladyatör Dövüşleri ile İlgili Temsili Resim.

Kaynak: Wisdom (2001), s. 39.

Levha 3a. Temsili Gladyatör Tiplemeleri.

Kaynak: Wisdom (2001), s. 35-36-37.

Levha 4. Side Antik Kentinde Bulunmuş İmparator Kültünü Gösteren Sikke.
Kaynak: Side kazıları arşivinden.

Levha 4a. İmparator Kültünü Gösteren Side Antik Kentinden Sikke.
Sikke Üzerindeki Neokoron Yazısı Okunabilmektedir.
Kaynak: Side kazıları arşivinden.

Levha 5*: Side Müzesi Bahçesinde 2057 Env.No'su ile Sergilenmekte Olan, Kentteki Hippic Oyunların Önemli Bir Kanıtı mermer kaide.*

Levha 5a. 2057 Env.No'lu Eserin Arka Yüz Kısmı.

Levha 6. Augurs Mezarından Duvar Resmi. MÖ 520.Etrüsk Tanrısı Persu ve Herakles (?).

Kaynak: http://www.ancientsites.com/aw/Post/1237376

Levha 7. Aphrodite Heykelciği Fragmanı.

Kaynak: İnan (1975), s.141-142; Levha No:81

Levha 8. Eros Başı Fragmanı.

Kaynak: İnan (1975), s.151; Levha No: 90

Levha 9. Zeus Heykelciği.

Kaynak: İnan (1975), s.156.; Levha No: 95

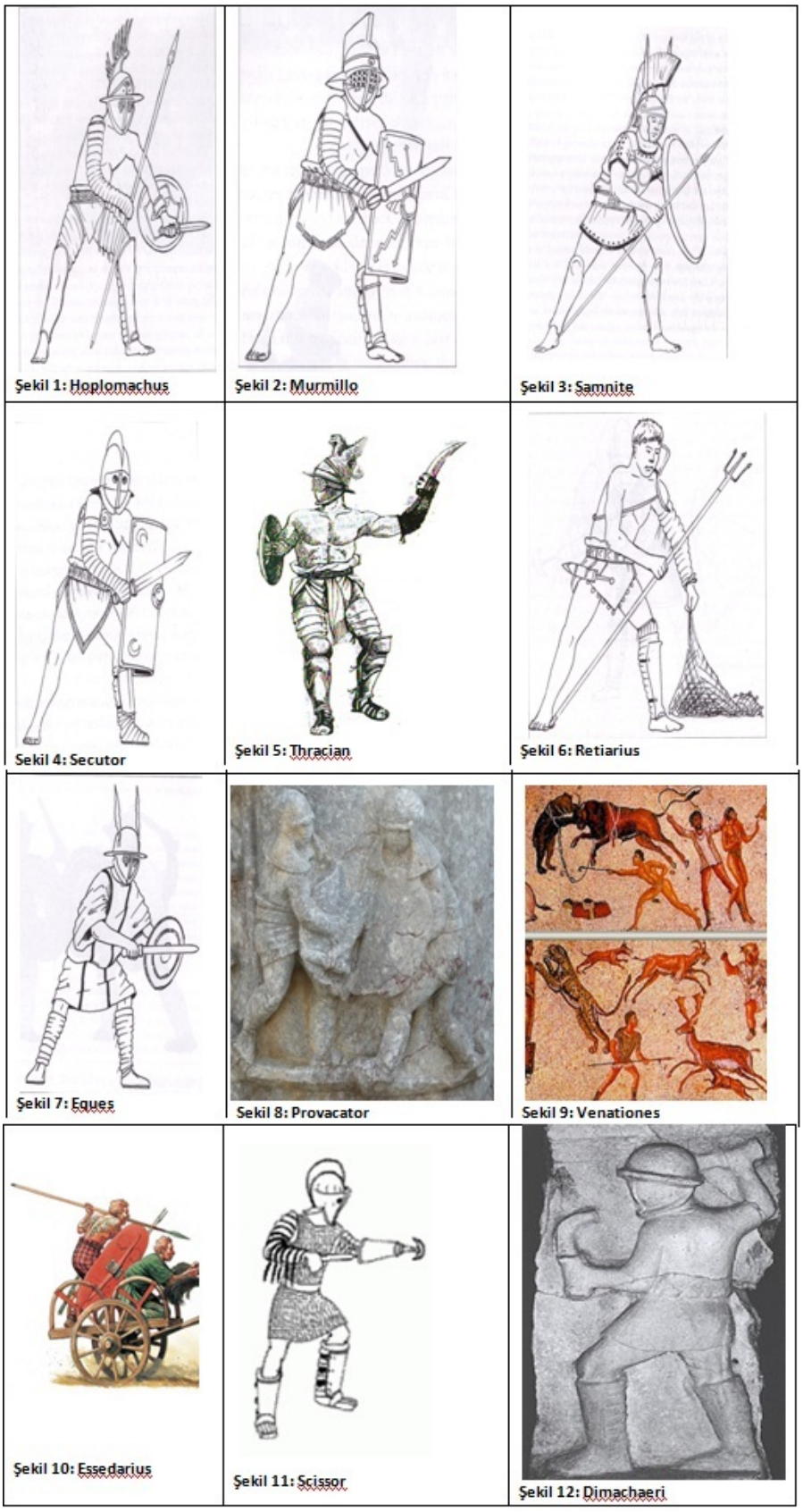

Levha 10. Gladyatör Tiplemeleri.

Antik Kaynaklar

Athenaeus, *Deipnosophistae*.

Cic., M. Tullius Cicero, *Philippicae*.

Dion Chrys., Dion Chrysostomos, *Orationes*.

Hom., Homeros, *Ilyada*.

Iuv., Decimus Iunius Iuvenalis, *Saturae*.

Liv., Livius, *Titus Ab Urbe Condita*.

Sen., Seneca, *Epistulae*.

Strab., Strabon, *Geographika*.

Sil., Silius Italicus.

Tert., Tertullianus.

Modern Kaynaklar ve Makaleler

Adkins, L. R. (1996). *Introduction to The Roman: The history, culture and art of the Roman empire*, Shooting Star Press.

Akat, S. (2001). *Lydia bölgesinde bulunan gladyatör anıtları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Alanyalı, H.S. (2007). Side tiyatrosunda yeni yapılan araştırmalar ışığında scaenae frons kaset kabartmaları ve dionysos frizi, *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, s.84-89.

Alanyalı, H.S. (2009). Side tiyatrosu ve çevresi 2009 yılı çalışmaları, *ANMED*, 94-103.

Alanyalı, H.S. (2009). Side 2010 kazı çalışmaları, *ANMED*, 8, s. 112.

Auget, R. (1972). *Cruelty and civilization-The Roman games*, Routledge - London and New York.

Aytaçlar, P. Ö. (2009). Küçük Asya'nın Romanizasyonu", *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I.*, s. 286 vd.

Baker, A. (2003). *The gladiator*, Ebury Press.

Balsdon, J. P. V. D. (1954). Rome and Macedon: 205-200 B.C, *The Journal of Roman Studies*, (44), s. 30-42.

Bandinelli, R. B. (2011). Plebeian art, (İng. Çev. Lucinda Byatt), *Art in Translation,* 3 (2), s. 155-169.

Barrow, R. H. (2006). *Romalılar*, (Çev. Ender Gül), İz Yayıncılık.

Baz, F. (1998). *Roma imparator kültü*, Yayınlanmamış Yl. Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Bean, G. E. (1997). *Eskiçağda güney kıyılar*, (Çev. İnci Delemen – Sedef Çokay). İstanbul: Arion Yayınevi.

Bosch, C. E. (1957). *Papmhylia tarihine dair tetkikler*. (Çev. Sabahat Atlan). Ankara: TTK Basım Evi.

Boatwright, M.T.; Gargola, D. J.; Talbert, R. J. A. (2004). *The Romans: from village to empire*. Oxford University Press.

Bosc, C. E. (1941). Antalya kitabeleri. (Çev. Sabahat Atlan). *Belleten LVI*, s. 87-125.

Bosch, C. E.; İnan, J.; Mansel, A. M. M. (1951). 1947 Senesi Side kazılarına dair ön rapor. *TTK*, s. 46 vd.

Buckhardt, J. (1998). *The Greeks and Greek civilization*. New York: St. Martin's Press.

Bunson, M. (2002). *Encylopedia of Roman empire*. U.S.A: Fact on File-Inc.

Burrell, B. (2004). *Neokoroi – Greek cities and Roman empire*. Netherlands: Cincinnati Classicial Studies-Brill.

Conlin, D. A. (1997). *The artists of the Ara Pacis*. USA: The Univercity of North Carolina Press.

Cornell, T. J. (2002). On war and games in the ancient world. *Sixth International Symposium for Olympic Research*. s. 29-35.

Corsten, T. (2002). Kibyra 2002. *KST*. s. 229 vd.

Çulha, Z. (2005). *Batı Anadolu'da imparator kültü yapıları*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Daly, K. N. (2004). *Greek and Roman Mythology: A to Z*. NewYork: Infobase Publish.

Demircioğlu, H. (1953). *Roma tarihi I: Menşelerden Akdeniz havzasında hâkimiyetin kurulmasına kadar*. Ankara: TTK Basımevi.

Dodge, H. (2009). *Amusing the masses: buildings for entertainment and leisure in the Roman world; life, death and entertainment in the Roman world*. USA: The University of Michigan Press.

Duby, G. (1996). *Sculpture: the great art of the Middle Ages from the fifth century to the fifteenth century*. (İng. Çev. Michael Heron). Köln: Taschen.

Duysak, A. (2011). *Gallienus Klasisizmi ve dönemin sanatında portrecilik anlayışı*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Dürüşken, Ç. (2007). *Monumentum Ancyranum: Ankara anıtı Augustus*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eckardt, E. (2005). Ölüm oyununda şan şöhret ve felaket. *National Geograpic*, Aralık, s. 140-153.

Erskine, A. (2010). *Roman Iimperializm*. England: Edinburg University Press Ltd.

Futrell, A. (2006). *The Roman games*. Australia: Blackwell Publishing.

Golden, M. (2004). *Ancient world from A to Z*. London and New York: Routledge Press.

Goodman, M. (2003). *The Roman world, 44 BC – AD 180*. London and New York: Routledge Press.

Gordon, R. (2003). *From Republic to Principate:Priesthood Religion and Ideology - Roman Religion*. London: Edinburgh University Press.

Grainger, J. D. (2009). *The cities of Pamphylia*. Oxford: Oxbow Books.

Grant, M. (1967*). Gladiators*. England: Penguin Books.

Gruen,E. S. (1975). Rome and Rhodes in the second century B.C: A historiographical inquiry. *The Classical Quarterly*, New Series, 25(1). s. 58-81.

Gökalp, N. (2010). Roma imparatorluk dönemi Lykia – Pamphylia tarihi. *Dünden Bugüne Antalya,* s. 87-95.

Gökalp, N. (2001). *Roma imparatorluk döneminde Likya ve Pamphylia kentlerinde ünlü ailelerin Prosopografyası*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Haward, A. (1999). *Art and the Romans*, London: Bristol Classical Press.

İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma tarihinin ana hatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İplikçioğlu, B. (2009). Antik Roma ve mirası, *Doğu-Batı Dergisi Romalılar II*., s. 9-15.

İznik, E. (2009). Pagan bir imparatorluğun Hıristiyan imparatorluğa dönüşüm: Geç Antikçağ'da Roma imparatorluğu. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I.*, s. 41-77.

Kamm, A. (2008). *The Romans: An introduction*. NewYork: Routledge Publish.

Kaderli, L. (2009). *Side Apollon, Athena tapınakları kutsal alanı ve Bizans Bazilikaları, koruma yaklaşımı ve tarihi çevre değerlendirmesi I*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Kaya, M. A. (2005). Anadolu'da Roma eyaletleri: sınırlar ve Roma yönetimi. *TAD*. 24 (38), s. 12-30.

Kaya, M. A. (2009). Anadolu'da Roma egemenliği. *Doğu - Batı Dergisi Romalılar I*., s. 195-234.

Klose, D. O. A. (2007). *Coinage and identity in the Roman Provinces:festivals and games in The cities of The east during The Roman empire*. New York: Oxford University Press.

Knezovic, I. (2010). The worship of Savus and Nemesis in Andautonia. *Arheoloski Vestnik* 61, s. 187-202.

Kurt, M. (2009). Roma cumhuriyeti yönetiminde Kilikya bölgesi ve yerel güçler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı-S.B Dergisi*, 6. (1), s. 116-125.

Kurt, M. (2010). Roma Cumhuriyetinin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) krallığının rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23, s. 103-107.

Koutsoukis, A.J. (1978). *Social man: communities past and present.* Melbourne: Longman Cheshire.

Kyle, D. G. (1998). *Spectacles of Death in Ancient Rome*. New York: Routledge.

Lanckoronski, K. G. (1890). *Stadte Pamphyliens und Pisidiens I*. Prag/Wien/Leipzig.

Lintott, A. (1990). *Imperium Romanum*. London and NewYork: Routledge.

MacDonald, W.L. (1986). *The Architecture of The Roman Empire II*. London: Yale University Press.

Maggie, D. (1950). *Roman rule in Asia Minor I-II.* U.S.A.: Princeton University Press.

Magie, D. (2001). *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un vasiyeti.* (Çev. Nezih Başgelen – Ömer Çapar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Malay, H. ve Sılay, H. (1991). *Antik devirde gladyatörler.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Mann, C. (2009). Gladiators in the Greek east: A case study in Romanization. *The International Journal of the History of Sport,* 26, s. 272-297.

Mansel, A. M. M. (1962). Side tiyatrosu. *Belleten*, *XXVI*, s. 187-213.

Mansel, A. M. M. (1967). *Side kılavuzu*. Ankara: M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Mansel, A. M. M. (1978). *Side-1947 ve 1966 yılları kazıları ve araştırmaların sonuçları*. Ankara: TTK Basım Evi.

Matz, D. (2002). *Daily life of The ancient Romans.* USA: Greenwood Press.

Mitchell, S. (1990). *Festivals, games and civic life in Roman Asia Minor*. Swansea: University College.

Murray, S. R. (2003). Female gladiators of The ancient Roman worlds. *The Journal of Combative Sport,* s. 1-14.

Mossakowski,W. (2004). Concept of Asylum (Asylum, Confugium) in the ancient Rome. *POMOERİVM 5*, s. 53-57.

Nolle, J. (1993). *Side im Altertum I.* Bonn: Inschriften Griechischer Stadte Aus Kleinasien.

Nolle, J. (2001). *Side im Altertum II*. Bonn: Inschriften Griechischer Stadte Aus Kleinasien.

Nosnov, K. (2009). *Gladiator-Rome's bloody spectacle.* London: Osprey Publishing.

Onians, J. (1999). *Classical art and cultures of Greece and Rome.* USA: Yale University Press.

Orlin, E. M. (2010). *Foreign cults in Rome*. NewYork: Oxford University Press.

Öğüt, S.P. (2006). *Principatus dönemi Küçük Asya'sında gösteriler*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Özçelik, F. (2008). *Vita Constantini: kutsal imparator Konstantinus'un hayatı*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Öztürk, H. S. (2006). *MÖ II. – MS IV. yüzyıllarda Lykia – Pamphylia bölgesinde kırsal alan güvenliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Öztürk, F. D. (2009). Likya örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I*., s. 277-285.

Potter, D. S. (1994). *Prophets and emperors*. England: Harvard University Press.

Potter, D.S. (2009). *Entertainers in the Roman Empire-Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*.USA: The University of Michigan Press.

Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve iktidar*. (Çev. Taylan Esin), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ramage, N. H. ve Ramage, A. (1991). *Roman art: Romulus to Constantine*. London: Laurence King Publishing.

Res Gest. (2000). *Augustus: emperor of Rome, Res Gestae Divi Augusti*. Bolchazy - Carducci Publishers, 2000.

Revell, L. (2009). *Roman imperialism and local identities*. New York: Cambridge Univercity Press.

Richardson, J. (2008). *The language of empire.* New York: Cambridge University Press.

Robert, L. (1940). *Les gladiateurs dans I'Orient Grec*. N.D: Amsterdam.

Robinson, O. F. (1994). *Ancient Rome: city planning and administration*. New York: Routledge.

Rubin, B. B. (2008). *Roman imperial cult in Asia Minor*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. USA: Classical Art and Archaeology in the University of Michigan.

Rumpf, A. (1949). *Yunan ve Roma sanatı*. (Çev. J. İnan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sayar, M. H. (2009). Geç antik devir. *Doğu-Batı Dergisi: Romalılar I*. s. 235-276.

Schmitz, M. M. (2011). Dacian military equipment and tecnology. *Digress*, s. 1-30.

Schneider, K. (1918). Gladiatores, *RE Suppl*. 3, s. 760-784.

Sevgi, P. (2006). *Augustus dönemi din ve din politikası*. Yayınlanmamış Yl. Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi.

Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Ankara: TTK Yayınları.

Shadrake, S. (2005). *The world of Gladiator*. England: Tempus Pablishing.

Slater, W. (2007). *The Greek theatre and festivals: deconstructing festivals*. New York: Oxford University Press.

Smith, R. R. R. (1993). *The monument of C. Julius Zoilos*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

Smith, R. R. R. (1988). Simulacra gentium: The ethne from The Sebasteion at Aphrodisias. *Aprodisias Seminar at New York*, s. 50-77.

Smith, R. R. R. ve Ratte, C. (1993). Archaeological research at Aphrodisias in Caria. *AJA*, 99 (1), s. 33-58.

Stewart, P. (2008). *The Social History of Roman Art.* New York: Cambridge University Press.

Strasser, J. Y. (2003). Inscriptions Agonistiques de Side. *Epigraphica Anaolica XXXV*, s. 63-76.

Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toramanoğlu, S. (2006). *Anadolu'da antik çağ şehir planları*. Yayınlanmamış Yl. Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Uzunaslan, A. (2005). Antik Roma'da gladyatör oyunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi S.B Dergisi*, s. 15-58.

Uzunaslan, A. (2008). Side'de Agonistik festivaller. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XI.,* s.117-128.

Uzunaslan, A. (2010). *Gladyatörler: Arenanın tutsak savaşçıları*. Ankara: Myken Yayınları.

Uzunaslan, A. (2010a). Mimari tipoloji ve fonksiyon açısından Aphrodisias stadyumu. *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi S.B Dergisi*, XXI, s. 11-42.

Ünver, G. (2005). *Lykia ve Pamphylia'nın Latince ve Latince Yunanca çift dilli yazıtları ışığında Romalılaşma süreci.* Yayınlanmamış Yl. Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Weiss, P. (1981). Ein agonistisches bema und die isopythischen spielen von Side. *Chiron XI,* s. 315-346.

Welch, K. E. (2007). *The Roman amphitheatre: from its origins to the Colosseum*. USA: Cambridge University Press.

Wheeler, M. (2004). *Roma sanatı ve mimarlığı*. (Çev. Zeynep Koçal Erdem). İstanbul: Homer Kitabevi.

Wiedemann, T. (2001). *Kaiser und gladiatoren*. Darmstadt: Die Macht der Spiele im Antiken Rom.

Wisdom, S. (2001). *Gladiators B.C 100 – A.D 200.* Oxford: Osprey Publishing.

Vermeule, C. C. (1967). *Roman imperial art in Greece and Asia Minor*. London: Harvard University Press.

Yegül, F. K. (1982). Kaisersaal and the imperial cult. *The Art Bulletin,* 64 (1), s. 7-31.

Yegül, F. K. (1998). Memory, metaphor, and meaning in the cities of Asia Minor. *Journal of Roman Archaeology Supplement Series 38 – Romanization and the City,* s. 133-154.